

РЕЙДИ УПА ТЕРЕНАМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	1
Розділ перший ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	4
Розділ другий ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
Розділ третій ТАКТИКА ПОВСТАНСЬКИХ РЕЙДІВ	14
Розділ четвертий ЗМІСТ ПРОПАГАНДИ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.....	23
Розділ п'ятий ПЕРШИЙ СЛОВАЦЬКИЙ РЕЙД УПА	29
Розділ шостий ДРУГИЙ РЕЙД СОТЕНЬ УПА НА СЛОВАЧЧИНУ	38
Розділ сьомий ПЕРЕХІД СОТЕНЬ УПА НА ЗАХІД ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1947 РОКУ	46
Розділ восьмий ЗАХІДНА ПРЕСА ПРО УПА	62
ВИСНОВКИ.....	71

ВСТУП

Одним із засобів асиміляції українців в часи панування тоталітарного радянського режиму було позбавлення їх власної історії. Все минуле нашого народу розглядалося лише як елемент "славних" діянь "старшого брата" – росіян. На все, що виходило поза рамки цієї концепції чи відверто суперечило їй, накладалося табу. В результаті такої політики ми й досі маємо надзвичайно багато недосліджених моментів в нашій історії. На перший погляд, дивним є той факт, що найбільше "білих плям" припадає на хронологічно найближчі до нас часи двадцятого століття. Пояснити це можна тим, що цей вік став часом найбільшого розвитку незалежницьких тенденцій в Україні як в теоретичній ділянці, ідеології, так і в практичній, що проявилася в спалахах національно-визвольної боротьби 1917-1920-х років та в 1940-1950-х роках. Тому дослідження цього періоду стало об'єктом найпильнішої уваги каральних органів радянського режиму, тому він повинен стати полем для роботи цілих поколінь сучасних істориків, що бажають відкривати непізнані сторінки нашої минувщини і відтворювати її реальний образ.

Актуальність дослідження історії українського національно-визвольного руху 1940-1950-х років зумовлюється не тільки необхідністю стирання "білих плям". Ця проблема має значний суспільний резонанс і в нашому сьогоденні. Невизначеність офіційної позиції держави щодо цього руху стоїть на заваді консолідації українського народу й створення здорової конструктивної атмосфери, вкрай необхідної нашій країні. Значною мірою цьому сприяють також далекі від правди стереотипи, утверджені в свідомості цілого покоління зусиллями радянської пропаганди. Ще досі значна частина не тільки не спеціалістів, але й істориків не здатна об'єктивно оцінити події більш як п'ятдесятилітньої давнини і віддати належне героям, полеглим в рядах повстанців за

свободу свого народу. Вирішення цієї проблеми є можливим лише за умови якнайширшого дослідження різноманітних аспектів становлення та розвитку Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії. Результати роботи матимуть, безперечно, значну історичну й, не менш значну, суспільну цінність.

Монографію, що пропонується увазі читачів, присвячено рейдам УПА теренами Чехословаччини. Чому серед багатогранної недослідженої діяльності українських повстанців автор взявся за висвітлення саме цієї проблематики? Зроблено це з метою зламати ще один стереотип, що побутує у відношенні до українського визвольного руху ОУН та УПА. Навіть у дослідженнях сучасних істориків помітна тенденція до зображення його як суто західноукраїнського явища, як примітивної партизанщини з метою ліквідації тих чи інших представників окупаційної влади. Таке тлумачення, до речі, дуже близьке до сформульованого в радянські часи, коли повстанців інакше як бандитами не називали і всю їхню діяльність зводили до різноманітних виявів тероризму. Тим часом, діяльність ОУН та УПА слід розглядати значно ширше, а саме в контексті світових подій. Бо саме таке бачення своєї боротьби мали учасники повстанського руху та його керівництво. Це надзвичайно яскраво проступає з програмових документів ОУН та УПА, з публіцистики ідеологів визвольних змагань Петра Федун-«Полтави» та Осипа Дяківа-«Горнового», зрештою, з практичних намагань вплинути на події у світі, що проявилися в закордонних рейдах УПА.

Представники воюючої України повинні були реагувати на світові події з метою впливу на них, бо до цього їх змушувала сама логіка боротьби. Особливо важливим це стало після закінчення Другої світової війни, коли український національно-визвольний рух опинився в цілком новій міжнародно-політичній ситуації. Той факт, що наші землі залишив один окупант, не полегшив справи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. На місце коричневої чуми знову прийшла червона, на місце ослаблених в боях і зламаних морально німецьких військ прийшли свіжі сили Червоної Армії, вкритої тріумфом перемог, на місце скомпрометованого ворога, проти якого об'єдналися країни, прийшов інший, значно підступніший – більшовизм, котрий, замаскувавшись під визволителя, швидкими темпами встиг завоювати світ. Загалом, зовнішньо-політична ситуація в світі була вкрай несприятливою для позитивного вирішення українського питання. Союзники Сталіна з антигітлерівської коаліції мовчазно погодилися не лише з окупацією України, але й віддали на поталу "вождю народів" ті країни Центральної і Східної Європи, на які Радянській Союз не мав впливу до війни.

Попри те, керівництво національно-визвольного руху вирішило продовжувати боротьбу, не очікуючи сприятливої зовнішньої ситуації, а створюючи умови для неї. Зважаючи на це, основними завданнями, які ставили перед собою керівники воюючої України, були залучення до спільного антибільшовицького фронту представників інших народів та маніфестація своєї боротьби у світі, що мала б відкрити засліплені очі громадськості Заходу на справжню імперську суть СРСР.

В "Декларації Проводу Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі" вказано, що основними положеннями боротьби українського народу за незалежність у новій політичній ситуації буде, як і раніше, "незалежна політика і орієнтація на власні сили"¹. Але, поряд з тим, робився наголос і на необхідності об'єднання зусиль з антибільшовицькими силами інших народів. "Спільний фронт

поневоленіх народів проти російсько-більшовицького імперіалізму, – читаємо тут, – як єдино реальний міжнародний чинник і союзник у визвольній боротьбі українського народу"². Дещо нижче у тому ж документі знаходимо обґрунтування наведеної тези: "[...] 10. До фронту поневоленіх народів СРСР долучається новий фронт загрожених народів Середньої й Південної Європи, останньо "визволених" Червоною Армією з-під німецької окупації. Перед тими народами на всю широчінь стоїть питання збройної революційної боротьби перед намаганнями Сталіна включити їх у склад СРСР. З об'єднанням цих двох фронтів повстане блок поневоленіх і загрожених народів, що в наслідку своїх революційних дій спричинить розвал союзної тюрми народів і створення вільного життя на руїнах сталінської тиранії. 11. Поневолені й загрожені народи і їх визвольно-революційна боротьба – це один з найважливіших елементів в сьогоденній ситуації. Завтра і в майбутньому їх значення буде зростати ще більше, щоб, нарешті, перерішити світову систему в свою користь"¹.

Щодо маніфестації своєї боротьби у вільному світі, то саме її відомий американський теоретик партизанської тактики Левіс Ганн називав одним із визначальних чинників для забезпечення остаточної перемоги повстанського руху. Як приклад на підтвердження своєї тези він наводить події ірландського повстання 1919 року. "Оскільки, – пише він, – ірландці не могли добитися до своєї мети мілітарним шляхом, вони досягли її політичним способом. Ірландська війна велася, на значну скалю, лише у пресі, яка найменшу подію (вбивство кого-небудь на вулиці або де-інде) представляла, трактуючи її як факт, що ціла країна горить, топиться в крові. Ірландці вміли вдержувати такого роду зв'язок з пресою, вони навіть організували спеціальні поїздки чужинецьких кореспондентів, відомі як "залізничні подорожі ірландських сценаристів". Вислідом їх було те, що ідея їхньої боротьби дуже широко прийнялася на європейському континенті та в Америці"².

Велике значення розголосу подій, що відбувалися в Україні, розуміли в керівництві українського національно-визвольного руху ще в роки Другої світової війни. Саме така діяльність була метою підпільної радіостанції "Вільна Україна", що, працюючи з 1943 до 1945 року в селі Ямельниця на Сколівщині до її розгрому загонами НКВД, несла світові правду про ОУН і УПА³. Вирішення цього питання було покладене також на Провід ОУН за кордоном та Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради. Та їхньої діяльності в цьому напрямку виявилось недостатньо. "Західні народи, як цілий зовнішній світ, – писав з цього приводу Степан Бандера у статті "Пляновість революційної боротьби в краю", – мають дуже слабкі і тільки спорадичні відомості про те, що діється в СРСР. До них доходять інформації про визвольну боротьбу в Україні й інших народів, головню, з наших джерел. Такі інформації від тих, що говорять у власній справі, з природи речі є трактовані, як тенденційне зображення дійсності, приймаються з застереженням. Зате далеко більше значення для постороннього світу мають такі відомості, які подають власні інформатори, на підставі власних спостережень, дипломатичні представники, журналісти, члени різних місій, подорожні, розвідники тощо.

В Україні таких гостей буває мало, а ті, що продістануться, не мають змоги побачити те, що большевики стараються прислонити, затаїти. Зате на підпольських теренах, у самій Польщі, в ЧСР [Чехословацькій Республіці – В.В.] і т.п. в тому відношенні є більші можливості, і звідти доходять до зовнішнього світу відомості, хоч скупі, але

сприймаються вони з більшим довір'ям і зацікавленням. Там чужинецькі експоненти зустрічаються безпосередньо або дуже зблизька з українською революційною боротьбою [...] і подають ті вістки до своїх країн. Тоді пізнання цього малого відтинка наших змагань дає основу для віри і пізнання цілоти української справи"¹.

Під кутом зору вирішення таких стратегічно важливих для українського національно-визвольного руху питань як створення спільного антирадянського фронту різних народів та маніфестація власної боротьби у світі й розглядатимуться у цьому дослідженні рейди відділів УПА теренами Чехословаччини.

Чому для таких акцій було обрано саме цю країну? Справа в тому, що її політичне становище в 1945-1947-х роках характеризувалося рядом специфічних, в порівнянні з іншими країнами Східної Європи, моментів. Якщо в усіх країнах цього регіону тоді вже було встановлено сателітні комуністичні режими, то в Чехословаччині цей процес проходив дещо повільніше. Адже тут, крім протегованої СРСР комуністичної партії, широко розгорнули свою діяльність партії демократичного типу, які певний час складали їй реальну політичну конкуренцію. Особливо це стосується Словацької частини республіки, де по закінченні Другої світової війни провідною політичною силою стала Демократична партія Словаччини. Характерним для неї було опертя на сільське населення. Вона, як вказує Володимир Яровий, "традиційно тримала під своїм контролем словацьке село"². А саме сільське населення Словаччини, зважаючи на доволі низький рівень урбанізації, становило більшість у країні. Отже, не дивно, що комуністичні ідеї прижилися тут значно менше, ніж у сусідній Чехії. Незважаючи на те, що обидві партії, Демократична і Комуністична, входили до коаліційного правлячого уряду, відносини між ними дедалі більше загострювалися.

Ще одним чинником, який привертав увагу українських повстанців до Словаччини, було те, що частина словаків негативно сприйняла ліквідацію незалежності своєї країни і входження її до складу об'єднаної Чехословацької республіки. Ця подія розглядалася певними політичними організаціями як чергова окупація і спонукала їх до початку підпільної боротьби.

Отже, тему дослідження вибрано не випадково. На думку автора, саме висвітлення проблеми повстанських рейдів чехословацькими теренами дозволить показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі та світі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу.

Розділ перший ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Як уже вказувалося, діяльність відділів Української Повстанської Армії та підпільних клітин Організації Українських Націоналістів досі залишається одним з найменш досліджених моментів новітньої історії України. Офіційна радянська історіографія закріпила за ним штамп "фашистський" і жодних ґрунтовних досліджень не проводила. Цікаво, що, якщо в 50-60-ті роки ще час до часу з'являлися різноманітні лайливі статті і памфлети радянських істориків чи письменників, присвячені темі визвольних змагань, то вже незабаром проходить помітна зміна тактики від, очевидно, неефективного оббріхування цього руху до його цілковитого замовчування (така, ніби фундаментальна,

праця як "Історія Української РСР" у 8-ми томах, видана у Києві в 1977-1979 роках¹, не містить взагалі жодної згадки про ОУН чи УПА).

Щойно з кінця 80-х – початку 90-х років у зв'язку з великими суспільно-політичними перетвореннями та крахом радянської імперії розпочинається в Україні активна робота над вивченням цієї тематики (до того нею займалися тільки українські емігранти та їхні окремі прихильники на Заході). Особливо інтенсивно почали видаватися в нас різноманітні джерельні матеріали: спогади учасників визвольної боротьби, документи як українського підпілля, що стосуються різних періодів і сфер його діяльності, так і каральних органів СРСР про боротьбу з ним. На жаль, дуже мало видається монографій, присвячених дослідженню окремих аспектів чи особистостей визвольного руху.

Тема роботи "Рейди відділів УПА по території Чехословаччини" є однією з таких малодосліджених істориками наукових проблем. Досі в українській історіографії не було жодної наукової праці, де рейди УПА чехословацьким теренами були б окремим предметом історичного дослідження. Часткове висвітлення цієї проблеми знаходимо в книгах, присвячених історії УПА загалом. В дослідженні відомого історика-емігранта Петра Мірчука "Українська Повстанська Армія" про рейди на Чехословаччину розповідається в розділі "За поширення протибольшевицької боротьби"¹. Поряд з розповіддю про самі рейди, написаною на основі повстанських звітів, автор наводить також фрагменти із словацьких газет, що писали про ці акції. Інший відомий дослідник визвольного руху, автор розділу "Українська Повстанча Армія" в книзі "Історія Українського Війська", Лев Шанковський присвячує цій темі окремий розділ, який так і називається: "Рейди УПА"², і саме рейдам на Словаччину він приділяє у ньому найбільше уваги. Автор вже користується більшою кількістю документів, зокрема, він знайомий з інструкціями, виданими повстанцям перед рейдами в 1945 та 1946 роках, літературою, поширюваною під час їх проходження. Крім того, підсумовуючи другий словацький рейд, він наводить дані про результати тамтешніх виборів. Все це дозволяє стверджувати, що на той час саме у праці Шанковського дана проблема була висвітлена найповніше. Тієї ж проблематики цей дослідник (під псевдонімом "Олег Мартович") частково торкається і в англомовних працях про український визвольний рух³.

Цікаву інформацію про тактику повстанських рейдів містить дослідження Сергія Ткаченка "Повстанська армія: тактика боротьби"⁴. Незважаючи на те, що книга побудована на матеріалах, взятих з книг вищезгаданих українських авторів, тут можна знайти цікаві узагальнення та думки, які, очевидно, належать перу фахового військовика. Коротку інформацію про перехід сотень УПА на Захід у 1947 році містить книга Богдана Якимовича "Збройні сили України"⁵. Про повстанську акцію на Словаччині 1945 року розповідає Никола Андрусак у своєму "Нарисі історії Бойківщини". Рейдам УПА присвячено також ряд статей. Однією з перших є публікація невідомого автора "Останній рейд відділу к-ра Бурлаки"¹, що розповідає про перехід влітку 1947 року на Захід сотні Володимира Щигельського-"Бурлаки" та його особисту драматичну долю після захоплення у полон чехами. Микола Фриз-"Вернигора" у своїй статті "Про рейди УПА"², написаній, в основному, на базі підпільної повстанської періодики, між іншим наводить текст договору між радянською та чехословацькою арміями про боротьбу з УПА. Цікавими є публікації Зиновія Соколюка-"З.Семеніва", зокрема, статті "Рейди УПА та їх значення"³, яка містить дуже багато свіжих думок про місце рейдів у тактиці і пропаганді

визвольного руху, та "УПА – речник модерного українства"⁴. Там уперше висловлено тезу про те, що рейди УПА на захід влітку-восени 1947 року готувалися задовго до початку акції "Вісла". Стаття Юрія Середяка "Рейди УПА на Захід"⁵, на відміну від двох попередніх, не має якихось нових матеріалів чи думок і є лише зручною компіляцією автора з уже відомих матеріалів. Нарис Льва Шанковського "Великий рейд УПА 1947-1948 років"⁶ є, по суті, переказом частини розділу вже згаданої його праці. Також містять матеріал, що стосується розглядуваної теми, ще дві публікації цього дослідника під назвою "Большевики про УПА"⁷ та "УПА на Стрийщині"⁸. Цікаву статтю, присвячену біографії командира одного з рейдуючих на Захід відділів Михайла Дуди-"Громенка", написав його племінник Ігор Маршалок. Опубліковано її нещодавно у перевиданні спогадів "Громенка" "У великому рейді". Кілька публікацій, що торкаються тих чи інших аспектів обговорюваної проблеми, належать і авторів цих рядків. Це, до прикладу, статті: "Закордонні рейди відділів УПА"¹, "Героїчний рейд сотень УПА"², "Тактика повстанських рейдів"³, "Закордонний рейд УПА у документі американської розвідки"⁴, "Українська повстанська армія у світлі західної преси 1946-1947 рр."⁵, "Передумови переходу сотень УПА на Захід"⁶, "Сотенний "Бурлака"⁷.

Побіжно проблематики рейдів УПА чехословацькими теренами торкалися і польські автори, що описували боротьбу їхньої армії з відділами УПА на Закерзонні. Як приклад можна назвати книги Антоні Щесняка і Веслава Шоти⁸, Ігнаці Блюма⁹, Генріха Домінчака¹⁰, авторів колективної праці "З боїв проти збройного підпілля в Польщі в 1944-1947 роках"¹¹. Для усіх них характерне яскраво упереджене ставлення до українського визвольного руху, учасників якого вони тенденційно називають бандитами. Натомість всіляко вихваляють польських вояків за виявлений "героїзм" у боротьбі з викорінюванням українства з його рідних земель. Спеціально рейдам УПА на Захід 1947 року було присвячено праці Владіслава Ярніцького "Погоня за Бурлакою"¹² і "Спалена земля"¹³, проте ці твори не можна, навіть при великому бажанні, назвати науковими роботами. Це швидше тенденційні, з підтасованими, нерідко вигаданими фактами, повісті. Опираючись на певний фактичний матеріал, автор подає його, по-своєму інтерпретуючи в художній формі, а тому книги містять багато неточностей, а то й відвертого фантазування. Про рейди УПА теренами Чехословаччини згадується і в найновішому польському дослідженні, присвяченому діяльності українських повстанців на Закерзонні. Мова йде про монографію молодого історика Гжегожа Мотики "Так було в Бещадах. Польсько-українська боротьба в 1943-1948 роках"¹. Перу цього ж дослідника належить публікація "Рейд через Чехословаччину", присвячена переходові сотень УПА на Захід влітку 1947 року². Дане дослідження, судячи з його змісту, оперто на документальну та мемуарну базу, проте, зважаючи на форму публікації (газетна стаття), посилання на більшість джерел відсутні.

Певні дослідження з цієї проблематики є і в колишній чехо-словацькій історіографії. Першою публікацією про рейди УПА по Чехословаччині, яка з'явилася у 1948 році, тобто вже незабаром після закінчення боїв на цих теренах між українськими повстанцями і місцевою армією та силами безпеки, є книга Вацлава Славіка "Справжнє обличчя бандерівців. Акція Б проти цивільної сітки"³. Написана вона була на замовлення чеської служби безпеки – Сбору Народні Безпечності (СНБ), а тому годі було сподіватися від неї об'єктивності при описуванні подій. Книга також не є науковим дослідженням у

буквальному розумінні цього слова, а радше пропагандистським памфлетом, та, незважаючи на це, містить багато цікавої інформації про сприйняття словаками ідей, пропагованих вояками УПА, а також про боротьбу із ними чеської армії та СНБ. У 1965 році з'явилося ще одне спеціальне дослідження з цієї проблематики Франтішека Кауцького та Ладіслава Вандурека "Під прапором тризуба"⁴. Зміст книги складають короткі нариси, побудовані на документах чеських архівів та спогадах учасників описуваних подій. Ця публікація містить надзвичайно багато свідомих перекручень фактів, що зроблено з метою очорнити український національно-визвольний рух загалом та діяльність повстанських відділів на теренах Чехословаччини зокрема. Вона є цікавою хіба фотографічними матеріалами, поміщеними в ній. Дуже багато інформації про пропагандистські акції УПА в 1945-1947 роках знаходимо у книзі Богуща Хньоупека "Бандерівці"¹. Автор книги, до речі, пізніше міністр закордонних справ Чехословаччини, описує боротьбу з українськими повстанцями, учасником якої був він сам. Зважаючи на це, книга має мемуарний характер, хоч і з використанням документів (посилання на місця знаходження яких автор, на жаль, не подає), а отже, містить багато суб'єктивних оцінок та висновків, особливо стосовно українських повстанців, яким він безпідставно приписує ряд злочинів (про це мова йтиме далі). Та все ж книга є досить цінною, зважаючи на те, що містить цілий ряд документів як українського підпілля, так і чеської армії та служби безпеки про боротьбу із ним.

Іншим істориком Чехословаччини, який спеціально займався діяльністю УПА, був Ян Фіала. Він захистив докторську дисертацію на тему "Боротьба Чехословацької армії проти фашистських банд т.зв. Української Повстанської Армії – бандерівців в 1945-1947 роках"². З праць Фіали для написання цього дослідження використані дві статті, які вдалося знайти у Львові, та й то одна з них "Що таке була бандерівська банда?" з Празького щомісячного журналу "Історія і сучасність" (№3 за 1961 рік) цитується за переказом, поміщеним під заголовком "Ворог проти бандерівців" в газеті "Шлях перемоги"³. Інша стаття називається "Чехословацькі збройні сили і забезпечення мирного розвитку революції в 1945-1947 роках"⁴. Пишучи з позицій правлячої комуністичної партії, Фіала описує повстанські акції на Словаччині як спробу державного перевороту в союзі з "місцевою реакцією", представленою Демократичною партією, і повернення країни до "жорстокого клеро-фашистського режиму". В 1994 році в Празі з'явилась його монографія "Звіт про акцію Б"⁵. В цій книзі, яка, напевно, є дещо зміненою редакцією вже згадуваної докторської роботи Фіали, в порівнянні з попередньо згадуваними статтями, зміщено певні акценти. Зокрема, він вже не говорить про змову бандерівців з "місцевою реакцією", приписуючи останню вигадці комуністичної пропаганди. Загалом, монографія написана з використанням великої кількості документальних джерел, що підвищує її історичну вартість. Проте, як це не дивно, зважаючи на рік появи книги (нагадаю – 1994), автор й надалі послуговується комуністичною термінологією, характеризуючи український визвольний рух як фашистський, а в рядках праці помітне неприховане упереджене ставлення до представників цього руху. Великою недбалістю Яна Фіали як історика вважаю те, що він, беручись за справу написання монографії про діяльність УПА на теренах Словаччини, не використав не те що жодного повстанського документа, але й жодного українського дослідження, присвяченого темі УПА. Загальну інформацію про історію українського визвольного руху він черпав у авторів радянських

антиповстанських памфлетів та не більш об'єктивних польських авторів, що, в результаті, відбулося спотвореннями інформації та необ'єктивністю, якими наповнена книга.

Певну інформацію про дії в Чехословаччині, на фоні яких відбувалися повстанські акції в цій країні, знаходимо у книзі Марти Вартікової, присвяченій становленню тут комуністичного режиму¹. Вона також наголошує на змові українських повстанців з місцевими "реакційними колами". Про рейди як змову українських повстанців, тепер уже з католицькою церквою, писали також А.Свобода, В.Свободова та А.Тучкова у своїй книзі "Змова Ватикану проти Чехословацької республіки"². Залучення колишніх словацьких партизан до боротьби з повстанськими відділами є темою статті чеського історика Ярослава Шольца³. Певні намагання позбавитися традиційних штампів на адресу українського визвольного руху і дати об'єктивну оцінку діяльності відділів УПА на теренах Чехословаччини прослідковуються в статті словацького історика Йозефа Родака.

Отже, доступна авторові цих рядків чеська та словацька історична література з розглядуваної проблематики є досить однобічна і тенденційна.

Епізодично про рейди відділів УПА розповідають книги іноземних авторів, присвячені вивченню українського національно-визвольного руху загалом. Серед таких праць заслуговує на відзначення ґрунтовне дослідження відомого аргентинського дослідника Енріке Мартінеза Кодо під назвою "Повстанці за залізною завісою"¹. Він, безперечно, користувався великою кількістю матеріалів українського підпілля, що стали основою для написання його книги. Окрім згадок про рейди на Словаччину 1945-1947 років, в роботі є розділи, присвячені тактиці повстанських рейдів. Окремі згадки про перехід сотень УПА на Захід у 1947 році містять також англomовні праці "Український Резистанс. Історія українського національно-визвольного руху"², "Українська Повстанська Армія в боротьбі за свободу"³ та всесвітньовідома праця американського історика Джона Армстронга "Український Націоналізм"⁴. Англійський журналіст-комуніст Ральф Паркер, котрий, як і багато інших його колег по партії, не міг уявити собі того, що кількарічна боротьба українців проходить без жодної зовнішньої підтримки. У своїй книзі "Змова проти миру"⁵ він звинувачував американського генерального консула в Братиславі у допомозі рейдуючим на Захід воякам УПА.

Як бачимо, досі не було жодного спеціального дослідження діяльності відділів УПА на теренах Чехословаччини. Часткове розкриття проблеми в літературі, присвяченій українському національно-визвольному руху загалом, є недостатнім для цілкового розуміння цього процесу і місця його в історії України. А тому дана робота є, фактично, першою спробою узагальнення нагромадженої інформації про рейди, виявлення їх зв'язків з іншими подіями того часу в Україні та у світі.

Розділ другий ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

При написанні роботи був використаний великий масив джерел, представлений найрізноманітнішими їх видами: документами, мемуаристикою, епістолярними та фотоматеріалами. Серед опублікованих документів, що стосуються розглядуваної теми, найбільше знаходимо у монументальному багатотомному джерельному збірнику "Літопис Української Повстанської Армії". Зокрема, 13 та 14 томи цього видання містять

хроніки повстанських відділів "Денник відділу "Бурлаки" (В.Щигельського), ведений бунчужним "Буркуном" (від 1 жовтня 1946 р. до 2 серпня 1947 р.)"¹, фрагмент "Денника відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського), веденого В.Щигельським"², "Денник хор. Ярослава Коцьолка ("Крилача") командира сотні "Ударники-6", 96а"³, "Денник сотні УПА "Крилача" (Ярослава Коцьолка) "Ударники-6", 96а, ведений бунчужним сотні "Орестом"⁴. Ці документи досить повно висвітлюють передумови та саме проходження названими согнями рейду до Західної Німеччини. Важлива інформація також в опублікованих у 13 томі реєстрах відділу "Бурлаки" від 31 травня⁵, 17 червня⁶ та кінця липня⁷ 1947 року. На основі цих даних вдалося встановити втрати відділу при прориві з оточення на Закерзонні та в перших сутичках на словацьких теренах.

В іншому збірнику – "УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942-1950 рр." – опубліковано цікавий документ, що стосується описуваної теми – це "Звернення до старшин рейдуючих відділів УПА"¹, написане заступником провідника ОУН на Закерзонні Василем Галасою-"Назаром". Оскільки до нас не дійшов сам наказ про відхід сотень у рейд – це єдиний документ, який подає точну дату остаточного вирішення справи.

Серед друкованих джерел, котрі стосуються тактики рейдів, на особливу увагу заслуговує книга С.Ф.Хмеля "Українська партизанка", що містить окремий розділ під назвою "Марші-рейди"². Важливим матеріалом для висвітлення тієї ж проблеми є стаття донедавна невідомого підпільника "Чагара" "Про рейди", опублікована в числі 4 за 1945 рік журналу "Повстанець"³. Відомий діяч, а потім і дослідник визвольного руху Петро Дужий стверджував, що "Чагар" – літературний псевдонім Головного Командира УПА Романа Шухевича-"Чупринки"⁴. Додатковим доказом слушності цієї думки є високий фаховий рівень статті, що, безперечно, належала перу професійного військовика.

Цікавий документ опублікував свого часу в газеті "Молодь України" історик Володимир Сергійчук. Мова йде про звіти зустрічей районного провідника ОУН та, в недалекому майбутньому, знаменитого сотенного УПА Степана Стебельського-"Хріна" з представниками словацької прикордонної застави та жандармерії⁵. Авторів цих рядків вдалося також ознайомитися з оригіналами згаданих документів у Центральному Державному Архіві Вищих Органів Влади та Управління в Україні, у фонді "Крайовий Провід Організації Українських націоналістів на Західноукраїнських Землях"⁶.

Багато цінних матеріалів для написання роботи автор взяв із збірника "УПА в Західній Європі", виданого Українською Пресовою Службою⁷. Серед документів, поміщених тут, є такі як "Нота Генерального Секретаря Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради до Державного Секретаря США Дж.Маршала"¹, "Офіційний звіт пресового бюро Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради"², що є, по суті, роз'ясненнями для західних урядових кіл та засобів масової інформації подій, пов'язаних з переходом до Німеччини частини відділів УПА. Крім того, збірник містить ряд статей, що з'явилися в закордонній пресі після приходу українських повстанців.

Серед друкованих документів інших держав багато інформації, котра стосується рейдів 1947 року, містить збірник Євгена Місила "Акція "Вісла"³. Це, серед іншого, оперативні накази штабу Операційної Групи "Вісла" №008⁴, 009⁵, 011⁶, що подають докладні відомості про чисельний стан і діяльність повстанських сотень на Закерзонні;

звіти з діяльності ОГ "Вісла", зокрема, "Підрахунок сил УПА (збройних сил і теренового особового складу) [...] на 1.04.-23.07.1947"⁷, який включає і підрахунок тих повстанців, котрі перебували на теренах Чехословаччини дорогою на Захід.

Частково описуваних подій торкаються документи радянських прикордонних військ, опубліковані у збірнику "Прикордонні війська СРСР. Травень 1945-1950". Згадки про рейд на Словаччину в 1946 році є в "Доповіді Управління Прикордонними військами Українського округу про становище на кордоні і результати бойової і службової діяльності частин в 1946 році"⁸. Тут, до речі, цитується видана повстанцям інструкція "Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину". Про цей же рейд розповідає й інший документ – "Опис дій особового складу прикордонного ордена "Красной звезды" загону Українського округу з ліквідації банд"⁹. В "Доповіді Управління прикордонних військ Українського округу про становище на державному кордоні СРСР в 1947 році"¹ мова йде про перехід сотень УПА на територію Західної Німеччини. Цікаву інформацію містить "Донесення прикордонних військ Українського округу про пересування і дії банд"², яке розповідає про спробу сотень "Біра", "Хріна" й "Стаха" пробитися на Словаччину.

Ряд документів чеської армії та українського підпілля є, як уже вказувалося, в книзі Богуша Хньоупека "Бандерівці". Серед останніх найбільш цікаві – інструкція, написана Василем Галасою перед другим словацьким рейдом у 1946 році і адресована командирі рейдуючого відділу під назвою "Друже Мирон"³; "Підсумковий звіт про пропагандивний похід відділів УПА на терени Чехословаччини від 6 по 22 квітня 1946 року (Витяги)"⁴; "Лист до Президента Чехословаччини Е.Бенеша"⁵, написаний також В.Галасою. Усі ці матеріали, за інформацією Хньоупека, потрапили до рук чехів разом із кур'єром, що перевозив їх до Баварії⁶. Василь Галаса, автор частини з цих документів, який, безперечно, був знайомий з іншими, підтвердив їх автентичність.

Серед неопублікованих матеріалів, що були використані для написання цієї роботи, найбільше документів авторові вдалося знайти в Центральному Державному Архів Вищих Органів Влади та Управління України у місті Києві. Це, перш за все, матеріали до висвітлення тактики повстанських рейдів: "Загальні основи партизанки"⁷ та "Партизанка"⁸. Обидва знаходяться в уже згадуваному фонді 3833, в першому описі, у справі 256 під назвою "Документи про будову і тактику УПА". Вони досить схожі за змістом і, очевидно, є просто різними редакціями однієї роботи, але на жодному з них не вказано авторства. Проте "Партизанка" датована 1944 роком і містить приписку "Затверджується до тимчасового вжитку в усіх відділах УПА. М.Д.Бученко, в.о. Шефа ГВШ З'єднань Української Повстанчої Армії"¹. У тому ж фонді, в справі "Відозви та звернення УПА", знайдено листівку "Чехи! Словаки! Вояки!"² (українською, чеською та словацькою мовами)³, розповсюджувану українськими повстанцями під час другого словацького рейду. Та ж справа містить інструкцію, написану Василем Галасою для учасників першого рейду на Словаччину 1945 року. її назва "Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину"⁴. Інструкція ця вже друкувалася (наприклад, у книзі П.Мірчука⁵ та в збірнику "УПА в світлі документів"⁶), але в скороченому вигляді. До того ж, не публікувався ніде додаток, написаний до неї 20 січня 1946 року, під назвою "Кличі до усного поширення й до написів на видних місцях"⁷. В іншому фонді того ж архіву "З'єднання західних груп Української Повстанчої Армії (УПА-Захід)" у справі

"Пропагандистські матеріали референта пропаганди округу "Маківка" "Тустань"- "Аркадія" знаходимо багато матеріалів про підготовку повстанців до рейду 1945 року. Серед них і програма політичного вишколу повстанців⁸. В тому ж фонді авторові вдалося знайти цікавий підпільний журнал "Чин Зброї. Однорівня командування УПА "Говерля" за 31.08.1946"⁹. Журнал містить статтю "Відгомін нашої боротьби за кордоном", в якій багато розповідається про наслідки рейдів на Словаччину в 1945-1946 роках.

Серед інших неопублікованих досі матеріалів хочеться відзначити звіт про переслуховування старшин УПА американською розвідкою¹⁰ з вересня 1947 року. Документ цей автор отримав від відомого дослідника повстанського руху Петра Содоля, переклад його здійснений Ярославом Антоняком. "Звіт" має 12 сторінок і, за твердженням Содоля, є неповним, очевидно, бракує вказаного на його першій сторінці рапорту "Про допит Зубченка"¹. Згадуваними у документі старшинами УПА, що давали свої свідчення американцям, були: сотенний відділу "Ударники-2" Михайло Дуда- "Громенко" (інше псевдо, яке згадується в звіті, – "Зиновій"), політвиховник цього ж відділу Лев Футала- "Лагідний", бунчужний Іван Йовик- "Соколенко" та чотовий Михайло Озимко- "Залізник". Згадка про це переслуховування є в спогадах одного з його учасників – Івана Йовика². Він зазначає, що розмова з американцями, котра відбувалася при допомозі чотирьох перекладачів, тривала близько 5 годин³. Метою переслуховування було отримання більшої кількості інформації як про український визвольний рух загалом, так і про рейд повстанських сотень до Західної Німеччини зокрема. Проте, як видно із змісту документа, повстанці не завжди давали американцям достовірну інформацію. Інколи це зумовлювалося необізнаністю у справах, що сягали понад їх компетенцію (наприклад, чисельність УПА на Закерзонні). Певну ж інформацію вони, очевидно, свідомо приховували (жоден з опитаних не назвав свого справжнього імені чи імен свого командування); нічого не було сказано і про Головного Командира УПА Романа Шухевича, безперечно, відомого їм під псевдонімом "Тарас Чупринка", натомість називався відомий американцям Степан Бандера; не названо справжньої причини рейду на Захід.

Звіт із ще одного допиту прибулих в Німеччину бійців УПА, що відбувся 31 жовтня 1947 року, подає у своїй статті "Історія і наслідки одного документа" голова Центрального Представництва Української Еміграції Василь Мудрий⁴. Він зазначає, що був запрошений до допиту офіцерами американської розвідки як спеціаліст з українських справ. Крім нього, як фахівці з військових справ були запрошені колишній майор Любомир Макарушка і колишній член УПА Юрій Лопатинський. Звіт багато в чому повторює попередній, проте в деяких аспектах містить точнішу інформацію: тут докладно вказано причину переходу сотень УПА на Захід, командиром Української Повстанської Армії названо генерала "Тараса Чупринку".

Звичайно, що багато матеріалів про діяльність українських повстанців на території Чехословацької республіки містили її архіви. Нещодавно, після розвалу цього державного утворення, більшість з них було передано, зважаючи на безпосередню дотичність документів до словацьких теренів, у Військово-Історичний Архів у Трнаві. Авторів цих рядків вдалося побувати там та використати знайдені матеріали для написання даної роботи. Документи, що стосуються досліджуваної теми, об'єднані в окремий фонд під назвою "Операція "Бандерівці". Характерною особливістю цього

фонду є наявність матеріалів практично всіх військових частин Чехословаччини, залучених до боротьби з УПА протягом 1945-1947 років, а також сортування документів за принципом приналежності до тієї чи іншої військової частини.

Інформації про першу акцію УПА на Словаччині, згруповані в папку, присвячену діяльності військової частини "Само"¹, є досить мало, та й та дуже заплутана. Справа в тому, що в 1945 році чехословацька влада була абсолютно неготова до проведення антиповстанських акцій, і всі її дії характеризувалися певною хаотичністю. Додатково ускладнює з'ясування справи про цей рейд ще й факт, що тоді, як випливає з документів, фактично не провадилося поділу між відділами УПА і групами т.зв. Російської Визвольної Армії ("власівцями"), що також перебували у 1945 році на території Словаччини. Натомість дані, що стосуються 1946 року, є досить багатими, серед них достатньо матеріалів окремих частин, їх звіти про бойову діяльність та про пересування повстанських сотень. Поміж документів з 1947 року найцікавішими, на мою думку, є розвідувальні звіти про діяльність відділів УПА під час переходу на Захід². Вони охоплюють період з 12 липня до 29 вересня, тобто час найбільш напружених боїв між українськими повстанцями та чехословацькими силами. Надзвичайно велику цінність представляє папка №6, в якій зібрані усі накази командування "Теплице" за період від 18 липня до 20 жовтня 1947 року³. Серед матеріалів українського підпілля, що стосуються рейдів УПА Чехословаччиною, авторіві також вдалося знайти відому листівку "Чехи! Словаки! Вояки!"¹. Загалом, документи з цього архіву є досить цінним джерелом для висвітлення заданої теми, адже дозволяють докладно відтворити вдалу чи невдалу реакцію чехословацької влади на акції УПА.

Багато цікавої інформації, що стосується тематики рейдів УПА є в колекції документів "The Peter J.Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine" бібліотеки Торонтонського університету. Автор цих рядків отримав їх від професора Петра Потічного. Це, перш за все, звіти про акцію сотень УПА на Словаччині в 1946 році (вони, до речі, незабаром будуть опубліковані у 33 томі "Літопису Української Повстанської Армії", присвяченому Тактичному відтинкові "Лемко")². З цієї ж колекції походять чехословацькі слідчі документи Володимира Щигельського- "Бурлаки", які дуже докладно розповідають про рейд його сотні у 1947 році³.

Широко представлена тема рейдів УПА по території Чехословаччини в мемуарній літературі. Дуже ґрунтовними є спогади невідомого учасника повстанських акцій на цих теренах в 1945 році під назвою "Пропагандивний рейд УПА на Словаччину (3 нотаток учасника рейду)"⁴, опубліковані вперше у журналі "До Зброї" в числі 1 за 1946 рік. Про цю ж подію розповідає репортаж лікаря УПА "Береста" (прізвище невідоме) "На Словаччину (3 моєї хроніки про рейд куреня "Підкарпатського", під командою славної пам'яті майора Прута на Словаччину)"⁵, написаний спеціально для журналу Станіславівського Тактичного Відтинка УПА "Чорний Ліс". Більш епізодичними є спогади інших учасників цього рейду, зокрема, стрільців куреня "Підкарпатського" "Чубенка"¹, "Співака"² (прізвища невідомі), Григорія Костюка-"Вишневого"³. Цікаву інформацію про підготовку другого словацького рейду містять мемуари Марії Савчин, дружини Василя Галаси, "Тисяча доріг"⁴. Про цю ж акцію розповідає в своїх спогадах "Я вибрав собі один шлях" стрілець однієї з рейдуючих сотень "Покірний"⁵.

Найбільше представлений спогадами рейд 1947 року. Серед цих мемуарів хочеться

відзначити, перш за все, книгу командира сотні "Ударники-2" Михайла Дуди-"Громенка" "У Великому рейді"⁶, яка за стилем написання схожа на вже згадувані повстанські хроніки і містить велику кількість цінної інформації. Надзвичайно багато написано про рейд іншим вояком цієї сотні – булавним УПА Юрієм Борцем-"Чумаком", мемуари якого подані в цікавій формі документальних повістей та публіцистичних діалогів з читачем і чудово передають загальне тло, на фоні якого відбувався перехід сотень УПА на Захід⁷. Якщо книга командира цієї сотні є більш сухою у викладі матеріалу, то Борець подає його емоційніше, що інколи дозволяє краще зрозуміти ті чи інші моменти описуваних подій. Цікаві спогади під назвою "За 99 днів від Перемишля до Пассав" залишив також чотовий цієї сотні Михайло Озимко-"Залізник"⁸. Про книгу спогадів ще одного вояка сотні "Громенка" – бунчужного Івана Йовика-"Соколенка" вже згадувалось у цій роботі. Дуже цінними є книга Івана Дмитрика "Записки українського повстанця. В лісах Лемківщини" та дещо повніші за змістом мемуари ройового Івана Гарасимів-"Палія" "З юнацьких мрій – у ряди УПА"¹, обидві книги є чи не єдиними джерелами до висвітлення історії рейду сотні Романа Гробельського-"Бродича". Суттєвим доповненням до документальних даних, що розповідають про перехід на Захід сотні "Бурлаки" є спогад Володимира Дашка-"Марка" "Від Перемишля до Жиліни"².

Решта спогадів, використаних для написання роботи, є більш епізодичними. Це, зокрема, спогади Петра Гойсана-"Ворони"³, Осипа Галабуда-"Соловія"⁴, Степана Явірницького-"Березного"⁵, Павла Охоти-"Остапа"⁶, Федора Куцого-"Прута"⁷, Івана Оліяра-"Кума"⁸, Володимира Гулкевича-"Рубача"⁹, стрільців "Королика"¹⁰, "Тучі"¹¹, "Романа"¹², прізвища яких невідомі. Частково про розглядувану проблематику згадують у своїх спогадах, що побачили світ нещодавно, й Іван Кривуцький¹³ та Анна Карванська-Байляк¹⁴.

Дуже цікаві спогади вдалося записати авторів цих рядків від Василя Галаси ("Назар", "Орлан", "Зенон Савченко", "Дніпровський", "Чорноморський") – Заступника Крайового Провідника ОУН на Закерзонні та політичного референта цього краю, тобто людини, що безпосередньо була причетна до підготовки і проведення всіх трьох рейдів на терени Чехословаччини¹⁵. Саме у В.Галаси вдалося, врешті, з'ясувати важливі передумови переходу сотень УПА на Захід, про які до того не було жодної згадки у публікаціях щодо цієї теми. Пізніше він оформив подану інформацію у статтю під назвою "Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу 1947 р."¹. Ласкаво погодилася з'ясувати ряд незрозумілих моментів в історії рейдів УПА й Ірина Камінська-Тимочко, в минулому "Христя" – провідниця надрайону ОУН в західній Лемківщині.

Важливу інформацію до розглядуваної теми було взято з періодики української націоналістичної еміграції 1946-1950 років, а саме із журналів Закордонних Частин ОУН "Визвольна політика", "На Сторожі", "Сурма", видання ЗП УГВР "До Зброї" та Організації Оборони Чотирьох Свобід України "Вісник". У згаданих виданнях особливо цінним для автора були огляди закордонної преси того часу, в яких вдалося знайти також багато згадок про УПА. Власне ця інформація, зважаючи на недоступність для автора закордонної преси тих років, стала основою до написання розділу "Західна преса про УПА". Окрім того, цей розділ поповнювався за рахунок інформації, поміщеної в підпільному журналі, що видавався на Закерзонні під назвою "Інформативні Вісті"². Огляд повідомлень закордонної преси про УПА містить також журнал "Вісник" з 1987

року³, присвячений сороковій річниці рейду відділів УПА на Захід. Проте в ньому є ряд суттєвих упущень, зокрема, деякі газетні статті подаються без посилання на час виходу газети в світ. Копії кількох статей автор отримав від Петра Содолія – це публікації в іспанських газетах "Пуебло"⁴, "Мадрид"⁵, голандській "Троцеде Блад"⁶ та американській "Детройт Ньюз"⁷. Для написання роботи автор мав намір використати також чехословацьку пресу, проте вдалося знайти у львівських бібліотеках лише неповну підшивку за 1947 рік органу Комуністичної партії цієї країни "Руде право", номери якого, особливо за липень-серпень того року, друкують багато інформації, хоч і дуже тенденційної, про боротьбу з відділами УПА.

На жаль, тема рейдів УПА чехословацькими теренами є досить бідно представлена фотографічними матеріалами. Пояснюється це умовами підпільної боротьби українських повстанців, відсутністю відповідної техніки та вимогами конспірації. Але, попри все, маємо ряд фотографій з рейду сотні "Бурлаки", донесених в Німеччину тими стрільцями відділу, яким вдалося пробитися з оточення. Дуже цікавими є дві світлини сотні "Громенка", зроблені незабаром після прибуття її до американської зони окупації Німеччини. Цінні фотоматеріали про боротьбу чехословацької армії та служби безпеки з повстанцями містить, згадувана у попередньому розділі, книга Франтішека Кауцького і Ладіслава Вандурека.

Отже, як видно із наведеного матеріалу, джерельна база досліджуваної проблематики є достатньо великою. Сподіваюся, це стане додатковою запорукою об'єктивності пропонованого читачам дослідження.

Розділ третій ТАКТИКА ПОВСТАНСЬКИХ РЕЙДІВ

Століття, що минуло, увійде в історію як, перш за все, століття двох світових воєн, участь в яких брали мільйони людей з різних держав. Роль одиниці, окремого вояка, зводилася у них майже до нуля, усе вирішували велетенські маси військ і озброєнь. Поряд з тим, саме в наш час небувалого розвитку набула й інша форма боротьби – партизанська. Вона навпаки базувалася на діях незначної кількості вояків і вимагала від кожного з них високої професійності та, що не менш важливо, ініціативи в її застосуванні. Партизанська тактика давала змогу успішно протистояти переважаючим кількісно і технічно військам, а тому стала основою бойових дій більшості національно-визвольних рухів, які не могли розраховувати на паритет у боротьбі з ворогом. Як приклад можна згадати успішну війну арабів проти турецького поневолення під керівництвом всесвітньовідомого практика і теоретика партизанки Лоуренса Аравійського; дії ірландських повстанців у боротьбі з англійцями, що розгорнулася після 1919 року; антиколоніальні війни в Індонезії, Індокитаї та Африці, котрі з особливою силою розгорілися у другій половині нашого століття та, звичайно, хронологічно найближчі до нас події російсько-чеченської війни.

Мао Цзе Дун, лідер комуністів Китаю, партизанські загони котрих значно посприяли їх перемозі в громадянській війні у 1949 році, вказував у своїй книзі "Партизанська боротьба", що "тактика партизанської війни повинна опиратися на елементи ініціативи, рухливості, планування і зачіпних дій в достосуванні до положення ворога, властивостей

терену, комунікаційних засобів, атмосферних умов, сили партизан і населення в окресленому часі і місці, на елементі маневрування, тобто униканні сильних місць ворога і атакуванні слабих, забезпеченні собі свободи удару та відступу, даванні боїв коротких, зі скорим вислідом, як теж на діянні згідно з принципом: відступати, коли ворог атакує, непокоїти його, коли він відпочиває, вдаряти на нього, коли він вичерпаний та переслідувати його, коли він відступає"¹.

Безперечно, тактика партизанської війни є дуже відмінною від тактики частин регулярної армії і, якщо порівнювати, то перша з них є найбільш схожою до дій десантних чи диверсійних частин другої. Як уже зазначалося, в своїх діях партизани стикаються, в основному, з ворогом, що переважає їх в кількісному відношенні та технічному забезпеченні, тому їх завданням – не дати йому використати ці переваги, натомість застосувати свої: несподіваність, конспірація, рухливість. Учасник українського визвольного руху "Ратник" (прізвище та ім'я невідомі) у своїй праці "Основи тактики повстанських (партизанських та боївкарських) відаїлів" вказував, що їх недоліками є те, що вони, зазвичай, малі, слабше вишколені, по-різному озброєні та не мають фахово вишколеного старшинського складу. Проте ці недоліки зрівноважують цілий ряд психолопчних переваг партизан щодо регулярної армії: кращий моральний стан (відвага, завзяття, ризик, посвята), ідейність (знають, за що борються, і свідомо готові піти заради цього на смерть) та, врешті, й готовність до екстремальних умов (холод, голод тощо). "Крім величезної кількісної переваги, – пише він далі, – ворог має над повстанськими відаїлами ще й таку ж велику технічну перевагу (важку зброю піхоти, артилерію, танки, літаки). Щоб могли цю колосальну технічну перевагу ворога бодай частково зрівноважити, партизани діють малими відділами у важко прохідному терені, використовуючи для своїх дій всі природні перешкоди: і ніч, і, на велику скалю, маневр і рух. В той спосіб вони не дають використати проти себе цієї технічної переваги. Вони стараються представити для ворожої техніки цілі, які легко губляться в терені, швидко зникають, до яких не дібратися важкою зброєю"².

Партизанська війна як особливий вид тактики стала основою бойових дій українського національно-визвольного руху 1940-1950-х років. Вказуючи на цей факт, відомий ідеолог і публіцист воюючої України Петро Федун-"Полтава" наголошував, що така форма боротьби – єдино можлива в Радянському Союзі³. "При нерівності сил, - читаємо у його статті "Елементи революційности українського націоналізму", – не може бути мови про боротьбу одверту, фронтову [...]. Всякий одвертий виступ українського народу в мирних умовах окупант був би в стані здушити без більших труднощів. Щоб добитися деякого вирівняння сил, український націоналізм примінює метод підпільної боротьби [...]. Ворог-окупант зазнає ударів і не знає, хто ці удари йому наносить [...], що варті в такому випадку всі загони окупанта, його тюрми, його прокуратури, його НКВД"¹.

Українські партизани, бійці відділів УПА, розвивали свою тактику боротьби в боях з двома найсильнішими силами того часу – нацистською Німеччиною та Радянським Союзом, для цього вони використовували як власний досвід (з часів підпілля УВО і ОУН проти Польщі), так і кращі здобутки світової воєнної науки. В результаті повстанці піднесли своє мистецтво партизанської війни до такого високого рівня, що це змушені були визнавати навіть їх вороги. Йона Лірой, учасник польських та радянських антиповстанських акцій в другій половині 1940-х років, вказував, що "тактично повстанці

УПА були кращими і зручнішими, ніж найкращі совєтські партизани в часи Другої світової війни"².

Загалом, вояки УПА практикували використання різноманітних форм збройних партизанських дій – це засідки на з'єднання ворожих військ, напади на населені пункти, саботажі, атентати проти окремих представників окупаційної влади та рейди повстанських відділів по неопанованих теренах. Останні були одним з найскладніших, але, незважаючи на це, найбільш вживаних засобів боротьби. Автори колективної праці "Історія України. Курс лекцій" вказують, що тільки восени 1944 року УПА провела 800 рейдів³, які, до речі, як вид тактики використовувалися українськими націоналістами задовго до створення УПА. Наприклад, Петро Мірчук у своїй книзі "Нарис історії ОУН" розповідає про рейд групи в складі 50 бойовиків Української Військової Організації в жовтні 1922 року, що проходив теренами теперішніх Тернопільської та Львівської областей⁴, а також аналогічну акцію оунівської групи "Вовки" під командуванням Василя Макара-"Сіроманця" в 1936-1937 роках¹.

Військова енциклопедія подає таке визначення рейду: рейд – це швидке пересування і бойові дії у ворожому запіллі військових частин або партизанських загонів; пересування здійснюється за наперед визначеним маршрутом і має на меті нанесення ударів по живій силі ворога, руйнацію об'єктів запілля, організацію і підтримку партизанського руху². Автори книги "Війна у ворожому запіллі", присвяченої діяльності радянських партизан, вказують, що партизанський рейд є, до того ж, сукупністю боїв, диверсійно-розвідувальної роботи, що проводиться в процесі пересування, коли партизанські формування відходили на довгий час з районів своїх баз або залишали їх взагалі³.

Зважаючи на те, що вся діяльність УПА зводилась до дій у ворожому запіллі, Роман Шухевич-"Чагар" у своїй статті "Про рейди" вказує: "В наших повстанських умовах рейдом будемо називати маневрування тільки в теренах, дотепер не опанованих нашим повстанським рухом, де немає для нас харчових і санітарних баз, де при перемаршах і квартируванні треба приймати окремі заходи обережності"⁴. Він наголошує, що рейди УПА переслідують, перш за все, "цілі політично-пропагандивні, й щойно на другому місці стоятимуть бойові цілі, які є тільки доповненням до політичних завдань"⁵. Як зазначає у своїй праці "Повстанська армія: тактика боротьби" Сергій Ткаченко, саме рейди були основним видом бойової пропаганди Української Повстанської Армії протягом всього часу її існування⁶.

З точки зору бойової доцільності, за словами колишнього політвиховника УПА Миколи Фриза-"Вернигори", рейди застосовувалися для розпорошення повстанських відділів з метою не дати ворогові провести проти них концентрованого наступу. Дослідник визвольного руху Лев Шанковський з цього ж приводу зазначав: "Рейдування відділів УПА було сполучено з реорганізацією УПА, що вона тоді переходила згідно з наказами Головного Командування УПА. Для існування більших з'єднань УПА, навіть куренів, не було умов у підбольшевецькій дійсності. Курені УПА переорганізовувалися у відділи і підвідділи. Кожний відділ (більш-менш силою сотні) і підвідділ (в силі чоти) отримали свої числа і терен дій. У цьому терені відділи і підвідділи мали створити свою базу дій, а поза тим застосовувати рухливу маневрову тактику, можливо, уникати одвертих боїв, але постійно тримати ворога в напруженні. Відділи і підвідділи вже були зорганізовані й вони відходили на нові терени свого осідку, часом дуже віддалені від

первісного терену дій, виконуючи пропагандивний рейд уздовж вказаного маршруту"¹. Інший відомий історик УПА Петро Мірчук виділяв такі тактичні завдання для рейдів: відвертати увагу ворога від осередків УПА, провокуючи його до погоні; нищити по дорозі його малі відділи, адміністрацію, не дати зіштовхнути повстанців виключно до оборони і тримати ініціативу в своїх руках². І, звичайно, найголовнішим бойовим завданням рейдів було проведення акцій в теренах, де ворог не очікує появи повстанських відділів³.

Зиновій Соколюк-"З.Семенів" називав такі тактичні причини розвитку рейду як форми боротьби: "По-перше, на теренах України, неохоплених діями підпілля, треба було спопуляризувати наші визвольні ідеї й закріпити їх у народі. Це завдання могли виконати тільки рейдуючі відділи УПА. Для цього не вистачало лише літератури, листівок, закликів, чи навіть праці поодиноких законспірованих підпільників. Жива сила у формі бойового відділу своєю організованістю, поведінкою, бойовими пропагандивними акціями чи обороною населення мала б документувати вірність ширеним ідеям, висловлювати бажання народу, а теж показати своє справжнє обличчя й тим доказати брехливість ворожої пропаганди, яка всіма можливими засобами старалася оплюгавити наше підпілля. По-друге – деякі терени України були аж занадто виставлені на нищівну політику займанців, а тому оборона населення [...] належала до завдань УПА [...]. По-третє – повстанські відділи не могли "засиджуватися" на одному місці. А тим самим підпадати під все більшу контролю ворога".

Окрім згадуваних аспектів, політично-пропагандистського та бойового, слід відзначити ще важливість рейдів в аспекті психологічно-виховному. "Рейди, – пише з цього приводу Микола Фриз-"Вернигора", – були знаменитою школою для військового, політичного й виховного вишколу бійців і командирів, змушували їх примінювати щораз нові методи й тактичні прийоми та збагачували досвід повстансько-підпільної боротьби. Вони скріплювали переконання, що в усяких умовах і в кожному терені боротьба з ворогом є можливою"². "Практика довела, – писав Зиновій Соколюк-"З.Семенів", – що частини, які вернулися з рейду, своїми моральними й бойовими вартостями стояли помітно вище від відділів, що не рейдували. Рейдування спаює учасників почуттям тісної дружби й взаємної виручки, загартовує їх на особливі фізичні невідгоди й розвиває в них орієнтаційний змісл. Постійний ризик особливо розвиває в учасників рейду особисту відвагу"³.

Залежно від того, на якому з аспектів (бойовому чи пропагандистському) робився наголос в час проходження рейду, відомий аргентинський публіцист, автор знаної в світі книги про УПА "Повстанці за залізною завісою", Енріке Мартінез Кодо виділяв два типи рейдів: бойові та пропагандистські. Метою першого є посіяти тривогу серед ворожого війська, внести нервову напругу, послабити його не тільки фізично (знищенням його живої сили та техніки), але й морально⁴. Пропагандистські рейди були націлені на підсилення авторитету повстайців у цивільного населення через поширення серед нього ідей визвольного руху. Сергій Ткаченко вказує, що вони покликані були реалізувати наступні завдання:

- а) популяризувати український визвольний рух;
- б) створити антиурядові настрої серед широких мас населення;
- в) створити умови для активізації повстанських сил⁵.

Важливим завданням пропагандистських рейдів, на думку Кодо, була також контрпропаганда, тобто протистояння ворожій пропаганді. Саме своїми акціями вояки УПА повинні були довести брехливість радянських агітаторів, що зображали їх як "вислужників Гітлера", "німецько-українських буржуазних націоналістів", саме завдяки пропагандистам народ повинен був побачити в повстанцях своїх захисників, своїх синів, що борються за його і свою свободу. "Пропагандистські акції, – зазначає Кодо, – вимагали від вояків високих якостей, як у військовому, так і в психологічному та інтелектуальному аспектах, адже необхідно було проводити пропагандистські заходи, часто з іноземною аудиторією, яка потребувала дояедення думки про необхідність незалежності українського народу"¹.

Рейди проводили різні військові одиниці УПА. Так в 1943-1944 роках, тобто в час найбільш масового розвитку збройної повстанської боротьби в Україні, відомі випадки рейдування таких великих з'єднань як курені. До прикладу, в червні 1943 року в розвідувальному донесенні радянських партизан є згадка про рейд в Київську область повстанського куреня чисельністю 500 осіб²; в другій половині жовтня того ж року на терени Житомирщини рейдує часшна УПА в силі шести сотень³; у відомому Карпатському рейді брали участь три сотні куреня "Євгена"⁴ та інші. Згодом, починаючи з 1945 року, в зв'язку із вже згадуваною реструктуризацією УПА, рейди проводили вже, в основному, сотні або й менші повстанські відділи. Роман Шухевич у своїй статті наголошував, що найбільш придатною до рейду бойовою одиницею є чота, тобто відділ, що складався приблизно із сорока бійців. Доводячи цю тезу, Шухевич вказував, що в новій окупаційній дійсності, зважаючи на велику насиченість терену ворожим військом, повстанцям слід більше розраховувати на маневрування поміж ним, ніж на можливість пробитися силою свого вогню. Саме чота в такій ситуації є для рейдів оптимальною бойовою одиницею, адже "силою своєї скорострільної зброї зможе вона, на випадок потреби, вишляхи, якими здійснюється рух ворожих військ і якими користується цивільне населення, оселі, де перебувають ворожі гарнізони, або які розміщені близько від районних центрів та ворожих скупчень, лісові галявини, яруги, дороги, броди та мости"¹.

Для проходження маршу відділ поділявся на такі частини: забезпечення, що складалося з передньої та задньої охорони і розшуків (розвідки) – разом від 1/3 до 1/9 відділу, залежно від загроженості терену ворожим військом, та основна група². Під час просування відділу між цими двома його частинами утримувався безпосередній зоровий зв'язок.

Рух відділу повинен бути рівномірним, а тому на чолі колони ставився вояк, завданням якого було регулювати темп маршу. У випадку, коли марш відбувався вночі, практикували взаємне тримання за одяг або за мотузок, також, для полегшення слідування за попереднім в колоні, на спини причіплявся шматок білого паперу чи тканини³. При раптовій зміні напрямку маршу сшивалася стійка, що вказувала, куди рухатися далі⁴.

Розшуки проводили перевірку дороги та збір інформації про околиці, рухаючись попереду відділу. Це давало змогу повстанцям уникати несподіваних зустрічей з ворогом. Вслід за ними рухалася передня охорона, відстань між нею і основною групою становила вдень 300 метрів, вночі – 100 метрів. Охорона шовинна була, при зіткненні з

ворогом, вогнем стримувати його до тиж пір, поки не розгорнеться до оборони решта відділу. Задня охорона пересувалася за основною групою, зберігаючи таку ж дисганцію, що й передня. Головним завданням для неї було прикриття частини в разі відступу, крім того, вона виконувала роль чат щд час постоїв.

В основному марші відбувалися вночі. "Зрозумілою річчю є, – писав з цього приводу Р.Шухевич, – що просування частин може відбуватися тільки вночі, а вдень – тільки в лісних околицях, де не можна сподіватися зустрічі ані з ворогом, ані з цивільним населенням"⁵. Крім того, при пересуванні відділу застосовувалися й додаткові маскувальні засоби. Так "Ратник" у своїй статті застерігав, що велику увагу слід приділяти одягу повстанців, який в жодному разі не може бути яскравого кольору, а навпаки – повинен бути вилялого зеленого або сірого кольорів¹. Для дезорієнтації ворога вояки УПА часто використовували його однострої. В звіті про рейд на Схід, на терени Центральної України, одного з повстанських відділів у травні 1943 року читаємо: "Від старої границі Польщі та СРСР командир відділу вирішив йти законспіровано, а подекуди навіть під маркою червоних партизан"². В радянському документі з червня того ж року вказується: "Коли вони [бійці УПА – В.В.] отримали завдання рухатися по вищезгаданому маршруту [в напрямку на Київ – В.В.], їм було вказано за кордонами Західної України розмовляти по-російськи, носити червоні стрічки по лівому боці головного убору і видавати себе групою місцевих партизан"³. Таким чином, повстанцям вдавалося без значних боїв проникати далеко в райони Наддніпрянщини і проводити там відповідну пропагандистську роботу. Цей же прийом використовувався часто ними і при рейдах по польських чи словацьких теренах.

Значні зусилля спрямовувалися на те, щоб приховати власне рух повстанського відділу. В цьому бійцям УПА вдалося досягнути високої майстерності. Ось як описує марш сотні Володимира Щигельського-"Бурлаки" Вацлав Славик: "Його група з п'ятдесяти осіб [так в тексті, а насправді на той час вона нараховувала понад 80 вояків – В.В.] переходила так, що залишала сліди, ніби пройшло троє людей [...]. Вночі, босі, вони прослизали через наші становища у формі довгої змії, тримаючись за руки, при необхідності повертаючи праворуч чи ліворуч, або ж рухалися назад, звиваючися, як змія. До наших становищ вони завжди були звернені найвужчим профілем"⁴.

В разі, якщо зустрічі з ворогом рейдуючому відділу не вдалося уникнути, основним завданням командира було якнайшвидше розгорнути вояків до оборони і не дати ворогу зайняти вигідне становище. Завдавши поразку ворогові, повстанці збирають трофеї та негайно відмаршовують. Коли відділ наткнеться на більшу силу, командир розгортає його так, щоб він був спроможний вести кругову оборону, при цьому посилює крила скорострільною зброєю. Коли дозволяють теренові умови, дається наказ про відступ, при цьому поступово, кожна зокрема, відходять чоти основної групи, а задня охорона продовжує вести вогонь, прикриваючи відступ. При несприятливих теренових умовах, відділ продовжує оборону до примерку, коли повстанці під покровом ночі зможуть організовано відступити¹.

При зіткненні з ворогом повстанці часто використовували і психологічні методи тиску на нього. "Вогонь відділів УПА, – писав з цього приводу Богуш Хньоупек, учасник боїв з повстанцями на теренах Чехословаччини, – був коротким, але могутнім. Стріляли одразу всі, вогонь супроводжувався не менш могутнім криком вояків. Таким чином вони

намагалися залякати і розкласти наші загони, що, врешті, досить часто їм вдавалося"².

Значна увага приділялася і вибору місця постою для відділу. Вимогами до нього були добре поле обзору довкілля і можливість для відступу при несподіваному нападі. В разі постою у лісі, місце таборування повстанців розміщувалося подалі від його краю, а також подалі від доріг і стежок, недалеко від води. "Не можна обирати місце, – наголошує Хмель, – безпосередньо над рікою чи потоком, бо, звичайно, якраз там ворог шукає повстанців. Також не можна таборувати в ярі між двома високими берегами"³. Про те, як вміло організовували місця постою повстанці, читаємо у Вацлава Славіка: "Бандерівські табори були, як правило, біля води. Вогонь вони розташовували у підніжжі дерев, щоб не було видно диму, саме тому, на випадок загрози, що вогонь перейде на гілля, повинна бути вода". Окремих правил дотримувалися при квартируванні в селі. Попередньо висилалась розвідка, яка отримувала інформацію про наявність в населеному пункті ворога. В разі його відсутності, проходило розселення бійців, при чому розташовувалися вони більш-менш компактно, щоб, при потребі, швидко розгорнутися до бою. "Коли треба заквартирувати в оселях, то першим обов'язком є не випустити нікого з хат, які займе відділ, аж того часу, коли відділ з тих хат не вийде"¹.

Останнім елементом рейду були акції, по суті, найважливіша його частина. Вони могли бути різноплановими: як бойовими – нищення ворожих комунікацій, нанесення ударів по місцях його дислокації, напади на важливі об'єкти, так і пропагандистськими – проведення мітингів, поширення листівок.

Докладніше зупинимося саме на других, так як їм присвячена ця робота. Кожна зустріч повстанців з населенням повинна була нести певне пропагандистське навантаження. Під час перебування повстанців у селі, виховник відділу, або якась інша спеціально призначена для цього людина, повинен організувати збори, на яких висвітлити ряд актуальних питань. Хмель пропонує для цього такі теми: дії УПА в большевицькій дійсності, правдиве обличчя большевизму, становище українського народу в СРСР, московські перекручення історії та літератури, посилення ворогом пропаганди безбожництва, брехливість большевицької пропаганди про класову боротьбу всередині українського народу².

При проведенні зборів дотримувалися ряду правил, які повинні були гарантувати їх безпеку, зокрема, виставлялися стійки довкола приміщення, в якому вони відбувалися, на дорогах виставлялися стежі, на околицях і при входах до села розміщувалися сильні застави³. Найкраще проводити пропагандистські акції, на думку Шухевича, саме в передвечірніх годинах⁴. "Завжди перед самими сутінками, – описує дії відділів УПА на словацьких теренах Славік, - до словацьких сіл підходили групи [бійців УПА - В.В.]. Виходи з сіл оточували кулеметними гніздами, одночасно інша група оточувала пункт національної безпеки. Після цього голова народних зборів [даної місцевості – В.В.] отримував наказ негайно скликати збори для промови одного з бандерівських агітаторів"⁵. Курінний політвиховник Ярослав Пеців-"Вадим" писав у звіті із рейду на Словаччину у 1946 році: "Переконалися, що найкраще було прийти до села коло сімнадцятої години і затриматися найдовше до першої вночі. Така тактика приносила великий успіх переважно в пропагандистській роботі, тому що за кілька годин ми встигали об'яснити всі головні проблеми і відвідати авторитетні родини, скликати збори, відіслати поштою наші друковані матеріали на Західну Словаччину і Чехію, дістати

адреси видатних людей, намалювати гасла, незаметно відійти й залишити багато вражень, над якими середній словацький громадянин багато роздумував, а крім того, перебільшував їх на нашу користь"¹. Після проведення акцій, чи то бойових, чи пропагандистських, відаїл негайно відмаршовував, і то не менше, як на 15 кілометрів.

Певні тактичні відмінності мали рейди відділів УПА за межі українських етнічних територій, що зумовлено було їх особливою метою. Микола Фриз-"Вернигора" писав: "З ідейно-політичних причин роблено рейди на терени сусідніх народів, щоб активізувати революційні протимосковські сили цих народів, підносити протикомуністичні настрої, створювати практичні передумови для конкретної співпраці цих народів в єдиному протимосковському фронті"². Відомий діяч та публіцист українського національно-визвольного руху Осип Дяків-"Горновий" у своїй статті "Українська Повстанська Армія – носій ідей визволення і дружби народів", називав такі рейди "засобом зміцнення дружби між нами і сусідніми народами"³.

З утвердженням в країнах Східної Європи сателітних від Москви комуністичних урядів дієва співпраця антирадянських сил опору цього регіону ставала життєвою необхідністю. Розуміли це і у керівництві українського національно-визвольного руху. У тій же статті Осипа Дяківа читаємо: "Спільна боротьба поневолених народів завдає найсильнішого удару по сталінських імперіалістах, вона з'являється найпевнішою запорукою розвалу сталінської імперії і визволення поневолених в ній народів"⁴. Саме на виконання цього важкого завдання і була спрямована діяльність повстанців в часі їх рейдів за межами України по теренах Білорусі, Польщі, Чехословаччини та Румунії. Іншим стратегічним завданням таких акцій, про яке докладніше буде мова у наступних розділах роботи, була маніфестація збройної боротьби українського народу в світі.

Отож, зважаючи на всі вищеперелічені моменти, такі рейди УПА носили виключно пропагандистський характер. Підготовка та проведення їх вимагали значних зусиль від учасників, адже повстанці діяли на території, невідомій їм, проте добре знайомій їх ворогам; вони опинялися серед чужого населення, яке інколи нічого не знало ані про них, ані про їхню боротьбу, окрім того, що подавала йому ворожа до повстанців пропаганда. А без підтримки місцевого населення бійці УПА не змогли б отримати необхідних їм харчів та не менш потрібної інформації про місцезнаходження ворожих військ. Усе це робило б рейди за межі етнічних українських теренів взагалі неможливими. Тому вояки УПА з перших же днів свого перебування на чужій території намагалися прихилити до себе її населення зразковою поведінкою, дотриманням військової дисципліни та масовою роз'яснювальною роботою.

Специфіка закордонних рейдів зумовлювала також певні тактичні відмінності від внутрішніх. Найкращою ілюстрацією їх є інструкція, написана Заступником Провідника Закерзонського Крайового Проводу ОУН Василем Галасою-"Орланом", "Назаром" під назвою "Короткі вказівки для тих, що йдуть в рейд на Словаччину". Цей документ стосується конкретно першого словацького рейду УПА влітку-восени 1945 року, але він використовувався також як навчальний матеріал і при проведенні інших закордонних рейдів¹. Зважаючи на це, дозволю собі процитувати більшу частину його розділу під назвою "Боева тактика".

"Коли ми увійдемо на територію чужої держави, – читаємо тут, – то її власті, не знаючи в чому річ, будуть старатися нас поборювати і усунути. Щоб спаралізувати і

зневтралізувати виступ проти нас зі сторони тамошніх властей, належить з місця розгорнути масову роз'яснювальну акцію (листівки, кореспонденція, мітинги, індивідуальні розмови і т.д.) під кличем: приходимо до Вас не як ворог, а як гості і приятелі в таких і таких цілях.

Не вільно під ніякою умовою нападати на міліції, військо, магазини і т.д. Не вільно ліквідувати ніяких "типів". Навіть більшовицьких емісарів не ліквідувати [...].

По переході кордону розчленуватися на малі рухливі відділи, Щоб одночасно обняти діяльністю більший терен. Це подиктоване потребою: бути всюди, говорити, роз'яснювати і милити ворога щодо численности рейдуючого відділу. Примінити тактику рухливості: виринати і зникати. Не задержуватись довше на постоях в одній місцевості, щоб не об'їдати населення. Більше зробити в інших місцевостях і дезорієнтувати ворога.

Зачіпних боїв **абсолютно не вести** [підкреслено в оригіналі – В.В.]. Коли на нас нападатимуть, тоді **боронитися**, маневрувати, прориватися, чи відв'язуватися й зникати. Коли наступатимуть чехи та словаки, тоді, насамперед (якщо це можливе і не грозить відділові), старатися післанцем, окликами, білою хоругвою чи іншим способом дати їм зрозуміння і вияснити, що ми маємо супроти них зовсім приятельські наміри. Коли наступатимуть більшовики – бити силою всієї зброї і скоро відв'язуватися та зникати. Коли б наступали разом, тоді до чехів та словаків зайняти становище, як сказано вище, – роз'єднати з більшовиками. Засадничо збройних сутичок уникати: маневрувати і відв'язуватися – але **ніколи панічно не втікати**.

Ані в сутичках, ані в розмовах з населенням не виявляти жодного страху перед большевиками. В сутичках, коли не вдасться уникнути маневруванням, битися героїчно і завзято. Пам'ятати, що тут, в боях на чужій землі, репрезентуємо всю УПА, усі криваві змагання українського народу [...]. Отже: дійде до бою – мусимо вийти з нього з честю і славою, хоч би це коштувало нам найбільших жертв"¹.

Так як повстанці на чужині повинні були репрезентувати собою весь український національно-визвольний рух, то значна увага приділялася їх зовнішньому вигляду: одяг, взуття, озброєння. У наказі "Надрайоновим провідникам до виконання", виданому 18 серпня 1945 року, тобто перед відходом відділів УПА у перший словацький рейд, вказувалося: при появі відділів, призначених до рейду, передати їм наперед приготовлені сорочки, підштанки та взуття². В інструкції, виданій відділам УПА Василем Галасою навесні 1946 року перед другим словацьким рейдом, особливо застерігалось: не брати із собою нічого, що нагадувало б німців, наприклад, їх трофейні уніформи, головні убори, зброю³. Робилося це для того, щоб ворожа пропаганда не могла, використовуючи зовнішній вигляд повстанців, називати їх рештками німецьких військ. Очевидно, що й форми пропаганди в закордонних рейдах були дещо іншими. Як і в інших акціях цього типу, велику увагу приділялось поширенню листівок та іншої пропагандистської літератури. В інструкції до рейду на Словаччину читаємо: "Масово кольпортувати наші листівки і літературу взагалі, розгорнути масову кореспонденцію до впливових інтелегентів, поліційних станиць, адміністрації [...]. В селах, через які переходимо, малювати тиром і фарбою (або на папері) на парканах, вітринах і т.д. наші кличі. Для малювання кличів посилати нічтю спеціальні ланки стрільців з місцевими провідниками. Крім цього робити мітинги, гутірки, товариські розмови, співати наші революційні пісні по всіх оселях і хатах, де тільки перебуватимемо"¹. Саме на другому моменті – усній

роботі – в закордонних рейдах робився особливий наголос. Сергій Ткаченко писав з цього приводу: "Специфічну форму застосування усного впливу представляли рейди відділів УПА. В ході цих пропагандистсько-бойових акцій особливу роль відігравали розмови з місцевими жителями в районах рейдування, мітинги серед них, інформування про становище в світі, на Україні та в їх регіоні. Особливо зростало значення усного спілкування в рейдах за межі етнічних українських територій – в Словаччині, Чехії, Румунії, Польщі, де мало покладалися на листівки та іншу друковану продукцію, а більше спілкувалися на місцевій мові, яку знали деякі повстанці"². В одному з повстанських звітів з акції у 1946 році зазначалося з цього приводу, що серед методів усної роботи з населенням найбільш результативними виявилися роз'яснювальні розмови, натомість організація мітингів не виправдовувала себе з наступних причин: "1. На мітинг людей треба було прямо зганяти, а цього, власне, населення боялося, бо не вірило, що їх кличуть дійсно на мітинг. 2. Не було між нами такого, що міг би говорити по-словацьки, отже, силою факту, треба було говорити українською мовою, якої місцеве населення добре не розуміє. 3. Словаки не люблять слухати, не забираючи голосу, як це є на мітингу. 4. Люди не хотіли забирати голосу в нашій дискусії, бо боялися місцевих комуністів, які були на мітингах". Роблячи загалом висновок про рейди як окремий елемент тактики УПА, слід відзначити, що вони були доволі складною формою партизанської боротьби. Рейди поєднували в собі усі найважливіші її елементи: несподіваність дій проти ворога, конспірація та постійний рух, що не давало йому можливості завдати удару у відповідь. Таким чином, можна говорити про рейди як квінтесенцію партизанської тактики. Показником їх бойової ефективності може служити хоча б те, що вони використовувалися відділами УПА аж до часу їх демобілізації в кінці 1949 року.

Повстанські рейди, безперечно, увібрали в себе кращі здобутки світової воєнної науки. Поряд з тим, українські повстанці зуміли внести в цей елемент партизанки багато нового, породженого специфічними умовами боротьби Української Повстанської Армії. Зокрема, таким новим моментом є особливий наголос на пропагандистській діяльності в час проходження маршруту. Тому рейдам судилося відіграти визначну роль у поширенні ідей українського національно-визвольного руху не тільки на теренах України, неопанованих збройною боротьбою, але й далеко поза її межами.

Розділ четвертий ЗМІСТ ПРОПАГАНДИ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Так як робота присвячена рейдам УПА теренами Чехословаччини, то вважаю за потрібне окремо зупинитися на змісті пропаганди українських повстанців серед населення цієї країни. Він так чи інакше визначав форми її ведення, а тому, перед початком огляду способів донесення українськими повстанцями своїх ідей, спробуємо розкрити які саме ідеї пропагувалися. Узагальнюючи інформацію, яку містив пропагандистський матеріал, призначений для поширення на території Чехословацької республіки¹, можна стверджувати, що основними завданнями пропагандистської роботи повстанців були:

1. спростування наклепів на український національно-визвольний рух;
2. викриття імперської суті політики СРСР;
3. змалювання небезпеки для чеського та словацького народів з боку російського імперіалізму;
4. закладення основ спільної антирадянської боротьби народів Центральної і Східної Європи.

В "Коротких вказівках" з цього приводу сказано: "Роз'яснювати [...], що ми за правдивою демократією, гуманністю та всіма іншими шляхетними людськими ідеалами, а проти шовінізму, деспотизму, тиранії і т.п. Переповідати факти боротьби українського народу, наслідки большевицької неволі, її форму та зміст і форму большевицького гноблення народів взагалі [...]. Доказувати, що єдиною тривалою основою і гарантією безпеки, незалежності чехів та словаків і інших слов'янських народів перед загрозою німецького чи будь-якого іншого імперіалізму – є не невідомий, вдержуваний терором СССР, але союз вільних, самостійних держав усіх слов'янських і східноєвропейських народів та кавказько-азійських [...]. При всіх умовах зазначувати наше протигітлерівське і протифашистське становище (подати факти протинімецької боротьби нашого народу і УПА). Роз'яснити, який вклад дала Україна в розгром фашизму та які понесла з цього приводу жертви"¹. Все це відображено в спеціально приготованих пропагандистських матеріалах УПА.

Перше завдання – спростування наклепницької щодо УПА інформації, насаджуваної більшовиками, – було одним із основних. Адже ефективність будь-якої пропаганди УПА серед населення дорівнювала б нулю, якщо б були підстави не вірити повстанцям. Як уже зазначалося вище, частково розбити насаджуваний міф про "українсько-німецьких націоналістів" та "недобитки фашистських банд" мала б сама поведінка вояків УПА, їх вигляд, ставлення до населення. Проте значну роль у цьому відігравали також роз'яснення, усні, у формі розмов чи мітингів, та письмові (листівки чи інші спеціальні матеріали). Дуже цікаву інформацію з цього приводу містить стаття Провідника ОУН на Закерзонні Ярослав Старуха-"Стяга" "До братніх чеського і словацького народів". Автор поступово, крок за кроком, аргументовано відкидає всі закиди радянської пропаганди проти УПА, зокрема, звинувачення в "реакційності". "Наша ідеологія та програма, – читаємо тут, – наскрізь прогресивні та революційні. Основним положенням нашої ідеології та програми є "Свобода народам! Свобода людині!" Це гасло – суть та кінцева мета всіх наших зусиль, всіх наших книжок, публікацій, прокламацій та листівок. Ми віримо в це гасло і ми вже десятки років проливаємо за нього кров, ми вмираємо за нього на полях битв, в тюрмах, в концтаборах, на шибеницях – за свободу народів та одиниць. Що в цьому поганого? Що реакційного? Хто сміє закидати нам реакційність?"². "Ми, українські повстанці, – читаємо в листівці "Чехи! Словаки! Вояки!", – боремося за найвищі і найшляхетніші, вселюдські ідеали свободи, братерства і рівноправності всіх народів, ми боремося за національне і соціальне визволення, рівність і справедливість кожного народу і кожної людини! Ми кровавились за ці ідеали повних три роки в боротьбі проти німецької окупації, – і тепер продовжуємо нашу боротьбу за ті самі ідеали проти окупації большевицької"¹. З приводу звинувачень у співпраці з фашистами Старух вказує: "Ми не співпрацювали з німецькими окупантами і ми не могли співпрацювати, по-перше, з тої причини, що расистська та тоталітарно-диктаторська ідеологія в своїй

основі несумісна з нашою ідеологією. Всі наші переконання, віра, програма, зусилля, все, в що ми віримо і за що боремося протягом багатьох років – свободолюбиві ідеали людської рівності, справедливості, національної справедливості, людяності, соціальної справедливості – суперечать системі нацистського расизму, диктатури, тоталітаризму і тероризму. Всі імперіалістичні окупанти – смертельні вороги Українського народу і його визвольної боротьби. Ми не співпрацювали і не могли співпрацювати з німецькими окупантами ще з тої причини, що вони проводили імперіалістичну політику щодо України та інших країн. Як це можливо, щоб ми, українські незалежники, співпрацювали з тими, хто не визнавав нашої незалежності, а навпаки поневолював та винищував нашу Батьківщину і наш народ?"² Далі на підтвердження своєї тези автор наводить конкретні факти (фашистські репресії щодо представників українського визвольного руху, антинімецька діяльність ОУН, збройна боротьба повстанських відділів проти німців). З приводу звинувачень у антисемітизмі Старух писав: "У всій нашій політичній літературі, підпільних газетах і прокламаціях ні тепер, ні в часи німецької окупації даремно ви шукатимете хоч одне слово проти жидів. Такі звинувачення – це чистісінька вигадка і брехня. Під час німецької окупації в численних підрозділах УПА служили жиди, особливо лікарі, де вони знайшли притулок і захист, допомагаючи своїми знаннями боротися проти терору німецьких окупантів. Українська Головна Визвольна Рада в своїй платформі чітко виклала юридичну рівноправність цивільних прав усіх громадян України, всіх національних меншин, в тому числі і жидів". Напевно, одним з найважчих завдань пропаганди УПА на теренах Словаччини було викриття імперської суті СРСР. Адже проти цього працював величезний ідеологічний механізм цієї держави, що проголошував на весь світ про "комуністичний рай в країні Рад". Це був час, коли СРСР перебував на вершині своєї слави, коли ним захоплювалися, йому вірили. Тому ця тема піднімалася практично у всіх пропагандистських матеріалах, призначених для поширення серед іноземців. Зокрема, в одному з них – статті Дмитра Маївського- "П.Думи" "Большевицька демократизація Європи" (перекладеній спеціально для рейду на словацьку мову) – читаємо: "СРСР – не "бастіон світової пролетарської революції", а російська імперіалістична держава"¹. Власне, весь нарис і присвячений доведенню цієї тези. "Сталінізм, тобто російський імперіялізм, – читаємо далі, – що надів червону сорочку й іде на підбій світу. І саме те, що цей імперіялізм йде під облудними гаслами соціалізму і демократії та шляхом революційної доктрини марксистів, робить з нього дуже грізною й небезпечною ворога всіх поневолених і загрожених народів, а зокрема тих, які, з уваги на своє географічне положення, знаходяться у близькій віддалі від території держави "робітників і селян"². В "Декларації Проводу Українських Націоналістів після закінчення війни" (цей документ, до речі, також був призначений для масового поширення в часі рейдів Словаччиною) підкреслюється з цього приводу: "Найбільш виразною імперіалістичною державою в світі нині є большевицька Росія".

Для викриття імперської суті СРСР в пропагандистських листівках наводився приклад ставлення Москви до України: "Український народ позбавлений всіх політичних та культурних прав, – читаємо в статті Ярослава Старуха- "Стяга" "До братніх чеського і словацького народів", – життя наших людей під більшовицькою окупацією дуже важке. Воно нічим не відрізняється від життя під німецькою окупацією. Українці живуть в нечувано важких умовах національного і політичного рабства, силою повністю

позбавлені своїх політичних та культурних прав"¹. В листівці "Чехи! Словаки! Вояки!" також читаємо: "Коли станете на своєму кордоні в Карпатах, гляньте з гір – як щонаочі сотнями кілометрів горять хати і цілі села на просторі 800 кілометрів, від хребтів Карпат по долишній Буг! Гляньте, як виганяють там на мороз і сніг та мордують людей, як втікають там лісами і ярами, на снігу і на морозі старці, жінки і діти, гірше, як за татарських часів! Такі самі жорстокі знущання, масові морди мирного населення, арештування, розстріли, вивози на Сибір і на ледовий підбігуновий океан, зсилки до безконечних концентраційних лагерів, грабунки і терор діяться сьогодні в цілій Україні"².

Можливо, не так пристрасно та емоційно, але, натомість, досить чітко проаналізовано терористичну політику Росії щодо України в уже цитованій "Декларації": "Сталінсько-большевицька окупаційна політика на Україні виявляється в слідуючих напрямках:

а) в політичному поневолені українського народу, що, в загальному, зводиться до ліквідації української самостійної державности та ліквідації всяких самостійницьких змагань і спровадження українського питання до позему регіональної адміністративної округи Росії;

б) в культурній асиміляції, цебто в намаганні найперше денационалізувати українство, а потім зрусифікувати шляхом накинення українському народові російської мови, культури, патріотизму, традиціоналізму, расизму і месіанства з метою перевиховання народу і створення нової совєтської ментальности людини-робота, раба;

в) в господарській експлуатації, яка виявляється в колоніальному становищі України у відношенні до московської метрополії, у грабіжництві наземних і підземних багатств та в індивідуальній експлуатації працюючих низів України, через надмірну працю і нужденну зарплату;

г) в поліційному терорі, що засобом збірної, а зокрема родинної, офіційної відповідальности, переселеннями в пустині Сибіру і Казахстану, засланнями до північних концтаборів, тюрмами і розстрілами, а далі облавами на людей, шантажем, провокацією і донощицтвом придушує і паралізує намагання народу визволитися з-під ненависного ярма".

Ще одним засобом, до якого вдавалися українські повстанці, щоб викрити справжню суть сталінського режиму, було доведення його тотожності із гітлерівським, що був добре знайомий чехам і словакам. У своїх інструкціях до рейду на Словаччину в 1946 році Василь Галаса-"Орлан" вказував такі гасла для усного розповсюдження та написання на видних місцях: "Гітлеризм – це німецький большевизм, большевизм – це московський гітлеризм", "Большевицька демократія – це новітня тиранія і деспотія", "Італійський фашизм, німецький гітлеризм і московський більшовизм – це подібні тоталітарні диктаторські системи", "НКВД-НКГБ – це большевицькі гестапо і СД", "Між большевицькою і гітлерівською терористичними системами нема жодної суттєвої різниці", "В большевиків є концентраційні лагери, збірна відповідальність, масові смертні екзекуції, національна нерівність і гніт, соціальна несправедливість, усе так само, як у гітлерівців, тільки масковане пропагандою".

Звичайно, пропаганда українських повстанців не обмежувалася описом тоталітарної дійсності в СРСР, наступним кроком її було зображення небезпеки російського тоталітаризму для народів Центральної і Східної Європи. "Большевицькі імперіалісти

готуються на підбій цілого культурного світу", – читаємо в одному з гасел, приготованих для рейду². "Ми звертаємося до Вас, братів слов'ян, чехів і словаків, – писав Старух, – не тільки для того, щоб захистити нашу честь і нашу справу від фальшивих звинувачень більшовицької пропаганди, яка говорить неправду про нашу боротьбу, але також і в Ваших інтересах, щоб розповісти Вам всю правду про радянську тюрму народів і попередити Вас, щоб несподівано Ви не дозволили втягнути себе в пастку, хитро поставлену для Вас найгіршими ворогами свободи народів та людини"³. "Перспективи, які стоять перед європейськими народами, – читаємо з цього ж приводу в статті Маївського, – оскільки вони мали б стати громадянами Советського Союзу, є зовсім не рожеві. Вже поминаючи всю примусову чистку суспільності від усіх національно свідомих елементів, поминаючи і ту господарську руїну, яка наступить після насильної колективізації, експлуатації, що доведуть до повного зубожіння усіх працюючих, – "союзним народам" прийшлося би перевести глибоку переоцінку своїх культурних цінностей і то з виразною метою зруйнувати їхні самостійні первні в користь спільної "великої" російської культури. Прийшлося би навчитися жити в поліційній державі, в якій не вистачає бути лояльним, треба бути ще активним визнаєм більшовицької віри, повсякчасно усміхненим, щасливим учасником "нового життя"¹. При цьому процес загарбання цих країн, вважає Маївський, вже розпочато, хоч він проходить ще в прихованій формі. Фактично продовжено і аргументовано викладено цю ж думку в "Декларації Проводу Українських Націоналістів...": "Щодо зовнішнього світу російсько-більшовицький імперіалізм виявляється:

а) в односторонній анексії чужих земель (терени Фінляндії, балтійські держави і друті землі) за історичними і стратегічними принципами;

б) в більшовицькій "демократизації" т. зв. "визволених" червоною армією європейських країн, що є, на ділі, підготовкою до включення їх як чергових союзних республік до московської метрополії;

в) у вмішуванні в чужі внутрішні справи шляхом організації комінтернівських профспілок і "товариств дружби з СРСР", що є, власне, творенням п'ятої колони в державах, що тяготіють до центрів конкуруючих великодержав, або й всередині самих великодержав;

г) у видвиженні реакційних імперіалістичних ідей слов'янофільства й православ'я, щоб на базі слов'янського расизму і релігійного центризму залучувати культурно поодинокі країни до орбіти своїх впливів;

д) в намаганні зайняти в міжнародній організації "Об'єднаних націй" сталє керівне становище й системою голосування і кількістю голосів виелімінувати будь-яке неприємне для себе рішення;

е) в більш чи менш формальнім розподілі світу між великодержавами на окремі сфери впливів"².

Описуючи жахиття розгулу тоталітарної системи в Україні, Василь Галаса застерігав у листівці, зверненій до чехів та словаків: "Хай це буде пересторогою для всіх народів, які ще не знають зблизька більшовицької практики! Пам'ятайте, що така сама страшна доля чекає в майбутньому і Ваші народи, коли затісниться над Вами більшовицьке ярмо! Бо московсько-більшовицькі імперіалісти приготавляють таку долю для цілої Європи!"

Єдиним можливим засобом боротьби з російським імперіалізмом представники

українського національно-визвольного руху вважали спільну боротьбу всіх поневолених Москвою народів, а також тих, кому ця неволя ще тільки загрожує. "Перед європейськими народами, – читаємо в статті "Большевицька демократизація Європи", – на цілу широчінь стоїть, таким чином, питання організації збройної оборони перед новим жорстоким і грізним окупантом-імперіалістом [...]. Всі минулі сварки за межу чи історичну кривду мусять зникнути, бо на порядку дня стали великі проблеми збереження вікової національної культури, збереження і захист мільйонів земляків, що завтра можуть стати невільниками і жертвами великої тюрми народів. Хай почуття власної національної підметности й себеважности скріплює свідомість успішного знищення гітлерівської Німеччини, що ще так недавно здавалася непереможною"². Заклик до об'єднання в боротьбі звучав і в листівках УПА: "Український народ перший впав жертвою московського червоного фашизму і перший вступив до боротьби проти нього. Сьогодні ціла Україна і з нею всі другі краї величезної тюрми народів – СРСР – горять в огні революційної повстанської боротьби небувалих розмірів. В огні цієї боротьби повстає і твориться спільний визвольний фронт усіх народів, поневолених і загрожених большевицькою тиранією. Україна кличе Вас, наші Браття-сусіди, до цього великого діла"³. Схожі заклики містить і стаття Ярослава Старуха, де він пише: "Ми, українці, ваші найближчі сусіди і брати зі спільною слов'янською мовою і кров'ю, звертаємося до Вас через залізні, непроникні кордони із радянської тюрми народів. Ми звертаємося до Вас з нашої тяжкої колгоспної панщини і підземної рабської роботи в шахтах, з безконечних концтаборів смерті та депортацій в Сибір і вздовж північного Океану, ми звертаємося до Вас з наших героїчних бойових лав: станьте з нами до спільної боротьби проти тиранії – за свободу народів і людини, за нову вільну організацію слов'ян, братню сім'ю народів та незалежність наших народів – за новий вільний світ без рабства, терору і страху, без експлуатації та бідування, без взаємної різни та воєн. Зруйнуймо, Брати, спільними зусиллями тиранію і встановимо новий світ вільних народів і людей"¹.

Тих же основних положень пропаганди, що й у друкованих засобах, дотримувалися і в усному спілкуванні з населенням. Звичайно, при цьому інформація подавалася дещо простіше та доступніше. Адже розраховувалося, що говоритимуть не тільки спеціально навчені пропагандисти і не тільки з представниками інтелігенції чи іншими освіченими колами, що розуміються в питаннях політики, а й звичайні рядові стрільці із звичайними словацькими селянами. Богуш Хньоупек у своїй книзі подає інтерпретацію повстанської пропаганди вустами одного з них – Яна Шкрепача з села Кольбовець Стропківського округу: "Бандерівці цілий час намовляли, щоб я при них організував нашу молодь, щоб до них приєдналася, бо війна ще не скінчилася. Сталін дасть перших п'ять років словакам багато грошей, хліба, їди і всього більше, ніж сам Бог. Але потім заведе в нас колгоспи, де кожного дев'ятого буде сторожити один росіянин [...], в колгоспах не допустять, щоб робітник прийшов до роботи пізніше, як 5 хвилин. І жінки будуть спільні. Зараз ще є час все направити"².

Як бачимо з усього вищесказаного, зміст пропаганди українських повстанців серед словацького населення був добре продуманим. Характерні його особливості – опертя на факти та аналіз міжнародної ситуації, побудова варіантів можливого розвитку подій в майбутньому, виходячи з відповідних тенденцій сьогодення. Особливий наголос робився на демократичних засадах ідеології українського національно-визвольного руху, зокрема,

на ідеї перебудови міжнародних відносин за принципом "Воля народам! Воля людині!" Ці чинники, плюс відповідно емоційно забарвлене подання інформації, повинні були забезпечити сприйняття пропагованих ідей населенням Чехословаччини.

Розділ п'ятий ПЕРШИЙ СЛОВАЦЬКИЙ РЕЙД УПА

Підготовці рейдів відділів УПА теренами Чехословаччини приділялося багато уваги, зважаючи на те, що вони були покликані реалізувати стратегічно важливі для українського національно-визвольного руху завдання. Невід'ємним елементом цього процесу був аналіз внутрішньополітичного життя західного сусіда. Як показують документи українського підпілля, його керівництво мало необхідну інформацію. В одному з підпільних журналів, що видавалися на Закерзонні, читаємо з цього приводу: "Політична Чехословаччина управляється двома партіями: демократичною і комуністичною. Провідний і особовий склад партії демократичної становлять люди інтелігентні, ідейні і знані на полі політичної, адміністративної і наукової праці (немало є замаскованих "гардистів" – націоналісти). Комунізм репрезентують і форсують типи нові – в більшості шумовиння. Демократи у своїх потягненнях умірковані і в політичному житті грають ролю старшого брата. Комуністи діють розгарячено, оперують пустими фразами у всьому наслідують свого опікуна (большевиків)"¹. Як уже відзначалося, "большевизація" цієї країни проходила дещо повільніше в порівнянні з іншими державами Східної Європи. Публіцисти українського підпілля так з'ясовують причину цього процесу: "[...] Чехословаччина є найдаліше висуненим большевицьким форпостом на захід, большевики, зважаючи на настороженість західних аліантів, змушені проводити тут обмежену контролем "революцію", яка справді не приймає таких жаклих форм, як в Румунії чи Болгарії. Якщо в Румунії чи Болгарії большевицька Росія виступає як озвірілий і нагий імперіаліст, то в Чехословаччині робиться вигляд, ніби большевизація відбувається з ініціативи самого чехословацького народу. Таким чином російсько-большевицьке начальство в Чехословаччині перебудовує чеську армію на взір ЧА, робить чистку від небажаних елементів Чехословацького офіцерства і т. ін."

Звичайно, велику увагу приділено суто військовій підготовці призначених для рейду сотень. Здійснити це доручили командир 24-го Тактичного Відтинка УПА "Маківка" Ярославів-Дмитру Вітовському-"Андрієнкові"², він же був призначений командиром першого словацького рейду. Участь в акції повинні були взяти такі військові одиниці з Тактичного Відтинка "Чорний ліс": курінь "Підкарпатський" під командою Павла Вацика-"Прута"³, в складі сотень "Змії" (сотенний Микола Корж-"Сокіл") та "Заведії" (сотенний "Буря" - прізвище невідоме), а також сотня "Булава" під командою Володимира Гошка-"Мирона" з ТВ "Маківка". Крім того, до рейдуючого відділу було прилучено жіночу чоту УПА "Крилаті"⁴. Перед відходом у рейд відділ було зібрано на теренах Самбірщини⁵, де повстанці відбули спеціальний вишкіл, який почався за місяць перед акцією. У "Звіті за час від 15.06. до 31.08.1945 р." пропагандиста "Аркадія" (прізвище невідоме) вказується, що "15.07. працівник "Тустані" [осередок пропаганди – В.В.] "Лпмузхлт" [зашифроване ім'я – В.В.] відряджений для посилення політвиховної роботи у відділах"⁶. У звіті за вересень уточнюється, що він був направлений "для

посилення політвиховної роботи у відділах, рейдуючих по чужих землях"⁷, тобто по Словаччині. Тоді ж, всередині липня, для посилення політичного вишколу учасників рейду туди направили політвиховника ТВ "Маківка" Григорія Дулина-"Всеволода"⁸. У його "Звіті (за час 10.07. до 31.08.1945) по політвиховній роботі" міститься запис: "13.07. відійшов на Самбірщину по дорученні відділу місцевого й кур. Прута на припоручення ком. Андрієнка"⁹. Врешті, в звіті за грудень 1945 року з'ясовується псевдонім працівника "Тустані" "Лпмузхлт". "Д.Клименко, – читаємо тут, – який був направлений ще в половині липня ц.р. для посилення політвиховної роботи в віділах УПА, які рейдували по чужих землях, не повернувся, а відійшов з відділів, мабуть, через Австрію до Італії. Політвиховник д. Всеволод, що був у відділах УПА, перейшов до першого Надрайону, де працює як організаційний референт"¹.

25 липня на Самбірщині відбулася нарада всіх командирів об'єднаного відділу. "Командир Андрієнко подав кожному відділові напрям маршу і збірні місця на випадок евентуального розбиття відділів. Тому що до лінії Керзона було досить далеко, і терен був zagrożений, відділи мусили посуватися підвідділами, щоб пізніше, на Лемківщині, знову злучитися в одну цілість і прямувати до словацького кордону"². Відділ на чолі з Павлом Вациком-"Прутом" просувався до Закерзоння маршрутом Недільна – Стрілки – Грозьова – Кривка – Лімна – Журавин³. По дорозі повстанці звели ряд боїв із загонами НКВД, але сам перехід польсько-радянського кордону пройшов без жодного пострілу.

Восьмого серпня 1945 року відділи знову зібралися в лісі під селом Лопінкою коло Тісни на Лемківщині⁴. Тут стрільці та командири відбули вже останній двотижневий передрейдовий вишкіл. Цікавою була програма навчання, яку знаходимо у вже цитованому звіті Григорія Дулина-"Всеволода". Для кращої ілюстрації підготовки повстанців до рейду дозволю собі навести більшу цитату з програми: "Звіт по єдино кожної сотні зокрема.

1-ша с[отня].

1 година на тему ОУН, УПА, УГВР, повстання та завдання.

1 година на тему про бій у Одрехові, злі й добрі сторінки.

1 година про спосіб ведення пропаганди на селі.

1 година пояснення Декалогу.

2 години з ройовими і заступниками. Короткий перебіг історії України з найдавніших часів.

Поведення стрільця на помешканні і чистота.

Що таке? Ціль і завдання УВО, ОУН, УПА й УГВР.

Спостереження з бою 18.08 у Прибишеві (поляки).

Повторення попереднього та пророблення універсалу [УГВР – В.В.].

Поведінка стрільця на Пряшів[щині] та спосіб ведення пропаганди серед населення.

Повторення та контролю з історії України з ройовими та заступниками.

3-тя с[отня].

2 години – Про УПА й УГВР та про те, як Сталін з'їв революцію та перевішав більшовиків на підставі листівки.

1 година – Повторення останньої лекції та пророблення універсалу УГВР.

2 години – Що таке держава – самостійна держава – всі сили змобілізуймо для великого чину (відчит і пояснення).

2 години – Що таке світогляд – що таке нація – Історія України від найдавніших часів з ройовими та їх заступниками.

4-та с[отня].

Поведінка стрільця й поведінка супроти зверхників. Поведінка у селі й під час рейду. Поведінка і розмови з колегами. Тижневий політичний огляд.

Відношення до старшин і стрільців других сотень. Історія УВО.

Повторення попереднього, значіння УПА і УГВР. Фронт поневолених народів.

Поведінка й пропаганда стрільця між словаками. Що то є стрілець УПА. Коротка історія (повторення) України з ройовими та заступниками"¹.

В іншому звіті, з вересня 1945 року, вказується, що вишкіл відбувся за повною програмою "Тустані" і по його закінченні було "скомплектовано обсаду політвиховниками всіх сотень, які рейдували".

Очевидно, десь тоді ж, в час проходження відділами вишколу, відвідав їх Василь Галаса-"Орлан", "Назар". Він зустрівся з командирами Вітовським та Вациком, передав повстанцям літературу, призначену для поширення на словацьких теренах, а також написану ним інструкцію "Короткі вказівки для тих, що йдуть рейдом на Словаччину"¹. Відвідини повстанців Заступником Голови Закерзонського Крайового Проводу ОУН засвідчили серйозну увагу керівництва визвольного руху до справи проведення рейду, на який покладалися великі надії.

16 серпня 1945 року курінний Павло Вацик-"Прут" зачитав перед вишикуваними по відділах вояками наказ про відхід в рейд". Ось його зміст: "15.8.1945. Вп. Друже Командире Прут! У зв'язку з рішенням Проводу, повідомляємо Вас, що курінь "Підкарпатський" під Вашою командою, що тепер є на Лемківщині, відійде в пропагандивний рейд на Словаччину. На Словаччину увійдете як авангард УПА. Це закордон, нові люди. Тому в ньому хай девізом куреня будуть мужність, героїство, ідейність, гуманність та гордість на свою націю та Провід. Несучи наші ідеї, виявіть себе глибокими патріотами, повними посвяти для нашої справи. Несіть гордо авангардне знам'я УПА та вертайтеся, вкриті славою. Ця слава буде тріумфом УПА, цілої Української Нації. Час відходу, трасу рейду, час перебування та усні ваші роботи на місці, устійніть з командиром А[ндрієнком]. Бажаю успіхів та щасливого повороту! Зорич"³.

22 серпня відбулася остання перед відходом нарада командирів відділів у селі Поляна Суровична. Тієї ж ночі повстанці без жодного пострілу перетнули польсько-словацький кордон⁴. Загалом на терени Словаччини прийшло близько 500 вояків УПА.

Надвечір наступного дня відділи ввійшли в перше словацьке село – Сумежиляборського окресу. "Першою в село вїхала кінна розвідка числом 29 людей. За ними помалу посувалося стрілецтво. Мешканці цього села не знали, куди йти і що робити. В їх село ввійшло якесь військо в різних уніформах, різно озброєне і нічого їм не робить, тільки розходиться по квартирах. Село замкнене, ніхто з нього не вийде, нікого не випустять, і тому мешканців огорнув великий страх [...]. Стрілецтво розійшлося поміж хати, щоб дещо з'їсти й при нагоді поговорити з мешканцями цього села [...]. Повстанці поволі почали розговорюватися з селянами, розповіли їм про себе та заспокоювали їх, що не повинні боятися"¹. 24 серпня повстанці відвідали вже села Прікра, Рожковце, окремі їхні групи бачили в Вижніх Ладішковця, в околицях Велькропу та Щавниках².

Намагаючись за якнайкращий час охопити своєю діяльністю більшу територію, вояки УПА, вже за перші дні свого перебування на Словаччині, обійшли села Пецькром (Межиляборського округу), Варховце, Репейов, Сарада, Якушовце, Міковце, Мразовце, Пішковце, Грабовце і Дяпаловце (Стропківського округу), Ваврешець, Раменіни (Пральтовського округу)³. При цьому Фіала зазначає, що сотні УПА рухалися цілком відкрито, обрані для пропагандистських цілей села оточували з усіх боків спеціальною сторожею, і щойно після цього увечері до села входила основна частина відділу, яка на світанку, виконавши свої завдання, знову відходила⁴.

Важливим моментом у стосунках повстанців з місцевим населенням було здобування харчів. Інструкція наголошувала: "Харчі в більшості купувати. В конечності звертатися до тамошніх голів громад, щоб ці зібрали харчі для відділу або дозволили самим зібрати. При цьому (при збірці) належить вияснити цілі нашої боротьби. Коли стрільці збиратимуть самі, то не сміють жебрати, ані силою реквірувати. Вияснити населенню усе так, щоб воно саме охоче жертвувало. За жертвування чемно дякувати"¹. Богуш Хньоупек неодноразово вказує, що повстанці розплачувалися з селянами за харчі американськими доларами, російськими рублями та чеськими кронами².

Активна пропагандистська діяльність відділів УПА дуже швидко привернула до себе увагу органів безпеки Чехословаччини. Вже 25 серпня, тобто через два дні після переходу повстанцями кордону, Десята дивізія чехословацького війська була повідомлена про вторгнення на терени республіки невідомих загонів чисельністю 500-1000 вояків³. "Місцеві станиці Народної Безпеки та відділи Фінансової Сторожі, що стерегли кордон проти контрабандистів, – писав Ян Фіала, – були цілком безпомічні проти бандерівського походу"⁴. Зважаючи на це, командуванню дивізії було дано наказ зосередити до Гуменного всі можливі сили, проте їх виявилось зовсім мало. Організована 26 серпня спеціальна частина для боротьби з УПА під назвою "Само" складалася з двох рот, до складу першої входили 66 вояків і 2 офіцери, до другої – 51 вояк і один офіцер⁵. Їх озброєння складала легка стрілецька зброя: гвинтівки, автомати, легкі кулемети⁶. Тим не менше, цю частину було кинуто проти відділів УПА із завданням не допустити їх переходу в Спіський, Межиляборський та Гуменський округи. В наказі з 25 серпня говорилося:

"а) якнайшвидше досягнути теренів Гуменне і перерізати пересування власівських частин [як уже вказувалося, на той час чехословацькі військовики фактично не відрізняли відділів УПА і Російської Визвольної Армії, називаючи і тих, і інших власівцями – В.В.] на відтинках дороги Гуменне – Кожковце – Вижній і Нижній Ридван – Межиляборці.

б) прочесати патрулями по обидва боки дороги Гуменне – Межиляборці лісові терени і вичистити їх від нелегальних банд.

Вжити енергійних заходів проти нелегальних банд, ліквідувати їх або, якщо їх буде більше, розпорошити".

Тим часом, 28 серпня, в селі Дяпаловце Стропківського округу Вітовський- "Андрієнко", отримавши депешу з України, про відхід рейдуючого відділу. Частина його, на чолі з самим Вітовським, відійшла через Закарпаття в Галичину, інша частина під командою П.Вацика- "Прута" повернулася на Лемківщину, де була уже 10 вересня². Решту вояків, які продовжили рейд по Словаччині, очолив Володимир Гошко- "Мирон", разом із ним залишилося ще кілька членів штабу ТВ "Маківка".

Вже на наступний день, 29 серпня, ця частина перейшла річку Ондаву, при цьому була обстріляна боївкою комуністів з села Кельча, на щастя для повстанців обійшлося без жертв³.

Взагалі, в перші дні осені 1945 року повстанці, незважаючи на значне зменшення їхньої чисельності, ще більше активізували свою діяльність. В "Спеціальному наказі N°4" від 5 вересня того року читаємо: "Ситуація бандерівських частин на день 4.09.1945 наступна:

а) окремі групи бандерівців з'явилися минулого тижня в теренах Червніца, Дренов, Мочармани і Петровяни;

б) підтверджена була присутність цих частин: 60 чоловік в теренах Злата Баня – Германовце; 500 чоловік в теренах на південний схід Гіральтовце: Фіяш – Ломне – Детрік – Кобильніце; 1000 чоловік в теренах на південний схід від Стропкова: Брусні-на-Колбовце – Якушовце – Руска Поруба – Вижня Сітніца – Токаїк; 1000 в теренах Чертіжне.

Далі, згідно неперевіраних даних, з'явилося 80 осіб в теренах Ліп'яни на захід від Сабінова. Їх озброєння: гвинтівки, автомати, гранати і навіть фаустпатрони"⁴. Передостанні три цифри подані в звіті є явним перебільшенням, адже з близько 500 бійців (загальної кількості учасників рейду) значна частина вже залишила на той час словацькі терени. Про причини цих помилок в обрахунках йтиметься дещо нижче.

В наступному наказі, датованому 8 вересня, чехословацьким військовим частинам наказувалося: "Заборонити проникнення бандерівців на захід від лінії Бардейов – Ганушовце – Вранов – Требішов [...]. У співпраці з російськими частинами ліквідувати бандерівські відділи або відтіснити їх з теперішніх теренів до кордонів Закарпатської України"¹. На початку вересня для цього налагоджено співпрацю чехословацького війська з радянськими прикордонниками. Так 4 вересня до Капушан прибув моторизований полк ЧА з метою зліквідувати повстанські відділи. Спільні акції проведено в теренах Ременіни – Злата Баня – Почічва. Однак, і це не мало жодного результату: повстанцям вдавалося уникати зустрічей із союзниками².

Протягом 11-13 вересня чехословацькими військами було проведено спеціальну протиповстанську операцію, що проходила в три етапи. Метою першого було досягнути теренів Мновце – Туряни – Келча, другого – Завада – Руска Поруба – Ніжня Сітніца, і останнього – Ніжні Чабіни – Воліца – Ніжній Радван. Впродовж усієї акції військам так і не вдалося принаймні зустрітися з відділами УПА³.

Але на початок вересня йшлося вже не тільки про військову боротьбу з повстанськими відділами, а й про ідейне протистояння їм. В політосвітньому додатку до операційного наказу від 5 вересня вказувалося: "...1. Поборювати прояви ворожої пропаганди і розвивати найширше ідеї демократії, прогресу, і свободи"⁴.

Загалом незначна кількість чеського війська, що була вислана проти сотень УПА, не могла зупинити їхнього просування. Пояснюється це також значною мірою і небажанням воювати з УПА. Ось, що читаємо про це в підпільному виданні Військової Округи УПА "Говерля" "Чин Зброї": "Вправді большевики на скору руку озброїли були відділи чехословацької армії і обложили ними лінію Спіська Нова Весь – Пряшів – Гуменне, але чехословацьке військо і українські повстанці обопільно себе обминали"¹. Аналогічна ситуація була із місцевими станицями Народної Безпеки, головне управління розвідки

при міністерстві оборони ЧСР прямо зазначало, що основною причиною повільного перебігу антибандерівських акцій є "недостатнє бажання органів НБ, їхні станиці надавали інформацію про ворога з запізненнями і звалили весь тягар боротьби на військові органи"². Крім того, повстанцям, завдяки своїй мобільності, вдалося ввести чехів в оману стосовно своєї чисельності, їх часта поява у різних населених пунктах, іноді досить віддалених один від другого, створювала ілюзію великої кількості учасників рейду. То й же Хньоупек, наприклад, визначає чисельний склад українських повстанців на словацьких теренах станом на 17 вересня 1945 року шістьма тисячами вояків³.

До середини вересня рейдуючий відділ, перейшовши Гіральтовський окрес, вийшов на терени Пряшівщини, де зупинився біля села Руські Текляки. Після недовгого перепочинку, вояки УПА рушили далі через Сабінівський (села Міхальяни, Бодольок, Бальпоток, Градіско), майже весь Бардіївський, Стропківський, Гуменський та Снінський (села Ацідовце, Зубне, Яблонки, Телеповці) окреси Словаччини⁴. В останньому повстанці влаштували для населення кілька концертів. "Треба підкреслити, – писав з цього приводу Шанковський, – що значна кількість рейдуючих повстанців – це були випускники другого турнусу Першої Старшинської школи УПА "Олені". Ці колишні студенти Львівського університету й учні середніх шкіл склали дуже гарний хор, що давав усюди концерти для місцевого населення і співав по церквах"⁵. З останнього села Телеповці, що знаходилося за вісім кілометрів від словацько-польського кордону, повстанці повернулися на Закерзоння.

Загалом, за час рейду не відбулося значних боїв між загонами чехословацької армії та вояками УПА. "Банди, – писав Хньоупек про відділи УПА, – минають їх [боїв – В.В.] постійним і частим пересуванням, тим також створюють в населення враження великої сили"¹. Фактично, чехам так і не вдалося нав'язати їм бій. Повернення повстанців на Україну було зумовлене виключно тим, що їх завдання на теренах Словаччини були виконані, а тому об'єктивними можна вважати слова Хньоупека, який сказав: "Наші операції вплинули на відхід бандерівців, як торішний сніг на передторішню зиму. Якби хотіли, то zostалися б. Не захотіли – відійшли"².

Рейд відділів УПА набув значного розголосу в словацькому суспільстві, дії українських повстанців стали темою численних репортажів місцевої преси. Так, зокрема, Братіславський часопис "Час" у номері 124 з вересня 1945 року писав: "Словацька суспільність була в цих днях занепокоєна діями організованих банд на теренах Східної Словаччини. Щоб поінформувати наш загальний стан речей, ми вислали до Кошиць окремого звітодавця, а цей засягнув докладних відомостей в Кошицях і Пряшеві [...]. До села Суха в Стропківському повіті прийшов озброєний відділ, що числив около 250 люда. Цей відділ розтаборився в селі, а кругом розставив стійки [...]. Зі села Суха відійшли до польського кордону. Останній раз бачили їх в селі Прикра [...]. Невеликий відділ з'явився в Сланських горах... Народня Безпека поробила всі заходи, щоб унешкідливити ті банди. Має докладні дані про їх побут і є в зв'язку з військовим командуванням. При цій нагоді треба спростувати пропаганду, яка твердить, що військове командування зарядило мобілізацію кількох річників до боротьби з бандерівцями. Це не є згідне з правдою, бо потреби такого кроку немає"³. Цікаву інформацію подає газета "Демократ" з 20 вересня того ж року: "Останніми тижнями, – читаємо тут, – з'явилися у південно-східній частині Словаччини озброєні групи [...]. До

цього часу не було випадків, щоб ці групи допускалися насильства над життям чи майном громадян"⁴. В іншому, промосковському тоні висловлювалася про повстанців місцева комуністична преса. Друкований орган цієї партії "Виходословенська правда" з 21 вересня називає їх "злочинними покидьками людства" і вказує, що причиною їх переходу на словацькі терени було те, що вони "ховаються перед суворою рукою справедливості"¹.

Резонанс пропагандистських дій УПА проявився ще й в іншому, а саме – в активізації діяльності словацьких антикомуністичних організацій. "Антикомуністичний рух, – писав з цього приводу Хньоупек, – вийшов з підпілля на білий світ"². В додатку до операційного наказу від 5 вересня 1945 року зазначалося, що в Гуменному заявилися писані від руки листівки, в яких звучав заклик до сло-ваків "Хлопці, йдіть до гір!"³ В кінці того ж 1945 року почали масово поширюватися писані від руки та друковані листівки, в яких зазначалися наступні вимоги до тодішньої чехословацької влади: звільнити з під суду Йозефа Тісу та інших представників державного апарату Словацької держави, створення окремої словацької політичної партії. В разі невиконання цих вимог невідомі автори листівки погрожували всенародним бойкотом виборів до парламенту⁴.

Дуже цікаву інформацію про активізацію підпільних словацьких організацій в другій половині 1945 року подає газета "День" (орган Народного фронту) в № 81 за 24 березня 1946 року в публікації під назвою "Фашистська нелегальна організація на Словаччині викрита". Зважаючи на те, що частина цих даних мають безпосереднє відношення до теми даного дослідження, дозволю собі докладніше переказати цю статтю, переклад якої, до речі, був здійснений українськими повстанцями. Отже, тут читаємо про підпільну словацьку організацію, створену на основі організацій Глінкова Младеж (голова доктор Ходьмовський) та ГСЛС [можливо, якась з партій доби Словацької держави] (голова Антон Кнішант) влітку 1945 року. Метою організації було відродження незалежності Словаччини, для цього проводилася видавнича діяльність (газета "Словак" накладом 500 – 1000 примірників), магазинувалася зброя. Основне членство організації складала студентська молодь, словацька інтелігенція та католицьке духовенство. Організація була розкрита в березні 1946 року, проте, як читаємо в кінці цієї статті, "діяльність цього руху ще продовжується".

Взагалі, всі повстанські звіти з першого словацького рейду підкреслюють надзвичайно приязне і дружнє ставлення словаків до стрільців УПА. Характерне воно було навіть і для деяких працівників органів державної безпеки. В телеграмі, котра інформує керівництво Сбору Народної Безпечності про важкі порушення дисципліни рядовим членством цієї організації, вказується: "Деяких членів Народної безпечності треба перевести. Наприклад, зі станиці НБ в Папіні, де бандерівці були і спокійно, поприятельськи, забавлялися з членами НБ, також зі станиці НБ в Телеповцях, Уліч, Старіна. Видно, що органи безпеки цього окресу не є небезпечні бандерівцям, ані бандерівці їм [...]. В Телеповцях службовці весело забавлялися з бандерівцями і бандерівці навіть танцювали. В Збої фінансова сторожа замість того, щоб воювати, дискутувала з бандерівцями. Те саме в Руніні"².

Великий переполох викликала поява українських повстанців в місцевих, особливо сільських, осередках комуністичної партії Словаччини. Доброю ілюстрацією того є наступний документ: "Сніна. 28.11.1945 [...]. Окрес Сніна сусідує з Польщею, є гірським,

і бандерівці можуть в ньому легко переховуватися. Влітку їх випадки були обмежені, так як в кожному селі була, крім Народньої Безпеки, ще організована й добровільна міліція в складі 10-15 людей, в основному, членів СКП [Словацької Комуністичної партії – В.В.] або безпартійних. Коли добровільна міліція була роззброєна і розпущена, що сталося наприкінці вересня, бандерівці стали частіше навідувати наш окрес. Ввечері і вночі вони вільно рухаються по селах, добре знають членів комуністичної партії і говорять, що всіх їх чекає ганебна смерть. Це діяльність нашої реакції, бо інакше бандерівці не знали б, де хто знаходиться, хто є комуністом і як зветься. По селах повна паніка, а в комуністичній партії хаос. З села Нова Седліце були члени на окресних зборах і зажадали, щоб їх виписали з партії. Те ж діється в усіх селах"³. В іншому документі з того часу читаємо: "В багатьох випадках стається так, що товариші з сіл приходять в секретаріат [комуністичної партії – В.В.], щоб повернути членські квитки або одноголосно заявляють, щоб їх "викреслили" з партії. В більшості сіл неможливо скликати членські збори. Коли їх скликаєш, ніхто не приходить. Якщо будуть і надалі банди на землях Словаччини, то похитнуться й так ослаблені позиції партії"¹.

Для того, щоб протиставити словацьке населення стрільцям і старшинам рейдуючих відділів, офіційна влада країни, яка все більше потрапляла під вплив Москви, розпочала активну пропагандистську кампанію із дискредитації українських повстанців. Їх стали зображати як бандитів, як рештки німецької армії, їм почали приписувати масові грабежі та вбивства. Більше того, за даними Лева Шанковського, восени 1945 року в Снінському окресі було зорганізовано спеціальний загін за зразком агентурно-провокативних боївок МГБ, який під маркою УПА проводив деякий час грабіжницькі напади на населення². Дещо обґрунтовується ця думка в статті "Армії-примари проти Росії". Тут, зокрема, читаємо: "НКВД часом перевдягається за українських повстанців, почіплює тризуб і шукає "втраченого зв'язку" або прямо грабує і знущається над населенням, щоб знеохотити його до повстанчого руху. Чому б не могло воно робити того в Чехії, Словаччині [...], щоб прохолодити небезпечні симпатії населення до нашого визвольного руху"³. Далі автор статті наводить конкретний приклад – свідчення чеської селянки про "бандерівський" напад: "В годині другій ночі вдерлося до сільської хати, де переночовувало 8 чоловіків і 5 жінок, 30 озброєних людей з гітлерівськими гакенкройцами на раменах. Мішаною німецько-чеською мовою почали обвинувачувати селян, що вони зрадили Гітлера. "Хто ви такі? " – запитав Еміль [один із присутніх селян – В.В.] – "Бандерівці", – відповів їх провідник. – "Кажу вам про те, бо це не робить різниці. Ви нас і так не зрадите". На даний знак бандерівці постріляли всіх жінок і чоловіків крім ... Марії, яка це все і розповіла"⁴.

Очевидно, доречно буде розглянути інші випадки вбивств, які несправедливо приписуються українським повстанцям. Богуш Хньоупек як найстрашніший приклад "бандерівського" терору наводить вбивство в селі Колбашов десяти і в селі чотирьох євреїв. Вбивцями, за свідченнями очевидців, які переказує чеський автор, були люди "в німецьких, угорських та російських одностроях"¹, крім того, згідно документів, вони розмовляли українською, польською, чеською мовами², тобто не мали жодних ознак, притаманних виключно воякам УПА. Проте, це не заважає чехословацьким авторам стверджувати, що вони – "бандерівці". І ще один дуже цікавий момент, не врахований ними, очевидно, свідомо: згадані вбивства сталися в грудні 1945 року, тобто в час , коли

на території Словаччини відділів УПА просто не було. Врешті, згаданий автор практично не бачить різниці між українськими повстанськими загонами та іншими нелегальними збройними формуваннями, що тут діяли. Особливо це стосується решток Російської Визвольної Армії, так званих "власівців"³. До прикладу, він розповідає про напади на східнославацькі села у грудні 1945 року "великих загонів бандерівців-власівців"⁴.

У звіті з 1946 року одного з рейдуючих теренами Словаччини відділів згадується про поширювані чехословацькою армією звернення до УПА, в яких вказується, що, можливо, вбивства, приписувані бійцям УПА, здійснені невідомими кримінальними злочинцями⁵. Нерідко бували й випадки, коли місцеве населення, користуючись замішанням, викликаним появою повстанських відділів, зводило порахунки з окремим представниками влади, особливо вдавалися до того різноманітні підпільні антикомуністичні організації. До речі, в тих же звітах про акції в 1946 році українські повстанці констатують досить сильні антисемітські настрої серед словацького населення⁶. Йозеф Родак у своїй статті "Похід бандерівців на Східну Словаччину" також вказує на існування місцевих злочинних груп, що реально не мали нічого спільного з відділами УПА, а проте їх злочини приписувалися українським повстанцям¹. Отже, безпідставним є твердження про "бандерівський терор" під час проходження рейдів, основним завданням яких було якраз викликати симпатії у словаків і нав'язати з ними співпрацю, а тому поведінка стрільців під час перебування на словацьких землях повинна була бути зразковою. На території Словаччини відділи УПА мали готувати ґрунт для спільної боротьби українців і словаків проти російського імперіалізму, а не залишати після себе неприємні враження та ненависть.

Підсумовуючи результати першого словацького рейду, слід відзначити, що вже незабаром по його закінченні було зроблено далші кроки на шляху до налагодження співпраці між словаками та УПА. Протягом жовтня 1945 року відбулося двоє переговорів на цю тему. В перших із них, які проходили 26 жовтня, брав участь комендант словацької прикордонної застави та районний провідник ОУН "Соковик" (прізвище невідоме). У звіті останнього з них зазначалося, що в розмові були підняті такі теми:

- "1) Боротьба українського народу в світлі історії.
- 2) Теперішнє загальне становище в світі.
- 3) Лінії політики США, Англії та СРСР.
- 4) Большевицькі методи поневолення народів та підбольшевицька дійсність (розріз між большевицькою пропагандою і дійсністю).
- 5) Наша теперішня боротьба та спільний фронт поневолених народів у боротьбі з большевизмом"².

Наступна зустріч, тепер уже між комендантом словацької жандармерії і українськими повстанцями на чолі з широковідомим сотенним, а тоді ще тільки підпоручником УПА, Степаном Стебельським-"Хріном" відбулася чотири дні пізніше. На запитання повстанців, які саме справи бажав з'ясувати для себе на зустрічі словацький комендант, він відповів: "Боротьба українського народу проти комунізму, про яку починають у нас широко балакати, зацікавила мене до такого ступеня, що, коли я довідався про можливість нав'язати з Вами контакт, постановив собі особисто з Вами зустрітися. Грабіжницька політика большевиків на наших землях наставила тепер більшість словаків проти більшовиків і їх вислужників. Інтересуємося тими, що ведуть з ними боротьбу.

Цілий час, коли я зустрічався з більшовиками чи поляками, то чув, що "бандерівці" – це найгірші банди в світі, грабують та мордують невинне населення. Тим часом, тому місяць перемашерувало коло 500 Ваших вояків-партизан, які нашому населенню через свою культурну поведінку дуже сподобалися"¹. В подальшій розмові українські повстанці з'ясували ряд питань, що цікавили словака, зокрема, мова йшла про цілі боротьби УПА, про методи постачання харчів для підпільної армії, отримання зброї, підготовку старшинських кадрів. На закінчення розмови комендант сказав: "У нас зростає ворожнеча до большевизму і, дай Боже, щоби ми незадовго спільно почали боротьбу проти большевиків"².

Ці зустрічі відбулися на низовому рівні, проте мали велике значення, адже вони засвідчили принципову можливість союзницької українсько-словацької боротьби проти СРСР.

Поряд з тим, налагоджувалися взаємини й з іншого боку: між Червоною армією і армією Чехословаччини. Про один з аспектів їх, який вилився у допомогу, надану чехам Закарпатським моторизованим полком ще в час рейду, йшлося уже вище. Десь від тоді розпочинаються постійні контакти і з польською армією³. Основою співпраці на цьому етапі був обмін досвідом боротьби з повстанськими загонами та, що особливо важливо для армії ЧСР, інформацією про їх пересування, склад, озброєння та тактику. 1 січня 1946 року було підписано "Договір про взаємний перехід державних кодонів прикордонними військами СРСР та чехословацькими прикордонними військами з метою переслідування і ліквідації переходячих банд і про взаємну співпрацю, пов'язану з цим"⁴. З радянського боку документ підписав підполковник НКВС Конторов, з чеського – підполковник Ян Станек. Договір обумовлював особливості взаємного переходу кордонів, встановлення умовних сигналів, розпізнавальних знаків.

Розділ шостий ДРУГИЙ РЕЙД СОТЕНЬ УПА НА СЛОВАЧЧИНУ

Зимою 1946 року, тоді ж, коли СРСР та Чехословаччина готувалися до спільної боротьби з українськими повстанцями, розпочинається підготовка другого рейду УПА на Словаччину. Окрім успіху попередньої акції, були ще й інші фактори, що спричинили його проведення. Перш за все, це момент, який стосувався внутрішньо-політичного життя Чехословаччини, а саме виборів, що мали відбутися тут у травні 1946 року. На цю подію покладалися великі сподівання, адже вибори повинні були визначити політичне майбутнє країни на найближчий час. Поряд з тим, був ще один фактор, зовнішньополітичний, що теж, певною мірою, спричинив проведення рейду. Саме в 1946 році загострення відносин між колишніми союзниками СРСР та країнами заходу набуло явного характеру. Промова Черчіля у Фултоні 5 березня того ж року засвідчила, що світ розділився на два ворогуючі табори, і подала антирадянським рухам опору надію на допомогу Заходу¹. Як і першого разу, підготовка рейду розпочалася задовго до його проведення. Керувати нею було доручено Василеві Галасі-"Орлану". "Він, – пише про це його дружина Марія Савчин у своїх спогадах, – проводив наради з командирами сотень, що мали йти в рейд, виготовляв інструкції щодо їхнього завдання, готував відповідну

літературу, яку повстанці мали розповсюдити серед населення"². Ще 20 січня він доповнив, написані попереднього року "Короткі вказівки" розділом "Кличі для усного поширення й до написів на видних місцях"³. Відповідальним за політично-пропагандистську роботу під час акції було призначено головного редактора журналу "Перемога" Ярослава Пеціва-"Вадима". Командиром рейдуючого відділу став Володимир Гошко-"Мирон", учасник і командуючий однієї з груп першого словацького рейду. Окрім його сотні, в рейд повинні були вирушити сотні Василя Шишканинця-"Біра"¹ та "Дідика" (прізвище невідоме), командування якою на час рейду перебирав "Кармелюк" (прізвище невідоме)². Склад сотень посилили залученням до них пропагандистів з надрайонів. Загалом, для участі в акції було задіяно близько 1000 повстанців³.

В інструкції, виданій командиром відділу Василем Галасою, вказувалося: "Вивчити докладно "Короткі вказівки", яких під час походу мусите притримуватися [...]. Закінчити підготовку (поправити взуття, одяг, засоби їжі, набої, приготувати конверти, дьоготь чи фарбу для малювання гасел), між відділами розділити пропагандивні матеріали [...]. Як тільки стрінетеся з населенням, розпочинайте нашу акцію [...]. Треба буде навідати багато будинків, зустрічатися і говорити з багатьма людьми. Вияснити їм мету нашого приходу і нашої боротьби. Це мусить бути виконане вже в перших годинах після приходу, щоб з першим світанком рознеслося по цілій Чехословаччині не тільки те, що ми прийшли, але, перш за все, те, скільки нас, за що воюємо, про що говоримо, як ми одягнені, як озброєні. Наш прихід має викликати в цілій Чехословаччині не страх, а симпатії до нас [...]. На першій же зупинці по переході кордону звернутися до якогось учителя або священика, щоб переклав гасла (додані до "Коротких вказівок") [...]. Малювати гасла дьогтем на будовах (адміністративні або нежитлові, якщо заселені, то хіба з дозволу господаря) [...]. Коли б неможливо було дістати дьогтю чи чорної фарби, малювати вапном на чорну основу [...]. Збори скликати у вечірніх годинах (тоді кращий ефект)"⁴.

Для поширення під час проходження маршруту рейду було приготовано наступні пропагандистські матеріали:

- 1) "Оголошення" словацькою і українською мовами (з роз'ясненням мети приходу) – 500 штук;
- 2) листівки "Чехи! Словаки! Вояки!" чеською, словацькою і українською мовами – 135 шт;
- 3) "Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни" з травня 1945 року – 135 шт;
- 4) підпільні журнали "Ідея і чин" (центральный орган Проводу ОУН) ч.9, "Інформатор" (видання Пресової Служби УПА);
- 5) брошура "Рішення Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН" (усіма слов'янськими мовами);
- 6) брошура члена Проводу ОУН Дмитра Маївського-"Думи" "Більшовицька демократизація Європи";
- 7) брошура "Платформа УГВР";
- 8) звернення "До цілого культурного світу! Відкритий лист українців, замешкалих за лінією Керзона" (протест проти польського терору і примусового виселення українців);
- 9) листівки до поляків ("Переселенці", "Поляки! Віковий західний сусіде", "Полякам"

та інші)¹.

Крім того, Василь Галаса спільно з Ярославом Старухом, Провідником ОУН на Закерзонні, написали листа до президента Чехословацької республіки Едварда Бенеша². Всього, за підрахунками чеського автора Свободи, було взято близько 20 видів літератури³. Кожен повстанець мав у своєму наплічнику по 10 примірників кожного роду літератури, решта було в обози.

Для полегшення добування повстанцями харчів, було виготовлено спеціальні "Посвідчення на продукти" у формі квитанцій з таким, приблизно, змістом: "Ми, українські повстанці, дякуємо за пожертву харчових продуктів для Української Повстанської Армії. Вартість вашої пожертви буде компенсовано майбутньою Українською Самостійною Державою"⁴. Окрім цих посвідчень, повстанці були також забезпечені частково грошима та 11 конями, яких мали продати в разі нестачі коштів⁵.

В цитованій вже інструкції "Друже Мирон" Василь Галаса уточнює процес роздачі пропагандистського матеріалу: "Оголошення" розсилати до чехословацьких командирів, настроєних проти більшовиків, посилати урядовцям, жандармерії, інтелігенції, особливо священикам [...]. Листівки "Чехи! Словаки! Вояки!" давати, головню, війську, але й цивільному населенню читати їх на зборах [...]. "Відкритий лист" роздавати населенню, організовувати його публічне читання, поширити цей лист при допомозі словаків по цілій Чехословаччині. "Декларацію" поширювати, головню, між інтелігенцією, особливо між католицьким членством Демократичної партії"¹.

Останні настанови стрільці з трьох рейдуючих відділів отримали в селі В. [зашифрована назва – В.В.], де вони були зібрані 4-5 квітня 1946 року. Там же визначено точний час переходу словацького кордону – 6 квітня о 21:30².

Про наявність повстанських відділів на теренах Словаччини чехословацьке військо деякий час не знало, так як перетин ними кордону не був зафіксований³. Щойно в документі від 9 квітня 1946 року читаємо: "В ніч з 6 на 7 квітня близько 24:00 прийшла група бандерівців з напрямку Ясел – Хвостейов [...]. Було їх близько 100-150 осіб, дуже добре озброєних легкою зброєю різних типів і добре вбраних, переважно в польські, німецькі, угорські уніформи, а також в цивільному і випадково комбінованих уніформах"⁴. Інформація, подана у цьому матеріалі стосується однієї з рейдуючих сотень, так як, згідно з попередньо затвердженим планом, цей перехід, як і все подальше пересування відділів, відбувся трьома окремими групами.

Сотня "Біра" просувалася маршрутом Межиляборці – Гуменне – Вранов – Пральтовці – Строків⁵. Її рейд тривав 16 днів і пройшов без значних боїв чи пригод, повстанці встигли відвідати 31 словацьке село. Сьогодні "Мирона" рухалася шляхом Межиляборці – Строків – Пральтовці (де повстанці побували на околицях міста) – Бардеїв – Пряшів – Сабінов і дійшла до околиць Кошиць. Загальна траса цього відділу складала 311 кілометрів, і під час рейду він навідався до 49 місцевих сіл¹. Остання сотня під командою "Кармелюка" (в складі якої, до речі, був Ярослав Пеців-"Вадим") ішла через Межиляборці, Гіральтовці, Строків, Бардеїв, Пряшів, Вранов, Гуменне і Михайловці. В час проходження маршруту члени цього відділу побували у 26 селах².

"Коли ми дісталися в глибину Словаччини, – читаємо у звіті "Вадима", – на кожному кроці мали можливість розвинути свою діяльність. Ми реагували на різні справи, відповідали на запитання людей, і кожна така дрібниця мала значення для більшого чи

меншого розуміння нашої місії. Це стосувалося як простих людей, так і інтелігенції. Докладно роз'яснювали населенню, хто ми і за чим знову прийшли на Словаччину як гості, а не як вороги, проти кого і за що боремося, яке наше ставлення до інших народів і до сьогоднішніх політичних подій. Насамперед, треба було роз'яснити, чому називаємо себе бандерівцями, чому наша офіційна назва Українська Повстанська Армія, яке наше відношення до Власова – тому, що нас часто вважали за власівців, яких там не люблять, які головні ідеї нашої програми, наше ставлення до релігії, тому що для них це питання дуже важливе [...]. Це все треба було роз'яснювати на громадських зборах, під час розмов з населенням, в дискусіях з інтелігенцією чи під час коротких відвідин у хатах. Займалися цим переважно політвиховники, командири і досвідчені стрільці. Кожний використовував найменшу нагоду і всіма силами намагався зробити щось в тому напрямі [...]. Найчастіше ми за двадцять чотири години завжди заходили до кількох сіл"³.

Як і попереднього разу, із запізненням почала реагувати на присутність повстанців чехословацька армія. В наказі від 10 квітня 1946 року зафіксовано наявність вояків УПА в наступних теренах Словаччини: "Відділ близько 200 осіб в теренах на південний схід Пральтовце (Рускі Клучов і Руска Воля); відділ близько 300 вояків в теренах Кожани – Качін – Немцовце окрес Пральтовце"¹. Супроти цього наказувалося чехословацьким військам перегородити дорогу Бардейов – Капушани і не допустити проникнення відділів УПА на захід від цієї дороги. Для виконання завдання, окрім піхотних частин, залучалися також танки².

Проте, цього було далеко недостатньо, і в наказі, виданому 15 квітня 1946 року начальником штабу 4-го ВО Елеміром Полком, всім частинам, залученим до боротьби з УПА, наголошувалося: "З усіх повідомлень, які я отримую про відділи бандерівців, що проникли через наші державні кордони, і про їх вільне пересування в глиб частини східної Словаччини, маю враження, що командири відповідних військових частин добре знають їх завдання, але свої завдання вони не виконують. Діяльність командирів досі, згідно з теперішніх висновків, полягала лише в констатуванні сили і рухів банд, а також у стеженні за ними. Цей дивний факт мусить рішуче і востаннє звернути увагу всіх командирів на їх завдання, за виконання яких вони особисто відповідають [...].

1. Роззброїти та інтернувати всіх чужоземних осіб та банди, які перейшли нелегально кордон і бродять нашими землями.

2. Якщо вони не дають добровільно роззброїтися – знищити їх безоглядно будь-якими способами.

3. Надавати цивільному населенню всіляку допомогу і охорону.

4. Щонайшвидше очистити землі від тих банд і забезпечити спокій та порядок.

5. Забезпечити державні кордони і заборонити новий прихід банд"³.

Тих вояків армії чи народної безпеки, що порушували цей наказ, приписувалося ескортувати до суду в Кошицях.

Для допомоги місцевим відділам чехословацької армії на терени Східної Словаччини 21 квітня відіслано батальйони автоматників з Чехії та Моравії⁴. До речі, українські повстанці вказували: необхідність цього наказу була зумовлена тим, словацькі вояки відмовлялися воювати проти УПА¹. З того ж дня, за іншим наказом, для зручності в проведенні що протиповстанських акцій, всі пости фінансової сторожі, що знаходяться на схід від рік Попрад і Ториса, підлягають єдиному військовому командуванню².

Протягом квітня 1946 року до боротьби з повстанськими відділами було залучено 17 батальйонів чехословацького війська, загалом – 11200 вояків з танками та авіацією³.

Таке велике насичення терену військом не могло минути безслідно для українських повстанців. 16 квітня відділ під командою "Кармелюка" наткнувся на військові становища чеської армії, зав'язалася коротка перестрілка, після якої повстанці, не бажаючи втягуватися у великий бій, відступили, отримавши наступні втрати: двоє ранених і ще троє зниклих (один з них потрапив у полон)⁴. Ось як описує цей бій Ян Фіала: "Більша сутичка відбулася в ніч з 15 на 16 квітня на броді через ріку Ляборець, під руїнами Брекова біля Гуменного. Із заходу рухалася сотня Кармелюка, її пересування вислідило командування "Отто" [один з протиповстанських відділів чехословацької армії – В.В.]. Командир відділу полковник Вагнер зрозумів, що вона прямує до лісового масиву Вігорлат. Тому, біля броду під Брековим, влаштував на східному березі Ляборці засідку автоматної чоти двадцятого пішого полку [...]. Вояки завчасно зайняли становища, ретельно їх вибудували, замаскували і цілу ніч очікували. Рано з'явився йеприятель. Перед ядром сотні рухалося близько 20 кінних бандерівців [...]. Коли близько половини сотні перейшла річку, поручик Обушек дав наказ стріляти. Зненацька застигнуті бандерівці почали хаотичний відступ, однак, з протилежного берега почулись постріли решти сотні. Дійшло до завзятої перестрілки [...]. Поразку бандерівців довершило подання допомоги – чоти броньовиків з чотою автоматників 14 батальйону [...]. Бандерівці розсіялись по довколишніх лісах і мали кілька пораних".

Це була, фактично, єдина збройна сутичка за час рейду, в основному їх вдавалося уникати завдяки пропаганді, поширюваній серед чеських вояків. "Жовніри Чесько-Словацької Армії, – читаємо у листівці "Чехи! Словаки! Вояки!", – ми знаємо, що Ви, Чехи, і Ви, Словаки, сини культурних, демократичних, політично високорозвинених народів, тому віримо, що Ви станете разом з нами проти більшовицько-польського варварства і людоїдства. Коли Ви чесні люди, коли Ви демократи – не слухайте большевицької брехливої пропаганди, не слухайте тих, які вихваляють червоний тоталізм, і кажуть Вам виступати проти українців... Пам'ятайте, що ми, Українські Повстанці, боремося за найвищі і найшляхетніші, вселюдські ідеали свободи, братерства і рівноправності всіх народів [...]. Не виступайте проти Українських Повстанців, не стріляйте по нас"¹. Хньоупек писав з цього приводу: "17 квітня до Налкова (Врановський окрес) прийшло 60 піших [бійців УПА – В.В.], командирові наших загонів прислали через місцевих селян листа українською мовою. Закликали його не воювати з УПА"².

Зважаючи на це, чехословацькі органи безпеки розпочали широку кампанію контрпропаганди. У "Вказівках для ліквідації бандерівців", складених полковником Германом, зазначалося: "Воякам висвітлювати і роз'яснювати, що озброєні банди, які проникли на наші землі є ворогами, проти яких треба безоглядно виступити аж до повного їх знищення. Ганебною брехнею цих банд є те, що вони, ніби, мають до нашого народу дружні наміри. Це рештки фашизму, вороги свободи, спокою і миру, за яким ми усі тужимо"³. Отже, поряд зі збройним протистоянням, розпочалася ідейна боротьба. Повстанці використовували в ній такі прийоми як усні розмови з населенням та поширення своїх друкованих засобів пропаганди, а вже незабаром, таким же чином, "за душі" словаків розпочали боротьбу чехословацькі владні органи. Спочатку серед вояків армії, а потім вже й серед цивільного населення масово поширювалися спеціальні

видання "Вояк на східній Словаччині", зміст якого складали статті приблизно такого змісту: "Вибори і бандерівці", "Бийте бандерівців за прикладом поручика Обушека", "Справились ми з гітлерівцями – справимося і з бандерівцями"¹.

Основна увага під час проведення різноманітних пропагандистських заходів повстанцями зверталася на вибори, що незабаром мали відбутися. А тому, поряд з активною антикомуністичною пропагандою, проводилася агітація за конкурента комуністів Демократичну партію. "Бандерівці, – вказують чехословацькі автори Вандурек і Кауцький, – відверто агітували за Демократичну партію й закликали селян вибирати п кандидатів"². Наведу кілька фрагментів із звітів чеської армії про таку діяльність українських повстанців. "11 квітня, надвечір, ввійшло до Вижніх Ладічковець при Гуменному 30 озброєних людей. На краях села поставили кулемети. На зборах з населенням оголошували, що воюють за Демократичну партію. 14 квітня о 5 пополудні ввійшла банда до Матіяшовець при Вранові [...], скликали селян на публічні збори. Проголошував один член озброєної банди. Його мова була зорієнтована гостро антирадянськи [...]"³. "[17 квітня] прийшло чотири бандити до лісничівки Горіл при Словенській Кайні. Тутешнього жителя переконували, щоб голосував не за Комуністичну, а за Демократичну партію"⁴. Інший чеський історик Ян Фіала у статті "Що таке була бандерівська банда?" писав з цього приводу: "Бандерівські відділи оминали всякого фізичного терору, а зате вели сильну протикомуністичну і протисовєтську пропагандивну кампанію"⁵.

Державні пропагандистські заходи не мали великого впливу на ставлення до вояків УПА місцевого словацького населення – воно було, як і попереднього разу, приязним, селяни з цікавістю слухали роз'яснення своїх східних сусідів про те, чому вони взялися за зброю і вже другий рік після закінчення світової війни не збираються її складати. Бували випадки, коли словаки дарували воякам УПА гроші "на амуніцію"¹. Такому відношенню до них сприяли ряд факторів: чемна і культурна поведінка, плата за отримані харчі. Ось що читаємо про отримання харчів від населення в одному з документів того часу: "Просили їсти [маються на увазі повстанці – В.В.] дуже пристойно, і коли їм на це відмовляли, не ви-магали їжі. Продали одного коня, за що дали підтвердження"². Важливу роль у здобутті прихильності вояками УПА в місцевого населення відіграло шанобливе ставлення перших до релігії. "Населенню, – писав "Вадим", – сподобалося, що наші стрільці побожні і при кожній нагоді ходять до церкви"³. Тут треба зазначити, що рейд припав саме на час святкування словаками Великодня, а тому, як вказує Хньоупек, побожність повстанців, дотримання ними посту сприяли особливо великій симпатії до них у місцевого населення⁴. Звичайно, найбільше прихильності така поведінка українських вояків викликала у духовенства. Ось як із захопленням розповідає один священик з Гіральтовського окресу про участь стрільців УПА у Великодньому богослужінні: "На сам Великдень, 21 квітня о год. 4-й рано, саме коли я збирався на Літургію, прийшло на церковний майдан 5 сотень повстанців зі своїм полевим духовником. Повстанський хор співав мені Служби Божої. Співав прекрасно: мої вірники плакали з радісного зворушення і жалю, що ті вояки не можуть святкувати Пасхи в своїх церквах [...]. Під час свячення пасок українські повстанці, опустивши кріси до ніг, співали хором "Христос воскрес із мертвих". Я і мої парохіяни не могли стримати сліз зворушення, слухаючи їхнього співу. Всі мої вірники запросили українських повстанців

до себе на свята"⁵.

Отже, завдяки добрій релігійній поставі, а також тому, що більшість словацького духовенства підтримувало Демократичну партію, повстанці користувалися опікою священиків майже у всіх словацьких селах. Пізніше це стало підставою деяким комуністичним авторам запідозрити Ватикан у підготовці того рейду.

Про цікавий випадок із стосунків повстанців та словаків в час рейду розповідає звіт командира Мирона. Отож, бійці цього відділу, перебуваючи в одному із сіл, допомогли місцевому селянину загасити пожежу, а потім дали ще 500 корон допомоги. Через кілька днів інформація про це поширилася в довколишніх селах, при чому тепер сума допомоги називалася 50 000 корон¹.

Чехословацькій армії і загонам служби безпеки, які не зуміли вчасно приготуватися до приходу повстанців, знову довелося це робити вже тоді, коли відділи УПА активно діяли на теренах Словаччини. 16 квітня тут було створено для боротьби з УПА спеціальну військову частину під назвою "Оцел" (сталь) з командуванням у Пряшеві. До її складу входили відділи піхоти, артилерії, два моторизованих батальйони з Чехії та ескадрилья літаків з Кошиць. 18 квітня видано наказ про початок очищувальної акції "широкі граблі", метою якої було не просто завдання нищівних ударів сотням УПА, а повне очищення від них теренів Словаччини. "Банди були рухливі, і кожна інформація про них приходила з великим запізненням, – згадує командир цієї акції Ян Герман, – через це виключалось їх переслідування. Надсилати переслідувальний відділ на місце, де банда була виявлена, цілком марно, тому що банда була за двадцять-п'ятдесят кілометрів звідти [...]. Не залишалось нічого іншого, як зробити суцільну лінію з шести батальйонів [...]. Це була неперервна смуга піших військ, а також танки, які йшли дорогами та вздовж долин, тоді як піхота рухалася непроглядними теренами. Коридор просувався в східному і північно-східному напрямках [...]. Щоб банди трохи затиснути, простір поступово звужувався"². Вже через три дні після початку акції чехословацькі війська дійшли до лінії Кечковце – Вижній Орлік – Юркова Воля – Черніна – Ортутова – Дубінне – Кучін – Марган – Ласков – Брезов – Мічаковце – Бистре³. Ще через два дні, 23 квітня, вони перебували на лінії Нижній Комарнік – Ладомірова – Ніжній Свидник – Стргочін – Дуплін – Стропков – Шітнік – Міновце – Туряни – Петейовце – Келча – (сторінки 90-91 відсутні) використати політично і пропагандистськи. Свідченням цього є та обставина, що різноманітні бандерівські листівки з'являлися в деяких місцях тоді, коли бандерівців довкола не було"¹. "Безпосередньо перед виборами, – вказує він далі, – деякі голови місцевих народних рад у Бардеївському та Пральтовському окресі отримали письмові звернення, щоб приготували списки членів Комуністичної партії Словаччини, які пізніше, у відповідний час, мають бути доручені командуванню УПА. На підставі друку та поштових печаток – Пряшів та Ганушівці – вдалося дійти висновку, що писали їх не бандерівці, а, швидше, місцеві реакціонери"². У виданні ВО УПА "Говерля" "Чин Зброї" про це ж читаємо: "З появою наших відділів у Словаччині, головно, під впливом наших листівок, словацька і мадярська опозиція підняли голову [...]: мадярська боївка розбила гранатами окружну команду міліції в Терепісті. Багато членів виступило з комуністичної партії і перейшло до демократичної"³. Степан Голяш-"Мар", керівник цивільної сітки ОУН на Лемківщині, писав у листі до невідомого підпільника "У-1": "В Словаччині, по відході наших відділів з рейду на тих теренах, появилися партизани. Вістки про них

одержав такі: всі ходять в зелених капелюхах, добре узброєні, ведуть протибольшевицьку пропаганду, в склад входять чехи і словаки, які мають відзнаку – хрест, українці мають за відзнаку оленя – це, правдоподібно, буде лев, рускі носять червону зізду. Це може бути трюк большевиків"⁴. Про діяльність антикомуністичних партизанських загонів безпосередньо після рейду у травні 1946 року згадує й Фіала. Він, зокрема, розповідає про активізацію т.зв. "Білих партизан"⁵. Цікаву інформацію подає чеський документ з 11 травня 1946 року, тут йдеться про "бандерівську групу Врхла силою до 300 чоловіків. Члени цієї групи є українцями, росіянами, словаками і чехами. Ця група пересувається виключно в лісових масивах, оминаючи села та комунікації"⁶. Додатком до цього документа служить фотографія і словесний опис шапки члена цієї "бандерівської" групи Франтішека Грона, якихось конкретніших відомостей про цю організацію не вдалося знайти. В повстанських звітах з рейду є дані про словацьку підпільну організацію Тіса, "Весна" (від слів: Велітельство Словенскіх Націоналістов – Провід Словацьких Націоналістів) та так звану "Глінкову младеж"¹.

Проте, найбільш помітним результатом рейду був розголос, якого набув український визвольний рух як в чехословацькій пресі, так і в світовій². У звіті під назвою "Загальний огляд українських земель за лінією Керзона за місяць травень 1946 року", датованому 2 липня того ж року, читаємо: "Переведені тепер підсумки рейду відділів УПА протягом квітня на території Словаччини вказали великі моральнополітичні успіхи цієї акції, яка під кожним оглядом належить до найкращих. Відгуки цього рейду доходять до нас ще й сьогодні. Незалежно від того, що говорять словацьке і велика частина чеського прихильно настроєного громадянства, також і більшовицька преса змушена день у день, ще й сьогодні кричати про нас. Ці події мали і мають доволі живий відгук у західній пресі, за рубежем залізної куртини"³. Братиславська комуністична газета "Бойовник" 1 червня 1946 року писала: "Нещодавно пробігла всі газети вістка, що Східня Словаччина очищена, і що на наших землях немає вже жадних груп бандерівців. В пресі з'явився ряд репортажів, які дали змогу громадянству зорієнтуватися щодо цілей цих озброєних формацій, які більше, як рік по війні, ведуть завзяті бої проти державної авторитетности польської і совєтської держав, а перед кількома місяцями намагалися вплинути на розвиток наших внутрішніх відносин"⁴. Інша комуністична газета, "Глас люду" з 9 квітня 1946 року, у статті "Демократичні методи Демократичної партії Словаччини" розповідає про такий цікавий випадок: "В окрузі Пральтовце двоє представників демократичної партії на передвиборчій збірці в селі Кобельніце продавали партійні відзнаки, заявляючи, що вони мають охоронне значення перед "бандерівцями": "при зустрічі "бандерівець" бачить, що має до діла з порядним чоловіком. Такого чоловіка поздоровить та піде дальше"¹. Досить інформативну, прихильно налаштовану до українських повстанців статтю, помістив на своїх сторінках орган словацької антикомуністичної організації Словенський Револуційні Одбой "Слободне Словенско" з 15 квітня. "Боротьба українського народу, – читаємо тут, – стається прикладом для народів, "освободжених" большевиками, а український нарід, давно випробуваний боєм за свободу, подає руку до співпраці всім, які зреклися шовіністичних і імперіалістичних апетитів. Словацький нарід як сусід великого українського народу завжди мав симпатії до його святої боротьби... Симпатії, однак, не є вистарчаючі. Спільний ворог домагається спільної дії і співпраці. Та співпраця є сьогодні вже радісною дійсністю. Спільно пролита

кров освятила вузли співпраці в запіллі... Словаки в краю і за кордоном бажають українському народові чим скорішої перемоги. Бажаємо їй тим більше, що боремося за спільні ідеали"².

Тим часом, свої висновки з успіху повстанської акції зробили і в керівництві Чехословацької армії та органів безпеки. Найголовнішим з них було переконання, що без координації дій з поляками, на теренах яких і розміщувалися найближчі до словаків бази УПА, боротьба з її вояками буде невдалою. Вже через два дні після закінчення рейду, 26 квітня, в Крайній Полянці (окрес Свидник) відбулася перша офіційна нарада між представниками обох армій³. Ще через десять днів, 6 травня, в Чеській Цешині відбулися наступні переговори, під час яких було домовлено про обмін зв'язковими поміж арміями. На кордонах вирішено створити пункти зв'язку, встановлено розпізнавальні знаки, узгоджено умови переходу кордону при переслідуванні повстанських відділів.

Як і попереднього разу, проведено спеціальну роботу щодо компрометації українського визвольного руху серед словацького населення, зокрема, в часі рейду масово поширювано листівку, підписану "бандерівці" (представники українського визвольного руху не підписувалися так на жодному з відомих документів), із закликом до всіх євреїв на теренах Словаччини до 31 липня 1946 року залишити цю країну.

Загалом, підсумовуючи акції 1945 та 1946 років, можна зробити висновок, що пропагандистські рейди відділів УПА на території Словаччини були добре підготовленими акціями як з боку бойового, так і з політично-пропагандистського. Саме підготовка повстанців дозволяла їм потім у ході виконання завдань проводити активну пропагандистську роботу, яка, в свою чергу, забезпечувала підтримку місцевого населення, підтримку як духовну (розуміння ідей, гасел), так і, що не менш важливо, зважаючи на відірваність від власних баз, матеріальну. Відсутність значних боїв за час проходження двох рейдів свідчила, очевидно, не тільки про чудову тактичну підготовку повстанців, яким вдавалося оминати зустрічей з чехословацьким військом, а також і про те, що ідеї, які проголошувалися ними в численних листівках, ідеї про спільну боротьбу з більшовизмом, знаходили підтримку у вояків цієї армії. Рейди спричинили небачений до того часу розголос українського визвольного руху у пресі, активізували місцеві антикомуністичні рухи, тобто виконали завдання, покладені на них Проводом ОУН та командуванням УПА.

Розділ сьомий ПЕРЕХІД СОТЕНЬ УПА НА ЗАХІД ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1947 РОКУ

Розголос, якого набули в світі повстанські акції на теренах Словаччини, завдав могутнього удару по іміджу СРСР на міжнародній арені. Адже перемога Москви у Другій світовій війні, швидке утвердження сателітних від неї урядів у більшості країн Центральної і Південно-східної Європи вже незабаром по її закінченні створили у світової громадськості міф про непереможність Радянського Союзу. Міф цей був постійно підтримуваний радянською пропагандистською машиною, яка на цілий світ проголошувала перемогу ідей комунізму. Тепер виявлялося, що в кордонах самого СРСР, країни, яка "впевнено розбудовує основи нового світового ладу", існує потужний рух опору, що вже кілька років веде завзяту героїчну боротьбу з комуністичним режимом за

право свого народу на свободу і незалежність.

Українським повстанцям вдалося це завдяки тому, що інформаційний простір Чехословаччини не контролювався ще повністю Москвою. Тут виходили різноманітні, часто опозиційні до комуністів, газети, працювали представники зарубіжних засобів масової інформації. Проте вже незабаром внутрішні процеси, що проходили в країні, де поступово ключові державні пости переймали ставленики СРСР, призвели до поширення інформаційної блокади довкола українського національно-визвольного руху і сюди. Зважаючи на це, в керівництві цього руху виникає ідея безпосереднього прориву українських повстанців на Захід, за "залізну завісу" сталінського "раю".

Продовженням спроб прориву інформаційної блокади слід вважати рейди сотень УПА із Закерзоння на територію Німеччини, окуповану американцями. Підтвердження цього знаходимо в численних документах українського підпілля і націоналістичної еміграції. У вказівках учасникам акції, виданих Крайовим Проводом ОУН на Закерзонні, читаємо: "Йдіть у світ, де тільки живуть українці, й голосіть слово правди крайової боротьби. Голосіть, що керуючим чинником визвольної боротьби є УГВР".¹ В "Комунікаті Проводу Закордонних Частини ОУН в справі закордонних рейдів літом 1947 року" вказано, що завданням переходу відділів на Захід була "зовнішньо-політична маніфестація ідеї державності України й незламності українського війська, як і демонстрація протибільшовицької збройної сили"². У "Витязі з політичного огляду Проводу ОУН" від червня 1948 року зазначалося, що "кілька відділів УПА та груп революціонерів [підпільників ОУН – В.В.], згідно з дорученням Проводу, пробилися через Чехословаччину в Західню Німеччину, щоб там, у Західній Європі, скласти перед народом і світом протест проти більшовицьких злочинств над Українським Народом"³. В допиті бійців УПА, що перебралися до Німеччини, від 30.10.1947р. читаємо з цього приводу: "Інтерновані військовики запевняють, що вони маршували на захід передовсім тому, щоб зв'язатися з західноєвропейським світом і дати йому автентичні інформації про визвольну боротьбу українського народу".⁴

Врешті, Головний Командир УПА Роман Шухевич (під псевдом "Роман Лозовський") в інтерв'ю, опублікованому "Бюро інформації і пропаганди Української Головної Визвольної Ради", вказує, що рейди були здійснені згідно з директивою УГВР в цій справі та наказом ГК УПА, і завданням їх було "передати за кордон інформацію про визвольно-революційну війну Українського Народу проти московсько-більшовицьких та польсько-більшовицьких окупантів та їх гнобительську політику на українських землях".⁵

Отже, цілком помилковим є твердження, поширене в польській та чеській літературі, про рейди на Захід як втечу повстанських відділів під тиском загонів Операційної Групи "Вісла". Звичайно, акція "Вісла" відіграла важливу роль у проведенні рейдів, але це була лише роль каталізатора, який пришвидшив їх виконання.

Адже після її проведення подальше перебування повстанців на теренах Закерзоння стало неможливим і, зважаючи на відсутність виселеного вже українського населення, не потрібним. Починаючи від 28 квітня, тобто від початку акції, командування Війська Польського зосередило тут 5 дивізій піхоти, 1 дивізію Корпусу Внутрішньої Безпеки (КБВ) та три додаткові полки. Як допоміжні сили використовувалися сотні народної міліції (МО) та її добровільного резерву (ОРМО). Загалом, польські сили становили

близько 20 тисяч солдат¹. В оцінці сил українського підпілля в цьому регіоні є значні розбіжності: польські документи називають цифру 2402 особи, в тому числі 1770 вояків УПА і 720 членів цивільної сітки ОУН². Натомість командир Закерзонської військової округи УПА "Сян" Мирослав Онишкевич-"Орест" називав число максимум 1390 стрільців і старшин з 17 сотень УПА і точно невизначену чисельність цивільної мережі ОУН³. В будь-якому випадку, співвідношення українського підпілля із польськими силами становило приблизно 1 до 10. Окрім того, після спустошення українських сіл, повстанці залишилися практично без матеріальної бази. Саме в таких екстремальних умовах командування УПА видає наказ про перехід частини закерзонських відділів на терени УРСР для продовження там боротьби, інша ж частина повинна була пробиватися на Захід, до американської зони окупації Німеччини.

За інформацією Василя Галаса, перша згадка про ймовірний рейд до Німеччини стосується ще кінця 1945 року. "Рішення щодо рейдів відділів УПА в Західну Європу, – пише він, – визрівало впродовж довшого часу. Вперше порушено це питання на відправі-наradі, яку проводили член Проводу ОУН "Тарас"-Дмитро Маївський і шеф Головного Військового Штабу УПА генерал "Пере-бийніс"-Дмитро Грицай, що йшли на Захід із завданням полагодити ряд питань, пов'язаних з продовженням визвольної боротьби в післявоєнних умовах, та узгіднити тлумачення постанов Третього НВЗ ОУН 1943 року. Нарада відбулася на початку листопада 1945 року у селі Бережниця Вижня. У нараді брали участь, крім згаданих керівників, Крайовий Провідник визвольного руху на Закерзонні "Стяг"-Ярослав Старух, командир ВО "Сян" "Орест"-Мирослав Онишкевич, та "Орлан"-Василь Галаса, заступник Крайового Провідника і референт політично-пропагандивної роботи. На нараді розглянуто, крім політичної ситуації в світі та в Україні, можливі варіанти розвитку подій на Закерзонні. Один з них – цілковите виселення українського населення або близький до того стан. При повному виселенні рекомендувалося відділам УПА і частині підпілля перейти в Україну... А щодо питання рейду відділів УПА на Захід, керівники [Маївський і Грицай – В.В.] порекомендували підождати їх повернення із-за кордону. По-перше, не було певності, що окупаційні власті США в Німеччині не видадуть наших повстанців на вимогу большевицького уряду. Нам уже були відомі факти насильницької "репатріації", застосовувані представниками західних держав щодо наших емігрантів і т.зв. "переміщених осіб". По-друге, ми передбачали, що Москва вживе всіх заходів, щоби не допустити живих учасників збройної визвольної боротьби українського народу, свідків большевицького тотального терору в Україні".¹ Так як Маївський та Грицай загинули по дорозі, то знову питання рейду було підняте в наступному 1946 році. Тоді, як вказує Галаса, Ярослав Старух-"Стяг" отримав принципову згоду на здійснення рейду від Головного командування УПА, Генерального Секретаріату УГВР та Проводу ОУН, а також дозвіл видавати рішення у цій справі самостійно². Гжегож Мотика у своїй статті "Рейд через Чехословаччину" вказує щодо цих подій, що "вже восени 1946 року командування УПА в Польщі прийняло рішення, щоб – у випадку більших облав війська Польського – перекинути більшість на Захід".³

Відомий діяч визвольного руху Євген Штендера-"Прірва", котрий до листопада 1946 року очолював Холмський Тактичний Від-тинок УПА "Данилів", зазначав, що від Мирослава Онишкевича йому стало відомо про інструкції стосовно рейду, доставлені на

Закерзоння влітку 1946р.⁴ Ці інструкції були пов'язані з тим, що зимою 1946-1947 років очікувалася блокада закерзонських територій. Було розроблено детальний план, який полягав у тому, що на випадок блокади відділи УПА, а саме сотні "Громенка", "Бурлаки", "Біра" й інші мали прорватися на терени Словаччини, щоб звідти швидким маршем перейти до Західної Німеччини. Решта сотень, які залишалися, повинні були перебути блокаду в криївках¹. Зиновій Соколюк у своїй статті "УПА – речник модерного українства" додає, що тоді ж, у червні-липні 1946 року, був укомплектований один відділ УПА під командою "Мрії" (прізвище невідоме)², котрий оперував на теренах УРСР і мав перейти в околиці Відня, щоб "збагнути ґрунт" на Заході. "Йшлося не тільки про те, щоб наробити "шуму" під пропагандивним поглядом, але й розвідати можливості перекинення туди дальших відділів"³. Зимою того ж 1946 року Ярослав Старух написав спеціальну брошуру "До братніх чеського і словацького народів", перекладену потім на англійську мову і призначену для поширення в часі рейду⁴. Загалом, цей план не було реалізовано, так як очікувана блокада не відбулася, натомість він став у пригоді в час проведення поляками акції "Вісла". Попередній задум було відкоректовано так, що частини, які не відходили на Захід, отримали наказ перейти на територію України, окуповану Росією.

Досить заплутаним є питання, коли ж остаточно було віддано накази сотням про їх відхід у рейд. Серед друкованих джерел най-більше інформації про це містить "Денник хорунжого Ярослава Коцьолка", що є офіційною хронікою сотні "Ударники-6", під командою того ж Ярослава Коцьолка. Крім того, ряд важливих питань з'ясував, на прохання автора, Василь Галаса у вже цитованій розмові. Отже, у "Деннику" під датою 4 квітня 1947 року (сотня тоді і вже до початку рейду перебувала разом із сотнею "Ударники-4" Володимира Щигельського) подана промова Галаси, де знаходимо згадки про можливий відхід на Захід. "Ми, – читаємо тут, – залежно від обставин, мусимо змінити тактику. Треба буде перекинути бойові одиниці на СУЗ [мається на увазі УРСР – В.В.].

Інші ж, розчленовані чи разом, відбудуть рейд на Захід. Закерзоння – це наше вікно у світ, мусимо його використати"¹. Дещо пізніше, а саме 1 травня, у зверненні Крайового Проводу під назвою "Тереновим Провідникам, командирам УПАрмії, усім членам ОУН та повстанцям до відома" зазначається, що, незважаючи на складні умови, боротьба на Закерзонні буде продовжуватися і, "якщо в новій обстановці ми змушені будемо поменшити свої сили на цьому терені, то боротьба, однак, і там, куди перейдемо, все одно буде продовжуватися. А рішення, хто і коли має перейти, видадуть наші керівні органи"². Це звернення сотні "Бурлаки" і "Крилача" отримали 6 травня³. Далі у "Деннику" під числом 19 травня міститься запис: "К-р Бурлака вернувся із зустрічі з Провідником "Орланом". Справа маршу запроектована, але не вирішена. Є проект переходу в околиці "Е..." [зашифровано – В.В.], де відбудеться реорганізація. Частина, можливо, два відділи відійдуть в "амер. зону" [очевидно, американську зону окупації Німеччини – В.В.], один відділ в "Е...", в терен надрайону, решта дістане відповідні приділи"⁴. Тим часом, Василь Галаса, зважаючи на смерть кур'єра від Крайового проводу, вирушає особисто на зустріч із Ярославом Старухом. Ось що розповідає про це сам Галаса: "Коли я вже збирався йти, я зрозумів, що можу загинути в дорозі. Я не знав, наскільки затягнеться моя дорога [...]. І я написав оцю відому записку "Друзі командири

"Гром", "Бур", "Крил", "Ласт" [мова йде про "Звернення до командирів рейдуючих відділів УПА"⁵, датоване 25 травня 1947 року – В.В.]. Це до Ластівки, Крилача, Бурлаки і Громенка, а самому провіднику "Григорові"-Гуку Мирославу [окружний Провідник ОУН Перемищини – В.В.] я сказав: "Відправляй!".⁶

Отже, наказ про відхід у рейд сотням видав 25 травня 1947 року особисто заступник Крайового Провідника ОУН на Закерзонні Василь Галаса-"Назар". З цього приводу він зазначав, що ще в січні 1945 р. між ним і Провідником Старухом відбувся розподіл сфер впливу на Закерзонні, при чому він отримав південне Закерзоння, а Старух його північні округи. Кожен з них вирішував самостійно усі важливі питання у своїй частині та ніс цілковиту відповідальність за стан справ у ній. Зроблено це було з міркувань безпеки, зважаючи на важкий зв'язок між обома частинами Краю.¹

Сотні "Ударники-4" Володимира Щигельського-"Бурлаки", "Ударники-6" Ярослав Коцьолка-"Крилача" та "Ударники-2" Григорія Янковського-"Ластівки", що приєдналася до них, отримали цей наказ 30 травня². Вже на наступний день ці три сотні, об'єднані для проходження рейду в курінь на чолі з Володимиром Щигельським-"Бурлакою", потрапили в оточення польських військ. Прорив з нього тривав аж до 22 червня, і до цього часу курінь звів 18 великих боїв з поляками³, що призвели до значних втрат його особового складу. Сотня "Бурлаки" втратила 60 стрільців (станом на 31.05.1947. - 104 бійці⁴, на 17.06.1947. - 44 бійці⁵). З сотень "Крилача" і "Ластівки" разом залишилося всього 53 стрільці (реєстр об'єднаного відділу, включно з цими сотнями, на території Словаччини в кінці липня 1947 р. – 86 бійців⁶; за час від переходу кордону відділ втратив, згідно з "Денником відділу УПА під командою "Бурлаки", веденим бунчужним "Буркуном", 11 осіб⁷. Отже, кордон перейшло 97 осіб, з них 44 з сотні "Бурлаки", решта 53, відповідно, з сотень "Крилача" та "Ластівки")⁸. За час боїв загинули сотенні Я.Коцьолко-"Крилич" та Г.Янковський-"Ластівка", лише після цього почався рейд куреня.

Інша сотня, "Ударники-2", отримала наказ дещо пізніше, а саме 12 червня, коли перебувала біля села Маняви⁹. Діючи згідно з наказом, "Громенко" повів свій відділ на з'єднання з куренем "Бурлаки", проте через велику насиченість терену ворожим військом, це йому не вдалося¹.

Тоді ж, у червні 1947 року, під тиском польських військ на територію Словаччини відступила ще одна Закерзонська сотня "Ударники-1" під командою Романа Гробельського-"Бродича". Богуш Хньоупек повідомляє, що вона перейшла кордон 19 червня². Підтвердження цього знаходимо в українських та польських джерелах. Зокрема, у звіті "З дій УПА на західних околицях України під польсько-більшовицькою окупацією" читаємо: "19.06.1947. Сотня к-ра Бродича та частини провідника Смирного звели завзятий бій з чесько-більшовицькими та польсько-більшовицьким військами на території Словаччини між горою Дзюновець, хребтом Велькі Буковець і горою 1168 м над Скалою"³. З польських офіційних документів перебування сотні "Бродича" 19 червня на теренах Словаччини підтверджують "Оперативний наказ №009 ОГ "Вісла"⁴ та "Проткол №25 засідання Державної Комісії Безпеки". В останньому читаємо: "У підкарпатській смузі в південній частині повіту Горлиці й Новий Санч діяла банда "Романа" [інший псевдонім Романа Гробельського – В.В.] з куреня "Рена", яка, після приєднання до неї теренової банди "Смирного", налічувала близько 120 чоловік. Останнім часом банда

перейшла на територію Словаччини, де після боїв її частина залишилася на словацькому терені з "Романом" і всіма командирами чот, а частина, близько 40 осіб, з одним командиром чоти знову перейшла на територію Польщі"⁵. Зважаючи на те, що сотня "Бродича" не могла без значних втрат повернутися на Закерзоння, Василь Галаса видав наказ про відхід і цієї сотні на Захід⁶, проте, через відсутність зв'язку, наказ цей надійшов з великим запізненням, про що мова йтиме дещо пізніше.

Цікаву інформацію стосовно справи рейдів містить "Доповідь Управління прикордонними військами Українського округу про пересування та дії банд". Тут читаємо, що, за наказом курінного Василя Мізерного-"Рена", "сотні "Хріна", "Стаха" і "Біра" в перших числах червня цього [1947 – В.В.] року з польського виступу вийшли для проходження на постійне місце перебування в зону англо-американської окупації. На шляху пересування, в районах Петлин, Мухижики, Трипольський ці сотні, починаючи з 6 по 22 червня 1947 року, мали 9 бойових зіткнень з польськими і чехо-словацьким військами [...]. В результаті втрат і відсутності продбази "Рен" відмінив відхід в англо-американську зону".¹

Серед документів українського підпілля авторіві не вдалося знайти жодного, що безпосередньо вказував би на подібне завдання для цих сотень. Проте польський автор Владіслав Ярніцкі також стверджує, що десь у кінці червня 1947 року сотні "Біра", "Хріна" і "Стаха" спробували пробитися на територію Словаччини і, лише втративши велику кількість бійців, змушені були рушити до кордону СРСР². Власне, виходячи із подібних аргументів, автор цих рядків в одній із своїх публікації висловив думку про те, що, ймовірно, на-каз пробиватися рейдом на Захід отримали всі 8 сотень Тактичного Відтинка УПА "Лемко": "Громенка", "Бурлаки", "Крилача", "Ластів-ки", "Бродича", "Біра", "Хріна" й "Стаха"³. Проте, дещо пізніше, Василь Галаса вказав на сумнівність такого факту, бо він був невідомий йому. Зважаючи на те, що Галаса як заступник Провідника ОУН на Закерзонні безпосередньо відповідав за справу переходу сотень УПА на Захід, його твердження можна вважати найбільш авторитетним у з'ясуванні цієї справи. Спроби ж переходу вищезгаданими сотнями кордону зі Словаччиною можна тоді пояснити з тактичних міркувань, тобто намаганням уникнути сутички з ворогом.

Як бачимо, справа з'ясування передумов переходу сотень УПА на Захід є досить важкою і запутаною, пояснюється це, зокрема, екстремальними умовами, в яких відбувався сам перехід.

Поляки сподівалися відходу частин УПА під їх тиском на терени Чехословаччини та СРСР і попередили ці держави про таку можливість. В листі міністра оборони Польщі Жимерського до свого колеги в ЧСР Свободи зазначається: "Уряд Польщі вирішив остаточно очистити від фашистських банд УПА прикордонний польсько-чехословацький терен від лінії Новий Санч – Стара Любовня до кордону СРСР. У зв'язку з цим виникає побоювання, що під час цієї акції небажані елементи проникатимуть на територію Чехословаччини. Прошу Вас, пане міністре, спричинитися до якнайсуворішого закриття кордону на згаданому відтинку".¹ Аналогічного листа отримав і міністр оборони СРСР генерал Булганін². До кінця квітня 1947 року польський уряд отримав відповідні запевнення з російського та чеського боку. А 7 травня було підписано у Варшаві договір, що згодом став широковідомим на Заході, про ведення спільної боротьби з УПА військами Польщі, Чехословаччини та СРСР³. Аж 28 червня 1947 року представники

двох перших держав підписали "Директиви про взаємодію польських і чеських частин у боротьбі з бандами УПА", що конкретизували і уточнювали форми співпраці". Для боротьби з відділами УПА, які перетинали кордон як з польського, так і з чеського боку виділялися так звані ударні батальйони, що могли переходити кордон і діяти на теренах сусідніх держав, підпорядковуючись тоді командуванню країни, на територію якої переходили⁴. Про те, як втілювалися ці постанови в життя, можна прочитати в книзі Ігнація Блюма: "На підставі домовленостей з прикордонниками ЧСР з'явилася можливість вислання на їх територію груп для боротьби з УПА. У випадку виявлення банди, польські відділи повинні були провести збір інформації про місце перебування групи УПА, оточити систему її обсерваційних пунктів і засідок, натомість чехословацька група мала рушити до місця її постою і безпосереднім нападом зліквідувати банду"⁵. Тобто реальна співпраця польських і чеських прикордонників почалася з кінця червня. В другій половині червня, як вказує Ярніцкі, поляки втратили контакт з сотнями "Громенка", "Бурлаки" й "Бродича". Тож не дивно, що сотня "Громенка" 17 червня⁶, сотня "Бродича" 19 червня та курінь "Бурлаки" 22 червня¹ перейшли кордон без жодних сутичок.

Загалом, на кінець червня на терени Словаччини перейшли: сотня "Ударники-4", об'єднана з сотнями "Ударники-6" та "Ударники-7", під командою Володимира Щигельського-"Бурлаки" – разом 97 осіб, сотня "Ударники-2" під командою Михайла Дуди-"Громенка" - 120 осіб² та сотня "Ударники-1" під командою Романа Гробельського-"Бродича" - 80 осіб, що загалом становило 277 вояків УПА. Польські документи подають занижену кількість учасників рейду, зокрема, в "Підрахунку сил УПА [...] 1.04-23.07.1947" вказується, що на території Чехословаччини по дорозі до Австрії зафіксовано 160 бійців УПА³. На думку автора, ця цифра є свідомо занижена. Адже попередні звіти з діяльності ОГ "Вісла" стверджували остаточну ліквідацію рейдуючих сотень ще на Закерзонні. Із цих документів ця цифра перейшла і в польську історичну літературу⁴. Вацлав Славік, навпаки, подає завищену цифру – 500 бійців УПА. Як і в попередньому випадку, зроблено це свідомо, з метою виправдати значні втрати чеського війська, що так і не змогло зліквідувати рейдуючі відділи.

Отже, першою, як уже зазначалося, на теренах Словаччини опинилася сотня Михайла Дуди-"Громенка", яка була досить добре озброєна, зокрема, мала десять легких кулеметів та багато автоматів⁵. Незважаючи на те, що ще 13 червня 1947 року Міністерство Внутрішніх Справ ЧСР направило на терени Східної Словаччини близько 1000 службовців СНБ, повстанцям вдавалося минати зустрічей з ними і, непомітно для чехів, просуватися все далі вглиб країни. В результаті чехи довгий час взагалі не знали про перебування на їх території відділу УПА. Щойно 19 червня міністр внутрішніх справ Вацлав Носек оголосив, що до цього моменту бандерівці зуміли проникнути аж до Спіської Нової Весі¹. Як згадує командир сотні Михайло Дуда, просування відділу було значно полегшене приязним ставленням до вояків УПА місцевого населення. "Наш рейдуючий відділ, – пише він, – здобував собі симпатії в кожному відвідуванім словацькім селі. В деяких селах свідомо словацька молодь горнулася до нас з проханням прийняти її до відділу. Я мусів відмовляти, бо не мав щодо цього відповідних наказів".² Вацлав Славік, книга якого відзначається особливою антипатією до УПА, змушений був, однак, визнавати, що повстанці мали "значну підтримку цивільного населення, і бої проти них

були безрезультатними"³. В іншому місці він писав: "Зрадницькі реакційні верстви, розсіяні по різних місцях, поширювали між простим населенням інформацію про те, що братська допомога, яка прийшла з чеських земель, зважаючи на зростаючу бандерівську загрозу була початком "нової окупації". І між простими людьми знайшлися люди, особливо в Східній Словаччині, де ще жив міф про Шугая [Микола Шугай народний герой Словаччини, ватажок місцевих "опришківських" загонів – В.В.], котрі допомогу бандерівцям прирівнювали до співчуття бідним, переслідуваним жандармами"⁴.

Але вже незабаром почалися бої з загонами СНБ та чеської армії. Одна з перших збройних сутичок сотні "Громенка" в час рейду відбулася в селі Папін. Там же повстанці вперше на словацькій землі втратили свого товариша⁵. Чеський уряд, очевидно, під тиском Москви, почав докладати щораз більших зусиль, щоб не пропустити рейдуючі відділи через свою територію. Міністерство оборони видало наказ про включення до спеціально створеної для боротьби з УПА частини "Теплице" трьох батальйонів з випускників офіцерських шкіл в Кошицях, Брні і Клатові. Вони отримали, відповідно, назви "Тигр", "Рись" і "Лев". До них приєднано батальйон "Орел", що разом становило 2000 солдат⁶. Але чехам знову давалася взнаки відсутність досвіду у боротьбі з партизанами. Наприклад, в бою при Руських Пеклянах, незважаючи на чисельну перевагу, вони втратили 4 солдат вбитими, 16 пораненими.

Як пише про смерть своїх вояків Хньоупек, вони "загинули перш, ніж побачили бандерівців, а не те, що в них вистрілили".¹ Вацлав Славик зазначав з цього приводу: "Спершу бої були дуже важкі. Нашвидкуруч скликані підрозділи йшли в ті місця, де вже були бандерівці, часто вже через дві години після прибуття, коли вони лише знайомилися з місцевістю, мали зустріч з ворогом, який знав територію і мав своїх помічників у найвпливовіших верствах місцевого словацького суспільства".²

Вже четвертого липня кількість вояків, кинутих для боротьби з УПА, було збільшено до 4331 людини, з того 3271 солдатів армії і 1060 членів СНБ³. Крім того, вже проведено реорганізацію частини "Теплице". Її перетворено на переслідувальну частину і переслідування рейдуючих відділів по всій території Чехословаччини залишили виключно в її компетенції. До цієї частини включено, окрім батальйонів "Тигр", "Рись", "Лев", "Орел", спеціальний загін "Сокіл" з 14 чот, два батальйони "Явір" і "Осика" з полку "Словаччина", авіаційний відділ з 7 літаків "Кобра", разом – 6939 осіб".⁴ Почали проводитися планові блокади сіл, доріг, річкових переправ. На початку липня начальники тих окресів, на терени яких дісталися вже повстанські відділи, отримали наступні накази від військового командування:

- "1. Запровадити комендантську годину в ресторанах та інших людних місцях.
2. Обмежити рух населення поза власними житлами в нічний час [...].
3. Заборонити розкладання вогнів в межах сіл і, особливо, в лісах, зважаючи на те, що військова авіація, шукаючи банд УПА, виявляє їх вогні і такі виявлені вогні буде обстрілювати і бомбардувати [...].
4. Також вимагаємо, щоб будо видано наказ органам безпеки проводити часті облави підозрілих сіл і хуторів, як і контроль потягів та автомобілів [...].
5. Вимагаємо, щоб в селах і хуторах Вашого окресу місцеве населення стерегло їх, озброєне хоча б мисливською зброєю".

Повстанці змушені були просуватися майже виключно вночі, переховуючись

протягом дня у лісах. За інформацією старшин "Громенкової" сотні, поданою америкінцям, при пересуванні вони зустріли настільки великий спротив, що подальший маршрут, починаючи від Стропкова, "через центр Словаччини, тобто Пряшів, Спіська Нова Весь, Ружемберок, Турчанський, обіцяв бути невпинним боєм. Сильний опір був стрінутий зі сторони чеської армії, загонів СНБ і озброєних чеських цивілів. Велика і сильно озброєна чеська армія та загони СНБ прочісували ліси, перекривали дороги і били повстанців з мортир, кулеметів та гранатометів"¹. 30 червня в долині ріки Топля відділ натрапив на чеське військо, хоч йому і вдалося відірватися від переслідування, проте втрати були значними – 20 бійців². Наступний великий бій відбувся біля села Вернер 15 липня. Повстанці втратили ще 6 товаришів вбитими, крім того, 4 з них, включно з командиром, були поранені³. Проте рейд продовжувався, і вже на наступний день, згідно розвідувальних інформацій, сотні вдалося вирватися з оточення в терені Грабушіце-Вернер в південно-західному напрямку до Кралової Голі⁴. Згідно наказу ВО "Тепліце", зважаючи на те, що сотні "Громенка" і "Бурлаки" просунулися далі на захід, штаб цієї частини було переведено до Банської Бистриці⁵.

Численні бої не тільки призводили до загибелі чи поранення повстанців, вони також були причиною знесилення й частини неушкоджених бійців. До другої половини липня в сотні вже було досить багато поранених та немічних бійців, нездатних продовжувати марш на захід, а тому 19 липня в терені Велька Вапеніца було залишено 15 з них⁶. Поряд з немічними вояками залишили записку такого змісту: "Чехословацькому Червоному Хресту! Просимо Вас, щоб Ви з нашим раненим вояком, котрого поранили ваші вояки, заопікувалися і обійшлися з ним так, як ми обходилися з Вашими бранцями. Українські Повстанці"¹. Ще більші труднощі очікували повстанців на території Чехії. "Коли ще кілька днів тому на словацькій території, – згадує учасник цих подій Юрій Борець, – сотня Громенка почувала себе, як в Україні, легко отримуючи харчі від прихильно наставлених словаків, то на чеському боці відчула явну ворожість"². Моравійський кордон нарешті був досягнутий групою з 80 осіб, і похід далі продовжувався через гірську південну частину провінції шляхом через Бо-сковіце – Корітчан – Ельбеншутц – Ярменіте – Датшітц. "Протягом цієї частини рейду, – вказували потім повстанці, – цивільне населення проявило настільки вороже ставлення, що в багатьох випадках повстанцям доводилося відбивати озброєних чехів. В Яшібесі 15 цивільних влаштували засідку і вбили кількох повстанців. З кожним днем ставало важче забезпечувати запаси їжі та медикаменти, що спричинило голодування та багато захворювань, і склад сотні помітно зменшився"³.

Тим не менше, в кінці липня – на початку серпня сотні "Громенка" вдалося відв'язатися від переслідуючих відділів чехословацької армії. В розвідувальних звітах з того часу все частіше з'являється запис про те, що даних про діяльність і місцезнаходження цієї сотні немає. Остання інформація із звіту з 14 до 21 серпня повідомляє про наявність групи "Громенка" в теренах міста Брно⁴.

Отже, фактично уникнувши переслідування, відділ просувався все далі на захід і 6 серпня біля села Лядце Швожа перейшов ріку Мораву, а 17 серпня вже квартирував недалеко міста Брна, на околицях села Яструбіце⁵. З метою дезорієнтації ворога вирішено обходити місто двома групами, одна, на чолі з сотенним, рушила на південь, інша – на північ. Місце зустрічі було призначене в Баварії на 9-11 вересня.

"24 серпня, – читаємо в мемуарах командира сотні, – відділ прибув під село Артолец, недалеко міста Нова Бистриця. Звідси лишалося до чесько-австрійського кордону не більше, як 6 кілометрів"¹. Тієї ж ночі відділ перейшов його і денний постій відбув уже поблизу австрійського села Айгрін. Повстанці були переконані, що знаходяться в американській зоні окупації, і лише від місцевого населення дізналися, що вони в радянському секторі.²

"Австрійці, – згадує Борець, – прийняли нас непогано, дивуючись, як ми пройшли, бо вони читали, що чехи нас розбили. Але й тут панували більшовицькі орди Червоної Армії, довідавшись про нас, вони колонами їхали до міста Фрайштадт, наступного дня до міста Рорбах"³. Проте "Громенко" вирішив краще обережно рухатися через радянський сектор Австрії, ніж повертатися до Чехословаччини. "Використовуючи прикриття лісів та горбистих місцевостей, минаючи всі населені пункти, крім маленьких сіл, тримаючись поблизу австро-чеського кордону, сотня йшла через Бадішен, Голенштайн, Райхенбах, Оберлірхен, Рорбах, Пільсткін і нарешті 10 вересня перейшла в зону [Німеччини – В.В.], окуповану ГЛТА"⁴. В лісі відділ повстанців, що після численних боїв нараховував уже 36 бійців, був до тих пір, поки вони не переконалися, що перебуваютьтаки в американській зоні. Відтак, 11 вересня о 8.30 ранку сотня "Ударники-2" урочисто здала зброю воякам 8-го Констабулярного загону окупаційних військ США⁵. Сотня була першою з повстанських відділів, що пробилася за "залізну завісу", і єдиною, якій вдалося зробити це організовано, не втративши цілісності бойової одиниці.

Відділ Володимира Щигельського-"Бурлаки" перейшов на Словаччину на п'ять днів пізніше "Громенкового" в околицях села Телеповець. Перехід кордону, як зазначалося, відбувся без жодних сутичок. Ян Фіала пояснює цей факт недобросовісністю деяких словацьких командирів прикордонної сторожі, які не намагалися навіть зупинити українських повстанців.¹ Озброєння відділу, що перейшов кордон, складала 10-12 кулеметів ДТ, 20-25 автоматів ППС, 20-30 пістолетів.² Проте, за час боїв на Закерзонні, при прориві з оточення, відділ витратив фактично всі набої та гранати, а тому повстанці змушені були здобувати собі амуніцію в ході маршу по території Чехословаччини.³ Окрім того, просування ускладнювалося ще й тим, що, після успішного проходження певними теренами сотні "Громенка", яка розпочала свій рейд швидше, контроль за ними посилювався. Але був й інший момент, що дозволяв українським повстанцям почуватися на словацькій території вільніше, ніж на захопленому вже тоді поляками Закерзонні. Цим моментом було приязне ставлення до вояків УПА цивільного словацького населення та підтримка з його боку. На цьому ж факті наголошує Мирослав Дуда, один з командирів чехословацьких антиповстанських акцій, який у своєму звіті писав: "Цивільне населення Східної Словаччини, особливо українці, підтримують банди, надаючи їм харчі, інформацію про присутність частин безпеки і знайомлячи їх з місцевими теренами"⁴. Цікавий випадок, що характеризує відносини між словаками і українськими повстанцями, розповідає у своїх свідченнях Володимир Щигельський: 1-го липня, після розмов зі священником та селянами в селі Грубов, словаки запросили українських повстанців на весілля, де вони "танцювали і співали з місцевими дівчатами"⁵.

В результаті, перші дні перебування на Словаччині були досить спокійними і дозволили стрільцям відпочити та набратися сил після нещодавніх щоденних боїв з поляками. Врешті, вони могли трохи відгодуватися, адже перед тим, на території

Закерзоння протягом чотирнадцяти днів харчувалися тільки лісовими плодами¹. "Поволі забуваються страшні дні кривавого рейду по Польщі, – писав бунчужний "Буркун" в хроніці відділу, – поволі приходимо до сил. Як останнім часом в Польщі кожний почав тратити надію і думати лише, в котрому місці ляже на вічний спочинок, так тепер кожен свято вірить у нашу перемогу, в краще завтра, і вірить, що нема в світі нічого неможливого до виконання"².

До середини липня відділу вдавалося просуватися практично без жодних сутичок. Тим часом, 13-го липня чехословацька влада, занепокоєна впевненим просуванням відділів УПА, відправляє на боротьбу з ними 5640 вояків, з них 1339 осіб – службовці СНБЗ. Ведучи своїх вояків невідомими теренами, серед великої кількості ворожих військ, Володимир Щигельський проявив великий талант тактика партизанської боротьби. Ось як описує просування повстанського відділу під командою "Бурлаки" Вацлав Славік: "Його група з 50 осіб [так в тексті, а насправді, на той час вона нараховувала понад 80 вояків – В.В.] переходила так, що залишала сліди, ніби проходило троє людей. Вночі вони прослизали нашими позиціями у формі довгої змії, тримаючись за руки. При необхідності, звертали ліворуч чи праворуч, або назад, звиваючись, як змія"⁴. Таким чином зустрічей з військом вдавалося уникати. До прикладу, учасник протиповстанських акцій Богуш Хньоупек наводить цікавий факт: біля Кралової гори чеські вояки спали за 200 метрів від повстанців.

Але з кожним днем ситуація погіршувалася. "Військо почало не тільки обсаджувати села, – згадує сотенний "Бурлака", – але й ліси, ріки, дороги і навіть лісові стежки. До того часу ми поповнювали собі провіант молоком і сиром із шалашів, що знаходилися в горах. Військо зорієнтувалося і розпорядилося, щоб усі пастухи розійшлися до сіл. Почалась біда і знову голод. Знову кілька разів потрапляли в оточення, з якого мусили пробиватися. Марш горами був дуже важким і виснажливим. Десятки кілометрів більше проходили, щоб минати військові позиції"¹.

Поруч з посиленням військового контролю за територією, чехословацький уряд розпочинає активну пропагандистську кампанію з метою зупинити рейдуючі відділи. Видруковано і масово поширювано спеціальну листівку "Заклик до членів Української Повстанської Армії" та так звану "Приглашку", що мала б слугувати перепусткою до військових комендатур для тих повстанців, що вирішили здатися чехам.²

Уникати боїв ставало неможливо, і в теренах Лучки відбувся бій, в результаті якого "Бурлака" відступив, маючи двох поранених³. 5-го серпня на Лупчанській Магурі відбулась одна з більших сутичок між бурлаківцями і курсантами офіцерських шкіл. Ось що розповідає про цей бій сам командир "Бурлака": "Перед полуднем 5-го серпня вирушили ми на Лупчанську Магуру. Відпочивали на краю лісу [...]. Я оглядав терен на Німецьку Лупчу тому, що хотів вночі перейти туди на північ. З лісу до лісничівки На Вршкох вийшла чота вояків кількістю 17 курсантів. Помітили рух в нашому таборі. Коли я повернувся до сотні, побачив, що чота курсантів є на відстані 30-50 метрів від нашого постю. Так як я думав, що за чотою іде сильніше військо, й не мав часу відступати до лісу, то висунув кулемет другої чоти на передній край лісу і дав наказ першому роєві другої чоти відкрити вогонь. Першим почав стріляти кулемет першої чоти, яки й був праворуч від загону вояків, а коли загін пересунувся на протилежний схил в північно-східному напрямі, почав стріляти і кулемет другої чоти. Військовий загін відповідав на

стрілянину дуже слабо. На бойовищі залишилося шість мертвих курсантів і три важко поранені. Решта відступила як в напрямі, з якого прийшли, так і в північному напрямі. У власному відділі втрат не мав. Після бою дав перев'язати поранених вояків [...]. Відтягнув відділ, перш за все, на кілометр на захід, потім великим півколом на південь, на схід, і знову великим півколом на північ, аж на край лісу, що простягається до Німецької Лупчі і Мелатіні".¹ За твердженням Яна Фіали, цей бій і загибель шести курсантів були найбільшою невдачею чехословацької армії в акції 1947 року.

В середині серпня 1947 року відділ "Бурлаки" вийшов в долину ріки Ваг. Тут на допомогу чехам прийшла сама природа: ріки Ваг і Орава вийшли з берегів, утворивши для повстанців практично нездоланну перешкоду. Єдиний можливий шлях переходу через ріки на захід перекрив полк "Словаччина"³. Кількість вояків армії та служби безпеки (СНБ), залучена до антиповстанських акцій зросла до 15304 солдат⁴. Крім того, після бою на Магурі Лупчі, командуючий генерал Юліуш Носко вирішив практично облишити переслідування сотні "Громенка" і зосередити всі сили на розбитті бурлаківців.

Командування "Теплице" виявило місцезнаходження сотні "Бурлаки", і до 14-го серпня її військами було повністю оточено північну частину Малої Фатри (Фатранський Кривань) на правому березі Вагу по лінії Варін – Бела – Терхова – Зазріва – Парніца – Шутово – Турани – Врутки – Стречно – Варін. До оточуючих частин для посилення були залучені танки. Лінія оточення на той момент становила 75 кілометрів.

Просуватися далі цілісним відділом ставало просто неможливим. Нелегко Володимирові Щигельському було зважитися на його поділ, розуміючи, що він як командир відповідає за життя всіх своїх вояків, і сотенний ще деякий час вагався. Ось запис, зроблений власноручно командиром відділу 15-го серпня: "Роздумую на всі лади і приходжу до переконання, що найкраще було б поділити відділ на малі групи, однак, жаль мені хлопців, з якими вже так багато перейшов, і які вже так багато мають за собою. Однак, щось треба робити, бо далі рейдувати цілістю в напрямку, про який ворог вже досконало знає, не дається. О годині 16-тій роблю відправу пошту і чотових, під час якої ще нічого не вирішую. Розбираю справу з усіх сторін і вирішую ще зробити відправу ройових. О годині 22-гій сходимо на підгірок і варимо їсти. Сон не береться".

А 16-го серпня, тобто вже на наступний день, "Бурлака" остаточно приймає рішення про поділ відділу, який на той час нараховував 68 бійців, на сім окремих груп². Гжегож Мотика у своїй статті "Рейд через Чехословачину" вказує на розпущення сотні як на помилковий захід "Бурлаки". Свою думку польський історик аргументує наступними чином: "Його [Володимира Щигельського – В.В.] рішення справило на вояків пригноблююче враження. Звиклі до виконання наказів, раптом мусили самі приймати стратегічні рішення"³. Хотілося б не погодитися із цією думкою. Вважаю, що поділ відділу в ситуації, що склалася, а саме при надзвичайному насиченні терену ворожим військом, був, напевно, таки єдино можливим виходом. Більш того, на мою думку, рішення це слід було прийняти навіть ще швидше, що б врятувало бійців від більших жертв. Врешті, доказом слушності поділу сотні може служити той аргумент, що частині її бійців вдалося-таки пробитися на Захід.

Бої чеської армії та загонів СНБ із повстанськими відділами, які вперше дісталися теренів Чехії, викликали паніку в країні. Про УПА заговорили не тільки газети та радіо, але й члени уряду та парламентарі Чехословащини. Особливо в нагнітанні паніки

"відзначилися" представники Комуністичної партії, які почали кричати про змову Демократичної партії (опозиційної до комуністів) і бандерівців з метою повалити існуючий суспільний лад.¹

18-19 серпня в Братиславі відбулась конференція Союзу Словацьких партизан, яка постановила домагатися від влади долучення їх до боротьби з відділами УПА². Загальна істерія довкола "бандерівського питання" в країні спонукала владу кидати проти нечисленних повстанських відділів все більші і більші сили. В результаті, за інформацією Богуша Хньоупека, оточення повстанців було настільки щільним, що на кожних чотири метри припадало по одному воякові.³

28-го серпня командування військ оточення востаннє змінило їхню дислокацію, в результаті чого кільце довкола "Бурлаки" було зменшено на 40 кілометрів⁴. У повстанців швидко закінчилися продуктові запаси, можливості поповнити їх не було жодної. Почався голод.

В ніч з 3-го на 4-те вересня Володимир Щигельський-"Бурлака", разом із чотирма іншими членами своєї групи, потрапив у полон⁵. Захоплення в полон "Бурлаки" чехи вважали великою перемогою для себе. Того ж дня командувач "Теплице" Юліуш Носко привітав з успішним завершенням операції "всіх офіцерів, ротмістрів, курсантів, вояків, всіх службовців СНБ, підпорядкованих Теплице, які в шеститижневих бойових умовах успішно завершили ліквідацію банди Бурлаки"⁶. Ян Фіала писав з цього приводу: "Розбиття найнебезпечнішої сотні "Бурлаки" і взяття в полон її командира було найвизначнішим успіхом чехословацької армії в боях проти УПА в 1947 році і одночасно воно творило його вершину".¹ Цей же автор далі подає: "Вплив бандерівського руху на нашу внутрішню ситуацію значно ослаб після ліквідації сотні "Бурлаки" і його штабу".²

З ув'язненням Володимира Щигельського акція "очищення" територій ще більше посилилася. 22 вересня до неї підключено партизанські загони чисельністю 3630 вояків³. Незважаючи на це, частині стрільців з сотні "Бурлаки" вдалося поодиноким чи дрібними групами перейти до американської зони окупації Німеччини. Серед цих повстанців була й група бунчужного "Буркуна", що принесла з собою на Захід хроніку своєї сотні та інші цінні документи і світлини.

Найменше інформації є про рейд на Захід сотні Романа Гробельського-"Бродича". Невелика кількість вищезгаданих матеріалів констатує лише сам факт проведення такого рейду сотнею. Поодинокими джерелами про участь цього відділу в акції є спогади його стрільця Івана Дмитрика, ройового Івана Гарасиміва-"Палія" та книга Богуша Хньоупека. Тут слід також зазначити, що багато уваги названій сотні приділив і Владіслав Ярніцкі в книгах "Спалена земля" і "В погоні за Бурлакою", проте цей автор, який і в інших місцях у своїх творах надавав перевагу художньому вимислу над правдою, в цьому випадку скотився до відвертого фантазування. По-перше, він, наперекір усім джерелам, розповідає про спільний рейд сотень "Бурлаки", "Бродича" й "Громенка"⁴. По-друге, згідно з Ярніцкім, "Громенко" з "Бродичем" рушили на територію Угорщини, куди перейшли 10-11 вересня 1947 року і де саме останній потрапив в полон за 15 кілометрів від австрійського кордону⁵. В книзі "В погоні за Бурлакою" "Бродич" взагалі проривається до австрійського кордону на викраденій вантажівці "Бедфорд", що зроблено, безперечно, для загострення сюжету книги.

Реальна історія рейду цієї сотні була не менш драматичною. Отже, як уже

вказувалося, наказ про відхід цієї сотні на Захід був виданий ще в травні 1947 року. Проте Роман Гробельський отримав цей наказ, через відсутність зв'язку, щойно в серпні того ж року. До того часу відділ постійно маневрував по теренах Словаччини та Польщі, уникаючи нищівного удару ворога. Ось що розповідає про перехід відділу "Бродича" на терени Словаччини учасник цих подій, провідник надрайону ОУН в Західній Лемківщині Ірина Тимочко-"Христя": "Вночі з 18 на 19 [червня – В.В.] всі разом – сотня, працівники, підпільники, боївки переправилися через ріку (границю) Попрада і знайшлися на території Чехословаччини. Польське військо і погранзастави ішли в погоню, а заалармовані чеські війська п'ять разів того дня атакували, робили засідки, і, все-таки, відділові вдалося майже без втрат відірватися від ворога. В околицях старої Любовні маневрували 4-5 днів завдяки прихильності словаків".¹ Проте вже незабаром почалися постійні бої повстанського відділу із загонами чехословацької армії. Як згадує ройовий сотні Іван Гарасимів-"Палій", повстанці після кількох днів перебування на словацькій території почали готуватися до повернення на терени Лемківщини, проте при спробі переходу кордону в зворотньому напрямку, сотня зіткнулася із силами чехів та поляків. "Почалося пекло, до якого ми були готові. – Читаємо у спогадах цього ройового. – Стрілянина і крики лунали з усіх сторін. Виявилося, що ми вже оточені. На наше щастя, вороже півколо було широко розтягнене, бо ворог не знав, в котрому саме місці ми перебуваємо. До польського кордону нам не було чого пхатися, бо там окопалися чехи, а з другого боку – поляки. Наш командир намітив плян дальшого бою. "Наступати на південь і прориватися в глиб Словаччини!" – Пішов по лісі наказ сотенного. Ворог стріляв наосліп, бо нас не бачив. Ми підійшли вгору, на край лісу. Тут нас густо обстріляли чехи, котрі встигли зайняти якісь старі окопи [...]. Завзятий бій тривав коротко. Кільце було прорване. Через широку поляну ми перебігли в невеличкий лісок, що був уже за поляною і також за горбом. Ворожі розстрільні залишилися за нами. їхні стріли все ще було чути, але вони нас не разили. На побоевищі залишили ми двох наших друзів і чеських та польських убитих". На цьому не закінчилися бої сотні, в одному з них було майже розбито чоту "Корпа", командира її захоплено в полон. Врешті, 7 липня сотня "Бродича" знову перейшла на Лемківщину. Тоді ж відійшла від сотні для налагодження зв'язку з командуванням провідник "Христя"². Для полегшення маневру на цих теренах, сотню було розділено на дві чоти: "Дороша", разом з якою залишився Гробельський, та "Урала" (став на місце "Корпа"), що повинні були діяти самостійно.

Орієнтовно 10 липня "Христя" отримала наказ, спочатку від Василя Галаси-"Орлана", а потім ще від курінного Василя Мізерного-"Рена", про відхід відділу "Бродича" на Захід. Протягом довгого часу вона намагалася передати цей наказ сотні³. Врешті, в кінці серпня, "Дорошова" чота отримала по відновленому зв'язку наказ про рейд. "На шостий день нашого маршу, – читаємо в спогадах "Палія" про спроби сотні нав'язати контакт, – ми перейшли через річку Ропа між селами Лосє та Устя Руське [...]. Цілий день ми пересиділи в лісі над Лосєм. Пізно по обіді сотенний післав стрільців перевірити поштову скриньку, що мала бути десь недалеко від нас. Цим разом ходили недаремно. Сотенний одержав записку від надрайонової Західної Лемківщини – "Христі". В записці було сказано приблизно так: справа відділів УПА на Закерзонні розв'язана. Прямуйте на Захід, на Відень або Лінц. Дальші інформації одержите на місці вашого прибуття".⁴

Деякий час Роман Гробельський пробував зв'язатися з другою чотою своєї сотні, щоб

передати їй наказ, проте це не вдалося, і він змушений був вирушати. Його відділ нараховував разом із кількома членами цивільної сітки, що приєдналися до нього, 60 осіб⁵. Рухатися "Бродич" вирішив іншим, ніж його попередники, шляхом, а саме через терени Польщі по північних схилах Бескиду аж до рік Орава і Тешінська, а потім перейти на Моравію. Причиною цього був такий великий розмах протиповстанської акції у Словаччині, що про неї було відомо навіть українським повстанцям Лемківщини.

Вирушив відділ 2 вересня і рухався польськими землями два тижні. Зважаючи на велику насиченість терену ворожими військами, вирішили розділитися на дрібні групи, що й було проведено недалеко від прикордонного містечка Вісла¹. Окремі відділи перейшли кордон біля Яблункового і Мостів, сталося це в ніч з 26 на 27 вересня². Довгий час повстанці не зустрічали війська і спокійно переправилися через ріку Мораву. Лише при Моравській Требовій сталася невелика сутичка, з якої, однак, вдалося вибратися без втрат. Але подальше просування вояків УПА було ускладнене негативним ставленням до них прокомуністично налаштованих чехів. Окремим членам сотні "Бродича" вдалося-таки дійти до Німеччини, але командира чекала інша доля. 30 жовтня 1947 року в селі Коругев біля Полічки він був захоплений у полон.³

Чота "Урала", що ще залишалася на Закерзонні після відходу "Бродича", десь на початку вересня також отримала наказ про рейд. Ось, що читаємо про це в мемуарах її стрільця Івана Дмитрика: "У перші дні вересня по новому зв'язку до табору прийшла провідниця Христя і кілька зв'язкових від курінного Рена. Вони принесли нам естафету з наказом іти на Захід. На збірці чоти було відчитано три накази. Вони були датовані три місяці назад. Від УГВР за підписом ген. Тараса Чупринки стояло, що рішенням Головного Проводу УГВР висилаються сотні із Закерзоння, аж за кордон в американську зону Німеччини, від військового штабу УПА на Закерзонні про невідкладний марш йашої сотні на Захід, від курінного Рена – інструктаж і прощальний лист"⁴. Чота "Урала" в кількості 40 бійців для полегшення проходження маршруту з самого початку рейду розділилася на 5 груп, що проходили його самостійно.

За даними Дмитрика, з усієї сотні "Бродича" пробитися на Захід до травня 1948 року змогли 48 стрільців.¹

Сотня "Ударники-1" була останньою, що, згідно з наказом ГК УПА, пробивалася до Західної Німеччини. В наказі №70 ВО "Теплице" від 3 жовтня 1947 року вказано, що перехід сотень УПА на терени Словаччини врешті припинено². Через 17 днів видано останній 82 наказ цієї частини, що оголошував її цілковите розформування³.

Проте, ще протягом довгого часу (аж до осені 1949 року) в Німеччину прибували групи українських повстанців, що втратили зв'язок з командуванням чи члени цивільної сітки ОУН, що приходили зі спеціальними завданнями для утримання зв'язку. Загалом, за інформацією Степана Бандери, протягом 1947-1949 років до Німеччини прибули близько 300 бійців УПА та членів цивільної мережі ОУН.⁴

Про розголос, якого наробили в світі рейди УПА в Західну Німеччину, мова йтиме у наступному розділі, в самій же ЧСР вони викликали значний переляк. Ярослав Шольц вказує, що українські повстанці мали достатньо сил, щоб у належний момент утворити ядро, довкола якого могли згуртуватися антикомуністичні сили, що й так всіляко підтримували їх на Словаччині⁵. Розуміючи небезпеку дестабілізації ситуації, комуністи, що ще не закріпилися на той момент остаточно біля керма влади, почали проводити

активну пропагандистську кампанію, спрямовану проти тих партій і рухів, які могли становити їм конкуренцію. Особливо це проявилось у ставленні до Словацької Демократичної партії. Вже незабаром, після ліквідації т.зв. "бандерівської проблеми", розпочинаються масові "викриття" змов, ініційовані комуністами. "Руде право" 18 вересня оголошує про викриття змови, метою якої було вбивство президента республіки. Змовники, стверджується в статті, активно співпрацювали з командуванням бандерівців¹. В номері за 26 вересня та ж газета поміщує статтю "Слідство виявило великий розмах антидержавної змови на Словащині", де також вказується на зв'язок її учасників з бандерівцями². Наступний номер цього комуністичного часопису повідомляє, що за звинуваченням у змові заарештовано 159 осіб. До речі, про так звану "антидержавну змову за участю місцевих реакційних кіл та бандерівців" донедавна писалося практично у всій чехословацькій літературі. Щойно Ян Фіала у своїй новій праці показав ці сенсаційні "викриття" змовників як фікцію та роботу комуністичної пропаганди³. Загалом, можна з певністю стверджувати, що в цьому випадку йдеться про добре продуману і реалізовану акцію комуністичної партії, яка зуміла скористати з ситуації (наявність відділів УПА на теренах Чехословаччини), щоб розправитися зі своїми політичними суперниками.

Підсумовуючи результати рейду 1947 року, наведу ще кілька цифр. В час найбільшого напруження боротьби, влітку-восени 1947 року, до боїв проти УПА було залучено 15340 осіб, з них 6087 вояків армії, 5623 службовців безпеки, 3630 колишніх партизан⁴. Щодо втрат по обидва боки, то тут існують різні підрахунки. Так "Руде право" з 17 серпня подає явно завищену кількість вбитих до того часу повстанців – 140⁵. Та ж газета 10 жовтня вказує, що "від початку акції дійсні наші втрати – 20 вбитих в бою, 19 – в нещасних випадках, 81 поранений і 5 пропали безвісти⁶". Бойові ж втрати бандерівців є втричі більші, і можна вважати, що більше, як половина їх ліквідовано, зазначив міністр оборони Людвік Свобода⁷. Дещо інші цифри подає Хньоупек – 59 вбитих, 39 поранених, 217 полонених⁸. Відомий дослідник Євген Місило, опираючись на польські архівні джерела, подає свій підрахунок втрат: від 10 червня до 12 листопада загинув 61 вояк УПА, 289, в тому числі 41 поранений, потрапили в полон¹. Схожі підрахунки подає на основі документів з архівів колишньої Чехословаччини Ян Фіала, у нього в акціях загинув 61 вояк УПА, в полон потрапило 260 вояків, при цьому він зазначає, що це становило близько 80-85% усіх, хто намагався перебратися на Захід². Останні цифри (відсоток ліквідованих), на мою думку, є завищеними, так як Фіала розшифровує їх наступним чином: сотня "Громенка" ліквідована на 76% – реально із 120 бійців дійшло 36 тобто 30%; сотня "Бурлаки" ліквідована на 80% – реально із близько 100, що починали рейд, потрапило в полон 41, вбито – 53, тобто ліквідовано близько 46%; сотня "Бродича" ліквідована на 70% – реально із 80 бійців, як вказувалося вище, 48 таки дійшли, що становить 60%. Деяку плутанину до підрахунків втрат рейдуючих відділів УПА вносить також той факт, що, починаючи з осені 1947 року, на Захід перебиралися також групи цивільної сітки ОУН та рештки розбитих на Закерзонні сотень, чисельність яких практично не піддається точному визначенню.

Незважаючи на такі великі втрати, завдання рейду все ж було виконане. Ось, що читаємо про прихід повстанців до Німеччини в спогадах одного з чільних діячів ЗЧ ОУН Миколи Климишина: "Це тоді переконало цілий світ – УПА справді існує і бореться і є спроможна на такі далекі, повні небезпеки, рейди"⁴. Підтвердження цього знаходимо

також у "Зверненні воюючої України до всієї української еміграції", підписаному керівництвом українського національно-визвольного руху. "Бійці і командири рейдуючих відділів УПА! Ви мужньо виконали своє завдання, покладене на Вас Українською Головною Визвольною Радою. Край із запертим віддихом слідкував за Вашим рейдом, а його успішне закінчення викликало в Краю величезну радість. Увесь народ радіє, що Ви добилися аж за другу стіну більшовицької тюрми народів, щоб там, перед цілим світом, скласти протест проти гноблення українського народу російсько-більшовицькими загарбниками і сказати правду про визвольну боротьбу на рідних землях.

Ваш прихід у Західну Європу як безпосередніх учасників і живих свідків визвольної боротьби на наших землях докорінно вплинув на зміну поглядів і чужинців, і своїх на нашу визвольну боротьбу та поклав кінець фальшуванню правди про цю боротьбу. І в цьому Ваша велика заслуга для всієї визвольної справи. Історія гідно оцінить Вас".

Розділ восьмий ЗАХІДНА ПРЕСА ПРО УПА

Вже наприкінці 1945 року на Заході починають з'являтися перші повідомлення про український національно-визвольний рух. Першими, звичайно, таку інформацію почали подавати українські еміграційні газети, зокрема, канадські часописи "Наш шлях", "Український щотижневик в Канаді" (жовтень 1945 року). Дуже промовистими, на мою думку, є самі назви статей: "Повстанчий рух на Київщині", "Відношення червоноармійців до УПА", "Червоні ватаги як новий метод боротьби з УПА", "Повстанці воліють смерть, чим неволю", "Діяння УПА", "Ватутін погиб з рук УПА", "Конференція підсоветських народів"¹. Щойно на початку наступного 1946 року починають друкувати такі статті у власне іноземній пресі.

Американська щоденна газета "Нью-Йорк Дейлі Ньюз" протягом 29, 30, 31 січня того року друкує статтю про діяльність в трикутнику, утвореному кордонами Польщі і Чехословаччини, між пунктами Сянік і Лупків близько 20 тисяч легко озброєних вояків, добре одягнених, з тризубами на головних уборах². Вже незабаром після цього, 17 квітня 1946 року, тобто саме в час другого словацького рейду УПА, в іншому американському щоденнику "Нью-Йорк Геральд Трібюн" з'являється дещо конкретніша інформація у статті "Револьта українських націоналістів проти репатріації, яку проводить Польща" Гомера Біггарта, кореспондента з європейських справ. Наступного дня її було передруковано європейським виданням цієї газети під назвою "Українські повстанці палять міста недалеко польського кордону". "Сянік, Польща, 17 квітня, – читаємо тут, – повстання українських націоналістів проти репатріаційної програми уряду кріпшає в районах Галичини, що сусідують зі совєтською границею [...]. Польським військам безпеки не вдалося досі нічого зробити проти повстанців[...]. В Сяніку є польська дивізія. Але вночі 4 квітня, коли українці доконали найбільш відважного рейду та спалили місто Буківсько, комендант дивізії мусів зі соромом зізнатися, що не має відповідних сил. Минуло два дні, заки польське військо ввійшло до Буківська, а повстанці, тим часом, були вже далеко в лісах... Сили українських банд ніяк не можна точно окреслити. "Багато тисяч" – це була єдина відповідь, яку я міг дістати від польських урядовців у Сяніку і повітовому місті Ряшеві. Те військо, мабуть, складається, головню, з українців, включно з

ветеранами Галицької СС-Дивізії, яку створили німці. Є там також багато польських та німецьких ренегатів. Вони носять польські уніформи, цивільне лахміття і є озброєнні в кріси, кулемети та гранати. Кількох молодих українських рекрутів, що втікали з банди до Сяніка, знають тільки те, що їх провідник зветься "полковник". Урядовці припускають, що це може бути полк. Бандера, український купець, який помагав німцям, аж зник таємничо в 1943 р. Тому повстанці є відомі в околиці як "бандерівці". "Ці банди, – говорив голова міськради в Ряшеві, – твердять, що ця територія належить несправедливо до Польщі [...]. Вони хочуть незалежної України, незалежної від Росії і від Польщі"¹.

Інша заокеанська газета, а саме канадська "Глоуб енд Мейл" 20 квітня того ж року подала таку інформацію: "Варшава, 19 квітня (Асошіейтед Прес). – Сильно озброєні банди українських націоналістів тероризують полуднево-східню Польщу, переходячи з-за демаркаційної лінії російського кордону [...]. Банди, що переходять кордони, діють, як тут вірять, у відплату за виселювання їх з Польщі на російську зону на основі польсько-совєтської умови. Ці українці борються за своє право залишитися на польських землях далі, як також жадають, щоб Україна стала незалежною державою"². Швейцарський часопис "Базлер Нахріхтен" в номері за 13 травня містить замітку під назвою "Заворушення терористів у Польщі", де зазначається, що учасники акцій проти польської армії – це колишні члени армії Власова, які тепер в цілості належать до Української Повстанської Армії.

Отже, як бачимо з кількох наведених прикладів, автори статей про УПА, якщо вони навіть намагалися бути об'єктивними, подають дуже багато перекрученої і неточної інформації. Це легко пояснити тим, що вони, очевидно, користувалися виключно джерелами інформації, що походять з польських урядових чинників, які були зацікавлені у виправданні своїх злочинних дій і очорненні українського визвольного руху (звідси, до речі, і означення повстанських загонів терміном "банда").

Вже незабаром починають з'являтися статті, автори яких вже, безперечно, користувалися інформацією, що походить від української сторони. Однією з перших таких статей є публікація "Україна і війна" в паризькому виданні "Ля Републік", число 4 за 1946 рік. Автор ставить собі за мету проаналізувати витoki українського визвольного руху. Він вказує на значні втрати України в Другій світовій війні і заперечує колаборацію з німцями українських повстанців, наголошуючи на боротьбі відділів УПА (початком створення якої він, до речі, називає 1941 рік) з німецькою армією. "Шкоди, які завдали німцям дії УПА, – читаємо у статті, – були дуже поважні. Саботажі їхніх засобів зв'язку були одним з головних факторів німецького заломання під Сталінградом. Скоро тільки УПА зорганізувалася в лісах Волині й Поділля, почала в 1943 році свою велику офензиву. Після кількомісячної боротьби мусили німці відступити до міст, куди вони стягнули сильні залоги[...]. У хвилини німецького заломання УПА володіла великою територією, з якої прогнано німців. Вона займалася розподілом ґрунтів, організуванням шкіл і інших культурних уладжень. Поліція і жандармерія УПА дбали про порядок [...]. У той самий час, коли французький повстанський рух приготувався до найбільшої напруги звільнити себе від німців, українські повстанці видавали німцям правдиві бої"¹. Стаття, окрім того, містить докладний опис боїв куреня УПА під командою Василя Андрусика-"Грегота" в липні 1944 року, а також інформацію про конференцію поневолених народів.

Німецька газета "Ное Цайт" з 12 травня 1946 року у статті "Партизанські напади в Польщі" інформує своїх читачів, що "бандерівська армія почала на просторі між Галичиною, що належить Польщі, словацькою границею і лінією Керзона партизанську війну великого стилю. Вони хочуть здержати виселення українців з цього терену і ведуть боротьбу за Незалежну Україну. Авторитет польської влади на цьому терені цілковито знищений. Поміж білими партизанами і польськими регулярними відділами простягається нічия земля"¹. Провідником партизанського руху автор називає Бандеру, "що був, правдоподібно, капітаном в армії, організував під пануванням Гітлера український партизанський рух, був пізніше інтернований, бо хотів проголосити самостійну Україну"².

На противагу тим публікаціям, в яких українських повстанців називали фашистами і антисемітами, австрійський журнал "Він і Вона" вказує, що вони "заперечують окреслення їхньої організації як фашистської та ворожої демократії, тому що вони є правдиві демократи, але безоглядними ворогами комуністів, а проти жидів вони нічого не мають, якщо тільки вони не є комуністами"³.

17 травня 1946 року в шотландській газеті "Да Скотсмен" з'являється стаття "Анархія в південній Польщі", яка розповідає про боротьбу різних партизанських груп – "бандерівців", АК, НСЗ – на теренах південно-східної Польщі та Північної Словаччини. "Польські групи в горах Татри, – зазначає автор статті, – підняли по обох сторонах чесько-польської границі значне повстання, й місцеві комуністи повідомляють, що вони в краю мордують без різниці комуністів і жидів. Подібне зажалення є проти бандерівців, але в тому випадку гідним завваги є те, що місцеве населення не боїться їх, хоча польська й чеська влада називає їх терористами. Я не міг віднайти яких-небудь ознак їхнього антисемітського наставлення, під час, коли вони без застережень признають, що вони є антикомуністи. Я розпитував десятки селян по обох сторонах чесько-польської границі, і всі вони твердили, що їх часто відвідували бандерівці – до того стало ніччю – але вони заявляють теж, що їм не сталося жодних кривд й ніхто з них не втратив свого майна. Навпаки, бандерівці є надзвичайно чемні. Вони просять тільки харчів, ніколи натомість не вживають насильств [...]. Навіть один з тих, що в них я засягав інформації, а з цілковитою певністю знаю, що був він жидом, висловлював цю саму думку, що його сусіди"¹. Як і в багатьох інших публікаціях про УПА, автор цієї також намагається дати відповідь на запитання, ким же був керівник українського визвольного руху Степан Бандера. "Тут йдеться, – розвиває він свою версію, – про одного капітана іменем Бандера, якого німці покликали до заснування "білих" партизан, що він їх назвав УПА – Українська Повстанська Армія. Бандера, очевидно, думав, що йому буде дозволено проголосити незалежну Українську республіку, але в три дні після видачі прокламації його заарештовано. Я не міг ствердити, що з ним сталося далі"².

З часом з'являється дедалі більше публікацій в пресі, що окреслюють повстанські відділи вже не як банди, а як чітко структуровані і організовані військові підрозділи, що відзначаються суворою дисципліною. Паризька газета "ЛЬ Об" 18 жовтня 1946 року вказувала, що "УПА – Українська Повстанська Армія – є ви-разно зорганізована і випосажена. Повстанська пропаганда має свої клітини по цілому ССРСР, пропаганда, що п остаточна ціль є дуже проста: усунути комунізм [...]. УПА є лояльною супроти поляків та строго карає злочини, допущені її жовнірами на польських селах"³. Інша французька

газета "Комба" у числі 714 з того ж року вказує, що "рух спротиву УПА виявляється в найбільш класичній формі партизанської війни [...]. Вона забезпечує собі фонди, накладаючи окуп на села, а взамін за це дає бони "Визволення України"... Вони [українські повстанці – В.В.] видають багато журналів і мають на чужині свої делегації"⁴.

У 1946 році з'являються на світ і багато інших публікацій про УПА в західній пресі, зокрема, статті Арманда Гаспара "Новий резистанс" в числі 32 швейцарського "Журналь де Женев"⁵, "Мала війна проти українських повстанців" в іншому швейцарському виданні "Дер Бунд" з 30 серпня 1946 року¹, "Боротьба проти радянських сил на Україні" в "Нью-Йорк Таймс" за 29 вересня², стаття в голандському щоденнику "Де Тайд" за 4 грудня³, та, очевидно, дуже багато інших, яких авторів цих рядків не вдалося віднайти.

Даючи загальну характеристику публікацій західної преси про УПА, слід відзначити досить помітну їх еволюцію. Якщо на початках західні мас-медіа, під впливом російської чи польської пропаганди, а також користуючись інформаційними джерелами, що походили від них, зображали діяльність повстанських загонів виключно як терористичні акти невідомих банд, то вже незабаром подається об'єктивна інформація про УПА, визначаються її рушійні сили, основні завдання і, врешті, починає вживатися її офіційна назва. Безперечно, велику роль у цьому процесі відіграли і рейди УПА теренами Словаччини, особливо другий, які привернули увагу світових засобів масової інформації до проблеми української визвольної боротьби, дозволили їм мати додаткове, окрім офіційних польських, радянських та чеських повідомлень, джерело інформації, що походило безпосередньо від його учасників або їх прихильників.

Справжній бум газетних публікацій про УПА в західній пресі припадає на 1947 рік, а саме на час переходу повстанських відділів до Німеччини. Проникнення українських повстанців за "залізну завісу" стало сенсацією міжнародного масштабу, та це й не дивно, адже відбулося воно в атмосфері все більш наростаючого напруження між СРСР та Заходом, на самих початках т.зв. "холодної війни", яка, здавалося, готова кожної миті перерости у відвертий збройний конфлікт.

Проте, перші згадки про український визвольний рух у пресі того року з'являються дещо раніше, а саме 30 березня. Того дня 1947 року американська газета "Детройт Ньюз" помістила на своїй передовиці статтю про вбивство українськими повстанцями на шляху між Сяноком і Балигородом генерала, віце-міністра оборони Польщі Кароля Свєрчевського. На думку автора публікації, атентат на польського військового лідера був добре запланований агентами УПА, яка мала своїх людей навіть у Варшаві¹.

Дещо пізніше, 12 травня, в час розгортання поляками акції "Вісла", телеграфне агентство "Асошіейтед Прес" повідомило, що "Польща, ССРСР і Чехословаччина уклали між собою договір, який звертається проти партизанських груп українських націоналістів, що оперують, передусім, у південно-східній Польщі. Договір має на меті спільну боротьбу з тими партизанськими групами"². Австрійська газета "Зальцбургер Нахріхтен" в числі 83 повідомляє про перебіг польської протиповстанської акції в травні 1947 року: "Згідно з вістками зі східної Польщі, українські повстанці на теренах на захід від лінії Керзона розвивають ще й тепер широко діяльність. Повстанці називаються Українською Повстанською Армією і стоять під наказом полковника Бандери [...]. Триста тисяч вояків польської армії, включно з панцерними і парашутними з'єднаннями, заставлено до поборювання повстанців. Як звітує "Контіненталь Ньюз Сервіс", доценту

спалено місцевість Вислок, що був командною столицею Повстанської армії. Польські джерела обчислюють сили УПА на 50 тисяч вояків"³. Швейцарська газета "Базлер Нахріхтен" в числі 138, описуючи бої проти УПА, вказує, що вони "тривають з не меншою напругою [...]. Терен боїв займає кількасот кілометрів і простягається від гір Карпат до річки Буг. Повстанці мають добре озброєння і, очевидно, піддержку місцевого населення, тримають чисельні ключові становища і опановують шляхи на гірські перевали"⁴. Про завзяту боротьбу відділів УПА проти польської армії на теренах Закерзоння повідомляє й інша швейцарська газета "Трибюн де Женев" за 12 травня: "Польська поліція безпеки і військо далі ведуть завзяті бої проти українських націоналістичних повстанців-партизанів. Розпочалися повні воєнні дії проти підпільної армії та інших партизанських організацій. Досі в цій боротьбі участь взяли також росіяни, зокрема, командири окупаційних військ у південно-східній Польщі й Словаччині"⁵.

Вже з самого початку рейду до Німеччини на Захід потрапляють повідомлення про бої відділів УПА на території Чехословаччини. Журнал "На сторожі", орган Закордонних Частин ОУН, що видавався у Німеччині, у червневому своєму номері повідомляє: "Наш спеціальний розвідувальний кореспондент на терені Чехословаччини звітує: "Важкі бої між українським повстанцями та "союзними військами" [СРСР, Польща, ЧСР – В.В.] мали місце в околицях міста Жиліни і Чадіце. Як оповідають словацькі селяни, кілька добре озброєних відділів УПА (чисельний стан невідомий) героїськи відбивали атаки чехословацького війська. По кількадеennих боях, які завдали ворогові дошкульних втрат, відділ УПА відступив в глибші ліси"¹.

В час найбільш напружених боїв на теренах Чехословаччини у серпні 1947 року, коли до боротьби з повстанцями долучалася все більша кількість військ, загонів СНБ та колишніх партизан, "бандерівська" тематика практично не сходить зі шпальт місцевих газет, а вже звідки інформація починає проникати на Захід. 20 серпня з'являється велика стаття, присвячена УПА, у шведській газеті "Дер Бунд". "Майже три місяці, – читаємо тут, – чеські і словацькі органи безпеки, підкріплені військовими силами, проводять на сільських теренах і в лісистих горах Словаччини регулярну малу війну проти українських повстанців, що продираються з Польщі в південному і південно-західному напрямі. Ніхто не в стані, хоч би приблизно, подати ефективну силу бандерівців, але, на підставі певних повідомлень, можна гадати, що головна сила цієї, добре озброєної армії, яка, імовірно, налічує тисячі людей, перебуває тепер на терені Словаччини. Навіть в офіційних звідомленнях говориться, що багато словаків постачають бандерівцям харчі [...]. На словацькій території оперують тепер бандерівці під проводом Бурлаки, Хроменка² і Кременя. Всі спостерігачі однозначно визначають, що військова тактика бандерівців свідчить про довголітній воєнний досвід і бойову практику. Тоді як основна маса бандерівців пересувається на захід аж до Малих Карпат, деякі авангарди пробилися до Морави і навіть до південної Чехії, щоб розвідати можливість прориву до Австрії. Ці авангарди в околицях Жиліни, Угорського Броду і Брна зайшли у безпосередній стик із чеським військом"³. Описуючи боротьбу чехів з українськими повстанцями, автор статті зазначає, що вони надають перевагу малій війні. Вона вимагає значно більше часу, але тактично і, особливо, політично є більш вигідною і спрямована на те, щоб, "в жодному випадку, не проводити вирішального удару на політично неспокійному й гарячому терені

Словаччини. Коли ближче придивитися до відповідної статистики, то побачимо, що досі "вдалося знешкодити" всього 140 бандерівців. Це наслідки при тривалості бойових дій близько чверті року. З офіційної сторони найбільше натискають на ствердженні, що поголоски про численні втрати чеських військ не відповідають фактам. Але лишається цілковитою загадкою, як може бути, що останніми днями бандерівці масово з'являються в уніформах чеської армії, щоб цим блудити своїх переслідувачів [...]. Створюється враження, що мала війна проти бандерівців у Словаччині ледве що вийшла із своєї початкової стадії і що вирішальні повороти ще в майбутньому"¹.

Відома французька газета "Фігаро" за 30 серпня подає для сво-їх читачів таку інформацію: "Останньо вістки різних агенцій донесли, що українські партизани прибули на Словаччину та звели там бої з регулярним військом. Річ іде про рештки українських "макі", які по закінченні військових дій не хотіли розійтися і продовжували військові дії на Волині і в Карпатах. Це є рештки Української Повстанської Армії, яка боролася проти Вермахту без жодних зв'язків з советськими партизанами, та були атаковані і переслідувані Червоною армією від 1944 року. Ось недавно їм завдали новий удар 3 польські дивізії, 1 советський панцерний корпус та чеські бригади. Українські загони, що діяли на південних схилах Карпат, були примушені полишити ліси, та ось тепер переходять Чехословаччину, шукаючи можливості добитися до американської окупаційної зони"².

"Зальцбургер Нахріхтен" 6 вересня подала статтю під назвою "Бандерівці в Австрії", в якій інформує: "Коменданти жандармерії в усіх місцевостях, в яких стверджено появу т. зв. бандерівців заявили нашому спеціальному кореспондентові, висланому в прикордонні терени, що досі не було жодної небезпеки для Австрії і нема підстави для неспокою. В Зіндорфі й Альтгофені притримана група чужих вояків, які казали, що належать до партизанської сотні, яка діє на словацько-польських територіях і що їх витіснено в ході бойових дій".

Про появу перших повстанців на австрійських теренах писала також інша австрійська газета "Ехо дер Гаймат", що видається в Лінці. "В північному пограниччі Австрії, – читаємо тут, – панує в останні дні велике хвилювання: "бандерівці ідуть". Невидиме військо Степана Бандери, який зорганізував свою підпільну армію для партизанської боротьби з комуністами, іде шляхом, повним пригод, щодалі на захід. Це військо складається з трьох головних груп, які називаються іменами своїх провідників Бурлаки, Хроменка й Кременя, до них приєдналися під час їхнього перебування багато католицьких словаків. Між іншим, гарнізони міст Ружомберок, Турчанські, Святі Мартін перейшли майже в цілості до партизан. Це військо йде нічними несподіваними маршами з Словаччини в напрямі на Брно, Жиліну, Угорський Брод. Дуже розумна тактика цієї армії не дала досі ніякої можливості вжити проти неї значні військові сили [...]. Населення австрійських прикордонних областей з журбою слухає щораз виразніший гук нічної гарматної канонади на кордоні. Досі не було ніяких широких акцій на австрійській території. Треба прийняти, здається, що поодинокі відділи бандерівців – це тільки передня сторожа, яка має розвідати можливості переходу для головної їх частини. Вони прямують, як тут кажуть, до американської зони Австрії чи Німеччини"¹.

Звичайно, дуже широко висвітлювався у західній пресі про рив першої групи українських повстанців на чолі з Михайлом Дудою-"Громенком". Вже на наступний день

після цієї події інформація про неї з'являється в місцевих газетах. У газеті міста Пассау "Пассауер Ное Прессе", куди, власне, прийшли вояки УПА, написано про перехід ними австро-німецького кордону, при якому, зазначає автор статті, зчинилася стрілянина, де було поранено багато австрійських прикордонників, що намагалися перешкодити переходові кордону². В іншому повідомленні та ж газета вказує, що відділ УПА перейшов кордон у селі Вільдеранна. Німецька поліція не мала відваги роззброїти повстанців і тому покликала на допомогу американських "констеблів", які 11 вересня роззброїли 36 вояків цього відділу. "Офіцер, – пише автор статті, – який проводив цим повстанським відділом, заявив, що вони члени УПА та пробилися з України через Польщу, Австрію до Баварії"¹. Ще одна місцева газета "Пассауер Цайтунг" додає, що відділ, який складався виключно з молодих українців, перебував у бойовому марші 4 місяці. Найбільший їх бій відбувся біля міста Пільзену в Чехії, де 20 з них загинуло, 31 бійця було поранено².

Відома німецька газета "Мюнхенер Меркур" інформувала своїх читачів у статті "Біля Пассау затримано українців", що "за повідомленнями Американського Військового Управління, у четвер над ранком біля міста Пассау затримано 36 українців, т.зв. бандерівців, що прибули сюди через Польщу, Словаччину, Чехію і Австрію. Вони мали три кулемети, автоматичну зброю. Затриманих вояків, які не чинили опору, прикордонниками американської військової поліції переведено в табір для інтернованих за нелегальний перехід кордону"³.

Про цю ж подію вже незабаром повідомляє і швейцарське видання "Журналь де Женев", яке пише: "36 озброєних українських повстанців пробилися з України до Баварії й піддалися американській владі. Повстанці були в російських уніформах, озброєні скорострілами, автоматами, гранатами і мали при собі мапи. Ці українські повстанці належать до української націоналістичної організації "Бандерівців", здається, що інші повстанці є в дорозі до Баварії"⁴.

Події, пов'язані з проривом українських повстанців за "залізну завісу", спонукали представників західних засобів масової інформації взятися до ретельнішого дослідження проблематики визвольного руху. В результаті таких досліджень з'являється в європейській пресі цілий ряд аналітичних статей, присвячених цій тематиці. Так лондонське видання "Іст Юроп" та голландське пресове агенство "КАРТО" подають детальну інформацію про територіальний поділ УПА, тактику її боротьби з нацистами і більшовиками⁵. Голландська газета "Троцедє Блад" у своїй статті про УПА подає дві цікаві мапи: "Ситуація в Україні травень-серпень 1947 року", де зображено потрійну польсько-чесько-радянську офензиву проти УПА на Закерзонні, та "УПА-Захід липень-серпень 1947 року", що відображає шлях повстанських відділів в Західну Європу¹. Англійська газета "Ліверпуль Дейлі Пост" за 22 вересня 1947 року в статті "Ще ведуться війни" описувала різноманітні повстанські армії на сході Європи, які разом нараховують близько 100 тисяч. На перше місце серед них ставиться УПА, чисельністю близько 40 тисяч, яка діє на теренах Закарпатської України, південної Польщі, Словаччини, Моравії².

До кращих аналітичних статей про УПА того часу належить публікація в бельгійській газеті "Газет ван Антверпен" за 28 вересня 1947 року. Автор подає коротку інформаційну довідку з історії України, зокрема, торкається проблеми утворення УПА, яке він датує

1941 роком. УПА, за його підрахунками, має 200 тисяч чоловіків та жінок, молодих і старих, селян та інтелігенції. Оснащені вони за рахунок полонених німців та росіян, мають свої вишкільні табори та замасковані шпиталі. Стаття містить перелік найвідоміших акцій українського підпілля: вбивство шефа СА Віктора Лютце у травні 1943, російського генерала Ватутіна в лютому 1944, польського віце-міністра оборони Кароля Свєрчевського в березні 1947 року. Велику увагу автор публікації приділяє і рейдам 1947 року, причиною яких, на його думку, була спільна боротьба польських, чеських, та російських військ проти УПА. В статті подається дуже перебільшена кількість учасників рейду – 3 частини загальною чисельністю 6-8 тисяч вояків. Публікація закінчується такими словами: "Завдяки рейдам Західна Європа безпосередньо ознайомилася з легендарною повстанською армією, що має своїми гаслами: "Свобода народам! Свобода людині!"³.

Вісті про УПА у вересні 1947 року потрапляють і за океан. Повідомлення про прихід бійців УПА в Німеччину 23 вересня з'являється у відомій американській газеті "Нью-Йорк Геральд Трібюн"⁴. Канадська газета "Глоуб енд Мейл" від першого жовтня розміщує на своїй передовиці статтю "Частини Повстанської Армії наближаються до Зони Сполучених Штатів". Вона, зокрема, повідомляє, що німецька прикордонна поліція отримала неперевірені дані про те, що до німецького кордону наближається 6 тисяч вояків УПА. Після цього охорону шляхів та кордонів було посилено. Американська окупаційна влада, інформує газета, не підтвердила цих даних. Далі в статті подається інформація про прорив до американської зони 40 українців біля міста Пассау, які повідомили про прихід слідом за ними тисяч інших¹.

Тематика УПА широко висвітлювалася у жовтні 1947 року й іспанською пресою. До прикладу, газета "Пуєбло" містить статтю "До кордону Баварії наближаються 6 тисяч людей з українського руху опору". "Останнім часом, – читаємо тут, – ходять чутки, що шість тисяч вояків українського руху опору "бандерівців" наближається до кордону Баварії біля Гофа, вийшовши з Чехословаччини, вони хочуть пройти в зону північноамериканської окупації. Переведене військо отримало суворі накази затримати їх і роззброїти. У Візбадені міністр внутрішніх справ де Мессе спростував ці чутки... Також їх відкинули прикордонні північноамериканські війська у Гофі"². Та ж газета, кількома днями пізніше, подає більш докладну статтю під назвою "Партизани проти Советів". "Декілька місяців тому, – зазначає автор статті, – вперше в світовій пресі з'явилися відомості про партизан, що виступають проти советів. Їхні найпотужніші сили складаються з українців, які створили справжню армію, що називається УПА – Українська Революційна (Повстанська) Армія. Вона воювала під час війни як проти німців, так і проти советів. УПА має настільки добру організацію та великий кількісний склад, що совети протягом минулих липня та серпня були вимушені використати свої регулярні війська"³. 18 жовтня ще одна центральна іспанська газета "Мадрид" вміщає на своїх сторінках інформацію про УПА. "Там, за залізною завісою, – читаємо в статті, – існує багато різних рухів опору [...]. Національні сили України, Польщі та балтійських країн сприяють цим рухам, які скеровані проти Росії як проти керуючої країни [...]. На болотах Прип'яті та в лісах Білостока діють великі загони партизанів [...], ті ж самі, що боролися перед тим проти німецьких загарбників, воюють тепер проти російської держави".

Брак достовірної інформації у західних журналістів часто породжував суттєві неточності та перекозчення у їхніх статтях. Однією з них є перевищення кількості рейдучих повстанців до числа 6 тисяч, яке зустрічалося досить часто. Були й інші досить серйозні перебільшення та перекозчення. Австрійська газета "Зальцбургер Фольксцайтунг" від 21.08.1947р. розповідала своїм читачам про масову завзяту боротьбу повстанських відділів в районах Тирасполя і Одеси¹. Те ж австрійське пресове агентство повідомляло, що в серпні 1947 року Москва змушена була перевести частину своїх окупаційних військ з Болгарії вглиб України (район Дніпра) для придушення тут масового збройного опору². Про партизанську боротьбу тисяч українців у Криму повідомляє німецьке інформаційне агентство ДЕНА у Мюнхені³. Ще ширше визначає розмах партизанської боротьби амстердамська газета "Де Лініє", яка вказує, що на теренах між Берліном і Владивостоком діють сильні підпільні рухи, керовані УПА. "Контіненталь Ньюз Сервіс" в числі 93 за 1947 рік повідомляє, що "деякі відділи УПА пробилися в Хорватію, і вже в листопаді 1947 року разом з хорватськими "крижарями" під командуванням Рафаеля Бобана брали участь в акції в околицях Белагора-Рашак"⁴. Хорватська газета "Даніца", яка, очевидно, видавалася за межами Югославії, також писала, що деякі загони УПА перейшли ріку Драву і приєдналися до хорватських партизан⁵. Про спільну боротьбу хорватів і українських повстанців, що прибули туди, згадує і хорватське інформаційне агентство "Кроейшен Прес".

Перекозчення інформації про український національно-визвольний рух у західній пресі змусили Закордонне Представництво УГВР видати спеціальний документ під назвою "Офіційний звіт пресового бюро ЗП УГВР". В ньому, зокрема, зазначається: "Від початку вересня розходяться по цивілізованому світі новини, розповсюджені пресовими агентствами, про прорив деяких відділів УПА з українських земель на заході від т.зв. лінії Керзона до австрійських та німецьких зон Сполучених Штатів. Коментарі цих новин певних кореспондентів показують невігластво цих кореспондентів щодо актуальної політичної ситуації в Україні і щодо руху опору українців"¹. Далі в документі іде офіційне роз'яснення про походження українського національно-визвольного руху, його ставлення до німців у часи Другої світової війни, про ситуацію, яка склалася на 1947 рік, і причини рейдів УПА на Захід. "Боротьба УПА, зазначається тут також, – вже є не тільки місцевою проблемою, яка могла б бути локалізованою в Україні чи Радянському Союзі, це стало питанням не тільки східних європейців і радянських азіатів, підкорених червоним східним тоталітаризмом [...]. Це питання всієї Європи, світова проблема. Однак, світ культури, цивілізований Захід, зобов'язаний поставити це питання [...]. УПА стала в Східній Європі живим символом прагнення волелюбних людей протистояти червоному імперіалізму і політичному підкоренню вільних людей. Цивілізований Захід також зобов'язаний дати докази своєї поваги до борців за незалежність, солдатів визвольної армії УПА"². Роз'яснення, видане ЗП УГВР, безперечно, з'ясувало для представників західних мас-медіа багато невідомих питань і допомогло їм у більш об'єктивному висвітленні української боротьби.

Загалом, можна сказати, що західна преса, незважаючи на певні неточності, перекозчення чи спотворення інформації, доволі добре висвітлювала проблематику УПА. Цікаво, що замовчати цього міжнародного розголосу про український визвольний рух не змогла навіть радянська преса. Так, в журналі "Сучасне і майбутнє" опубліковано статтю

Юрія Смолича "Про одну не дипломатичну ноту", в якій розповідається про звернення Провідника ОУН Степана Бандери до Державного секретаря США Маршала про присвоєння українським повстанцям, що пройшли на Захід статусу "інсургентів", згідно з міжнародним правом. Поряд з тим, автор торкається і рейду відділів УПА на Захід, описуючи його, звичайно, в специфічному, притаманному радянській пропаганді, лайливо-брехливому тоні.

"Історія останніх днів "гультьайства" бандерівських бандюг, – пише Смолич, – як можна судити з повідомлень іноземної преси, така: вигнані з території західних областей УРСР, Польщі та Чехословаччини, де вони чинили нелюдські звірства та злодіяння, виміщаючи свою безсилу лютість на мирному населенні, бандерівці прокралися крізь ліси і гори Чехословаччини й перейшли кордон... американської зони окупації Німеччини. Перейшовши цей кордон, озброєні до зубів найрізноманітнішою зброєю німецьких, англійських та американських зразків, враз поробилися смирними овечками і любісінько здали всю свою зброю кільком американським поліцаям. Бандитів було багато, поліцаїв було малувато, але ніяких ексцесів при здачі зброї не було: її відадно просто "за непотрібністю", бо ж нащо воякам зброя, раз вони вже добилися "додому"?"¹. Цікаво, що кількома днями пізніше, а саме 15 січня 1948 року, цю ж статтю передрукувала газета "Радянська Україна"². Таким чином, інформація про повстанські рейди, завдяки їх широкому міжнародному розголосу, хоч і у викривленому висвітленні, але все ж потрапила на сторінки офіційного органу Центрального Комітету КП(б)України, Верховної Ради та Ради міністрів УРСР.

Статті про УПА в іноземній пресі заявлялися і пізніше, після 1947 року, майже до середини п'ятдесятих років, тобто, фактично до кінця існування збройного опору в Україні в його партизанській формі³. Підсумовуючи все вище сказане, можна цілком погодитися з відомим дослідником українського національно-визвольного руху Левом Шанковським, який у статті "Большевики про УПА" стверджував: "Розгłos боротьби ОУН-УПА в широкому світі був дуже значний, куди більший, ніж розгłos визвольної війни 1917-1920 років. Велике вражіння робив той факт, що боротьба велася проти потуги, відносно якої існувало загальне погодження, що ніяка боротьба проти неї неможлива".

ВИСНОВКИ

Рейди відділів Української Повстанської Армії були не тільки ефективною формою партизанської боротьби, що постійно дезорієнтувала ворога та не давала йому можливості здійснити концентрований удар, також вони були і дієвим засобом пропаганди. Учасники українського національно-визвольного руху дуже широко застосовували такий специфічний її вид, який набув у них особливого розвитку, як пропагандистські рейди. Основним їх завданням було поширення ідей цього руху як в теренах України, неопанованих широкою партизанською боротьбою, так і далеко за її межами.

В СРСР та інших країнах, що перебували під його впливом, в умовах тоталітарного суспільства, коли населення перебувало в постійному страху перед репресіями каральних

органів, простого поширення листівок чи підпільної літератури серед народу з метою підняття його на боротьбу із цією системою було занадто мало. Люди повинні були бачити конкретну збройну силу, що є носієм пропагованих ідей, і котра може, в разі потреби, стати для них за-хисником від сваволі загарбників. Такою силою міг бути рейдуючий відділ УПА, що, крім пропаганди серед населення з допомогою відповідного матеріалу, впливав на нього самим своїм виглядом. Крім того, в час, коли вся потуга радянської пропаганди була звернена на дискредитацію українських повстанців перед своїм народом, зображуючи їх бандитами, недобитками німецької армії, прислужниками Гітлера чи запродавцями американців, вкрай важливо було протиставитися цьому. Важливо хоча б тому, що без підтримки населення проведення партизанської боротьби ставало просто неможливим. Найкраще вдавалося протистояти цій брехні і доводити народу правду при безпосередніх зустрічах з ним. Саме тоді він міг побачити у повстанських відділах не бандитів, а своїх братів по крові, що борються за загальне благо – свободу свого народу від окупантів.

Зважаючи на це, пропагандистські рейди дуже ретельно готувалися, до уваги бралось все: від зовнішнього вигляду повстанців, які повинні були репрезентувати собою весь національно-визвольний рух, до, що особливо було важливо, їх політичного вишколу. Кожен повстанець, учасник рейду, повинен був перед його початком досконало вивчити програмні положення та основні цілі боротьби. Крім того, його вчили подавати цю інформацію населенню, яке, можливо, вперше сприйматиме її, або, підготовлене попередньо ворожою пропагандою, ставитиметься до неї з упередженням. Певну специфіку мали рейди УПА за межі українських етнічних територій. Окрім різниці умов, в яких доводилося працювати повстанцям в час таких акцій, вони вирізнялися ще й завданням.

Одним з таких стратегічно важливих для українського визвольного руху завдань, виконати які мали пропагандистські рейди УПА, було поширення протикомуністичної боротьби за межі України, особливо на країни так званої народної демократії, де становлення тоталітаризму перебувало щойно на початковому етапі. У керівництві українського руху розуміли, що саме через створення спільного фронту боротьби всіх антикомуністичних, антирадянських сил Східної Європи можна буде вберегти цей регіон від перетворення його у російську колонію.

Спроби порозуміння з такими силами у Польщі (АК, НСЗ, ВІН), незважаючи на певні епізодичні успіхи, загалом зазнали провалу, як через дуже сильні антиукраїнські настрої поляків після Другої світової війни загалом, так і через небажання керівників конкретних організацій позбутися своїх шовіністичних цілей стосовно певних регіонів України зокрема.

Тим часом у стосунках українців та інших їх західних сусідів – словаків не було таких проблем, що могли б завадити планованій співпраці. Навпаки, були причини, що спонукали до неї: значна частина словацького суспільства була незадоволена ситуацією, котра склалася по закінченні війни і призвела знову до фактичного підпорядкування їхньої країни Чехії. Зважаючи на те, що саме че-хи, в основному, і репрезентували в об'єднаній Чехословацькій Республіці комуністичну партію, відверто підтримувану Радянським Союзом, це незадоволення приймало антикомуністичний та антирадянський характер. А тому рейдам УПА на ці терени приділялася особлива увага, і ретельна їх

підготовка тривала досить довго: проводилися спеціальні вишколи для бійців і командирів, що мали в час рейду працювати серед словацького населення, писалися листівки, призначені для поширення серед словаків, перекладалися на словацьку та чеську мови уже готові пропагандистські матеріали тощо. Саме така підготовка дозволяла повстанцям пізніше, в час проведення акцій, проробляти великий об'єм роботи.

Врешті, ми бачили результати діяльності українських повстанців на Словаччині, що проявлялися в підтримці місцевим населенням ідей, пропагованих УПА, у відсутності боїв в час проходження рейдів, що означало розуміння цих ідей і військами, кинутими на припинення діяльності українських повстанців, у спалахах боротьби місцевих антикомуністичних рухів незабаром після закінчення рейдів. Особливо показовими при оцінці діяльності відділів УПА на словацьких теренах є результати виборів до парламенту Чехословаччини, котрі проходили після другого словацького рейду у травні 1946 року. Абсолютна перемога Словацької Демократичної партії, активною агітацією за яку займалися українські повстанці, засвідчила значний вплив УПА на внутрішньополітичне життя країни.

Однак перемога демократів на виборах у Словаччині не стала тим чинником, який зумів би протистояти поступовому перетворенню країни в сателіт Радянського Союзу. Проблема в тому, що і внутрішня, і, тим паче, зовнішня політика в цьому краю визначалася не в Братиславі, і навіть не в Празі, а в Москві, яка, можливо, дещо повільніше, ніж у інших країнах Східної Європи, проте й тут поступово просувала до влади своїх ставлеників, що з часом стали цілком керувати країною.

Той факт, що в результаті рейдів відділів УПА на терени Словаччини таки не дійшло до спільної збройної боротьби словаків та українців із комуністичним тоталітаризмом, пояснюється не недоліками в пропагандистській роботі українських повстанців (хоча й такі були), а, перш за все, слабкістю місцевих підпільних збройних рухів опору, що були представлені різними організаціями і не мали загального керівництва, здатного очолити масову збройну боротьбу. Єдиний можливий реальний конкурент комуністів на політичній арені Словаччини – Демократична партія – воліла боротися зі своїми опонентами законними засобами, ефективними у нормальних демократичних суспільствах, в жодному разі не вдаючись до збройної боротьби, на яку демократи могли б підняти словаків, особливо селян, підтримка серед яких у них була найбільшою. Врешті, Демократична партія поплатилася за свою нерішучість і нерозуміння реальної політичної ситуації своїм існуванням. Незважаючи на те, що вона не проводила жодних переговорів, чи, тим паче, узгоджувальних дій із керівництвом українського національно-визвольного руху, її було звинувачено у "змові з бандерівцями" і, таким чином, усунуто з політичної арени.

Найбільш вагомим результатом пропагандистських акцій УПА на теренах Чехословаччини слід вважати небачений до того часу розголос, якого набула справа визвольної боротьби українців у цілому світі. Саме завдяки тому, що акції широко висвітлювалися в чехословацькій пресі, ще не контрольованій СРСР, інформація про УПА та про визвольні рухи на теренах Союзу взагалі, чи не вперше, потрапляє за "залізну завісу". Таким чином, територія Чехословаччини була використана українськими повстанцями як арена для маніфестації своїх ідей у світі. Нарешті було прорвано інформаційну блокаду, утримувану Москвою довкола українського

визвольного руху. Справжню лавину публікацій про УПА викликав безпосередній прихід учасників збройної боротьби у вільний світ восени 1947 року. Тепер навіть ті, хто вважав героїчну боротьбу українського народу за свободу із, здавалося б, непереможною Москвою вигадкою та міфом, могли на власні очі бачити її учасників, чути з їхніх вуст правду про цей рух.

На жаль, досі чомусь існує переконання, що світова громадськість нічого не знала про завзяті змагання українського народу за свою незалежність і вірила Сталінові, який стверджував, що існує "єдиний радянський народ – будівничий світлого комуністичного майбутнього". Тим часом, як видно із зібраного мною матеріалу (а зібрано, з об'єктивних причин, лише незначну його частину), вже з кінця 1945 року в західній пресі регулярно починають з'являтися публікації, присвячені збройним діям УПА. Незважаючи на певні неточності, перекозчення чи перебільшення опублікованої інформації все ж було достатньо, щоб сформувати у громадськості світу загальне уявлення про реальний стан справ в Україні та масштаби збройної боротьби її народу з Москвою.

Чому ж світ мовчав? Чому ж не підтримав борців, які гинули за демократичні, загальнолюдські цінності, за право на свободу, право, до речі, деклароване діючою тоді вже Організацією Об'єднаних Націй? Можливо, світ просто боявся війни. Як цинічно заявляв свого часу відомий англійський драматург Бернард Шоу: "Ніхто не хоче розпочинати війну через країну, про яку точно й не знає, де вона знаходиться на мапі". Але це вже були ті причини, яких українські повстанці не могли змінити.

З певністю можна сказати, що пропагандистські рейди УПА на терени Чехословаччини 1945-1947 років належать до найкраще підготовлених та проведених акцій не тільки всього українського національно-визвольного руху, а й інших підпільних рухів опору того часу, а тому вони чи не найбільше заслуговують на подальше ретельне дослідження та історичний аналіз. Вкрай необхідним для продовження вивчення цієї теми є розширення джерельної, особливо документальної, бази, що можливо за рахунок залучення до опрацювання додаткових архівних матеріалів, котрі містяться в Словаччині та Чехії, і поки що не використовувалися українськими дослідниками.

Дана робота є першою спробою оцінки значення цих акцій для подальшого розвитку усієї збройної боротьби українців після закінчення Другої світової війни. Фактично вперше пропагандистські рейди стали об'єктом спеціальних історичних досліджень, відповідно, багато з висловлених у цій роботі тверджень та міркувань теж наводяться вперше, а отже, потребують додаткових доказів, досліджень, дискусій, обговорень та, зрештою, й уточнень.